

Tilburg University

Rationeele broodvoorziening in Nederland

Verhaegen, G.H.M.J.

Publication date:
1942

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Verhaegen, G. H. M. J. (1942). *Rationeele broodvoorziening in Nederland*. IJdo.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

**RATIONEELE
BROODVOORZIENING
IN NEDERLAND**

G. H. M. J. VERHAEGEN

22 F 7.

RATIONEELE BROODVOORZIENING IN NEDERLAND

Besproken door:

H. van Dijken in:

De Zakenwereld jg.24,1942

Nº.41 blz.15-16

G.H.M.J. Verhagen

Rationeele broodvoorziening.

34916

Promotor Prof. H. A. Kaag.

RATIONEELE BROODVOORZIENING IN NEDERLAND

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR
IN DE ECONOMISCHE WETENSCHAPPEN AAN DE
KATHOLIEKE ECONOMISCHE HOOGESCHOOL TE
TILBURG, OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNI-
FICUS, MR. E. G. J. GIMBRÈRE, HOOGLEERAAR IN
DE RECHTSWETENSCHAPPEN, IN HET OPEN-
BAAR TE VERDEDIGEN IN HET GEBOUW DER
HOOGESCHOOL OP VRIJDAG 10 JULI 1942,
DES NAMIDDAGS TE 4 UUR,

DOOR

GEORGE HONORÉ MARIE JOSEPH VERHAEGEN,

GEBOREN TE GRAAUW EN LANGENDAM.

N. V. BOEK- EN STEENDRUKKERIJ EDUARD IJDO — LEIDEN

TER NAGEDACHTENIS
AAN MIJN OUDERS

I N H O U D.

HOOFDSTUK I.

	Blz.
Beschrijving van het Bakkersbedrijf	1
§ 1. Kort Historisch Overzicht	1
§ 2. Structuur van het Bakkersbedrijf	15
§ 3. Broodverbruik	27
§ 4. Broodsoorten, haar samenstelling en bereiding . .	31

HOOFDSTUK II.

De Rentabiliteit van het Bakkersbedrijf	40
§ 1. Brutowinst over de jaren 1925 t/m 1939	42
§ 2. Factoren, die van invloed zijn op de rentabiliteit .	51

HOOFDSTUK III.

De Saneeringsorganen	73
§ 1. De Centrale Bakkerij Commissie	75
§ 2. De Nederlandsche Bakkerij Stichting.	86

HOOFDSTUK IV.

De verbindendverklarde Ondernemersovereenkomst van Amsterdam	92
§ 1. De Minimumprijs	95
a. Zijn minimumprijzen noodzakelijk?	99
b. Is het vaststellen van minimumprijzen mogelijk? .	110
c. Op welke hoogte moeten deze minimumprijzen worden vastgesteld?	112
d. Werken deze minimumprijzen saneerend? . . .	118
e. Werken deze minimumprijzen niet verstarrend? .	121
f. Zijn deze minimumprijzen controleerbaar? . .	128

	Blz.
§ 2. De Afschaffing van het Cadeaustelsel en de Regeling van andere déloyale Concurrentiemethoden . .	133
§ 3. De Vestigingseischen	134
§ 4. De Wederverkoopersregeling	136
§ 5. De Procedure der Verbindendverklaring	138
§ 6. Resultaat van de algemeen verbindendverklaarde Amsterdamsche Ondernemersovereenkomst	145

HOOFDSTUK V.

De Landelijke Regeling van de Broodprijzen en de Arbeidsvoorwaarden	155
§ 1. De landelijke Regeling van de Broodprijzen . . .	156
§ 2. De landelijke Regeling van de Arbeidsvoorwaarden.	165

HOOFDSTUK VI.

Slotbeschouwing	170
Stellingen	189
Bijlagen.	

De aangehaalde literatuur is aangegeven in de voetnoten.

HOOFDSTUK I.

BESCHRIJVING VAN HET BAKKERSBEDRIJF.

---

§ 1. Kort Historisch Overzicht.

Het broodbakkersbedrijf, zooals het zich heden aan ons voor-
doet, heeft een langdurig ontwikkelingsproces doorgemaakt.

Aanvankelijk geschiedde het broodbakken door het gezin of
werd tegen betaling het zelf opgemaakte brood in ovens van
anderen afgebakken (z.g. loonbakken). Reeds de Middeleeuwsche
vroomhoeven hadden elk hun centralen oven, waarin het brood
voor al de aanhorige gezinnen werd afgebakken. Later ontstond
hieruit het z.g. recht van den oven, dat de landelijke bevolking
in sommige streken tot in het einde van de 18de eeuw heeft
verplicht, haar brood in den oven van den grondheer te laten
bakken.¹⁾

Toch schijnt het volledig bedrijf — dat het inkoopen van de
grondstoffen, de bereiding der deegen, het bakken en den ver-
koop van het product omvat — reeds in de Middeleeuwen in
onze steden van beteekenis te zijn geweest, hetgeen o.m. blijkt
uit de vrij stringente bepalingen, welke door verschillende steden
zijn uitgevaardigd met betrekking tot de kwaliteit, den prijs en
het gewicht van het brood. Deze bepalingen beoogden tweërlei
doel, n.l. den consumenten waarborgen te verschaffen ten aanzien
van kwaliteit, gewicht en prijs, en den producent te beschermen
tegen overmatige concurrentie.

In 1477 werd te Amsterdam de eerste keur voor het brood-
bakkersbedrijf uitgevaardigd. Deze keur zette den prijs van het
brood in een vast verband met den graanprijs. In 1483 en 1484,
toen blijkbaar eenige jaren praktijk een groot aantal ontduikingen

---

¹⁾ Goudriaan: De doelmatigheid van de Amsterdamsche Broodvoor-
ziening, Amsterdam 1922, blz. 54.

aan het licht hadden gebracht, werden broodwegers aangesteld om op de naleving toe te zien. Alle verdere keuren op dit gebied, welke in de 17de of 18de eeuw zijn uitgevaardigd, hadden ten doel, de contrôle op de naleving dezer prijszettingen doeltreffender te maken. Het aantal broodwegers werd in 1653 uitgebreid van 4 op 8, terwijl tevens voorschriften werden gegeven tot normaliseering van de gewichten en van de formaten. Anderzijds werd aan de bakkers door de gemeentelijke overheid ook een zekere bescherming verleend. De prijszetting van het brood werd niet alleen opgevat als het stellen van een maximum, maak ook van een minimumprijs; alleen aan wederverkoopters en aan de Godshuizen mocht tegen lagere prijs worden geleverd. In den loop der jaren zijn door de overheid of door het gilde nog andere maatregelen getroffen, teneinde de bakkers te protegeeren tegen onredelijke concurrentie. Zoo werd in 1530 bij gildebrief aan het St. Obertsgilde — omstreeks 1500 schijnen de Amsterdamsche bakkers tot een gilde te zijn vereenigd — bepaald, dat alleen een persoon, die aan de eischen van het ambacht voldaan had, het beroep van bakker mocht uitoefenen.

Verschillende vormen van protectie zijn wellicht in den loop der 18de eeuw in onbruik geraakt; de prijsstelling van het brood is echter langer in stand gebleven: zij heeft de opheffing van het bakkersgilde overleefd en is in Amsterdam blijven bestaan tot 1854.¹⁾

In de Middeleeuwen had de verkoop van brood hoofdzakelijk plaats vanuit den winkel en door marktverkoop. De bezorging aan huis is van lateren datum. Uit een keur van 1530 blijkt, dat in dat jaar in Amsterdam de zelfstandige wederverkoopters van brood reeds bekend waren. In 1601 werd de bezorging aan huis, het venten met brood — blijkbaar op verzoek van de bakkers — door de stedelijke overheid verboden.²⁾ Ten plattelande is de winkelverkoop altijd van geringe beteekenis geweest. Wij kunnen aannemen, dat tot de tweede helft van de 19de eeuw de broodvoorziening op het platteland nog hoofdzakelijk geschiedde door het gezin of door middel van het z.g. loonbakken.

Tot 1850 waren de verhoudingen in het bakkersbedrijf nog

---

¹⁾ Goudriaan: t.a.p. blz. 56 en 57.

²⁾ Goudriaan: t.a.p. blz. 55.

vrijwel aan die van de Middeleeuwen gelijk. Ofschoon „de gilden” in 1798 officieel zijn afgeschaft, schijnt toch de geest er van nog gedurende een halve eeuw het bakkersbedrijf min of meer te hebben beheerscht. Ook de technische vooruitgang vóór 1850 was van dien aard, dat van een ontwikkeling in modernen vorm in het geheel nog niet gesproken kon worden.

Uit een en ander blijkt wel, dat de invloed van het gildewezen zich lang — misschien langer dan in welken bedrijfstak ook — heeft doen gelden.

In de eerste helft der vorige eeuw bestond het bakkersbedrijf in onze steden uit een aantal kleine bedrijven. Met het oog op de afzetmogelijkheid waren deze bedrijfjes meestal gevestigd in een hoekperceel, waarvan het voorste gedeelte dikwijls als winkel en het daarachter gelegen deel of de kelderverdieping als bakkerij was ingericht.

De bakker kocht het graan bij een graanhandelaar en liet het malen bij een molenaar. De bakker moest dus zelf zorgen voor een behoorlijke keus van tarwesoorten om een goed bakbaar meel te verkrijgen. In houten troggen werd het meel met water en zout dooreen gekneed, terwijl na het rijzen het deeg op de schaal werd afgewogen in stukken van bepaald gewicht, aan welke met de hand de vereischte vorm werd gegeven. Het bakken vond plaats in den wulfoven, die met hout, zaagsel of turf werd gestookt. Op het platteland gebruikte men takkenbossen of turf, in de steden veelal zaagsel, dat als afvalproduct van timmerlieden en schrijnwerkers gemakkelijk en goedkoop te verkrijgen was.

Bij den bakker woonden in gezinsverband de ongehuwde gezellen en jongmaatjes, die met den patroon het werk verrichtten. Het brood werd des nachts gebakken en des morgens werd een gedeelte van dit brood in zware, op den nek gedragen manden bij de klanten gebracht.

De tweede helft der 19de eeuw heeft vooral in onze steden een geheel nieuwe ontwikkeling van het bakkersbedrijf te zien gegeven. Het zijn verschillende factoren geweest, welke deze ontwikkeling hebben beïnvloed.

A. Van overheidswege werden vrijwel alle voorschriften, bepalingen en keuren ten aanzien van kwaliteit, prijs, wijze van productie en van distributie, vervallen verklaard. Een ieder was

nu vrij een bedrijf op te zetten en te ontwikkelen in een richting, welke hij zelf verkoos.

B. De technische uitvindingen vooral waren het, welke de wijze van productie geheel en al hebben gewijzigd. De invoering van de deegkneedmachine en den heeteluchtoven maakte het mogelijk, de arbeidsproductiviteit — althans bij voldoende omzet — aanmerkelijk te verhoogen. Verhooging nu van de arbeidsproductiviteit werkt kostprijsverlagend en biedt dus de mogelijkheid, het brood tegen een belangrijk lageren prijs aan te bieden dan voorheen het geval was.

De invoering van de deegkneedmachine gaf een groote besparing op het arbeidsloon en maakte het mogelijk het zware werk, n.l. het deegmaken, door de machine te laten verrichten.

De toepassing van den heeteluchtoven stelde de bakkers in staat, het bakproces aanzienlijk te verkorten en continu voort te zetten. In den ouderwetschen oven waren bakruimte en stookruimte immers niet van elkaar gescheiden, zoodat na ieder baksel de oven opnieuw moest worden opgestookt, terwijl de heeteluchtoven, waarin bak- en stookruimte wel van elkaar gescheiden zijn, door het steeds bij-stoken constant op de vereischte temperatuur kan worden gehouden. De aldus verkregen verkorting en continue voortzetting van het bakproces gaf weer de mogelijkheid tot verder doorgevoerde arbeidsverdeeling en specialiseering. In bakkerijen met een voldoende omzet kon een splitsing worden doorgevoerd in deegmakers — personen, die de grondstof in de juiste verhouding mengen en de deegmachine bedienen —, banklieden — die het brood opmaken, doorslaan en afwegen — en ovenisten — die het brood in den oven schieten en voor het verdere afbakken zorg dragen. Deze arbeidsverdeeling heeft de productiviteit van den arbeid aanmerkelijk doen stijgen. Op de kostprijsverlagende werking hebben wij hierboven reeds gewezen.

C. Tengevolge van de toenemende industrialisatie, welke wij in het midden der 19de eeuw waarnemen, alsmede tengevolge van de steeds grootere uitbreiding van handel en verkeer, zien wij nu een aanzienlijke toeneming der bevolking in de groote steden, waardoor de vraag naar brood in betrekkelijk korten tijd belangrijk werd verhoogd.

Het zijn deze drie factoren, n.l. bedrijfsvrijheid, technische

uitvindingen en sterke bevolkingstoename, welke de nieuwe ontwikkeling na 1850 in het bakkersbedrijf kunnen verklaren.

Deze nieuwe ontwikkeling nemen wij waar:

- 1e. in de snelle opkomst van het grootbedrijf in de groote steden;
- 2e. in de gewijzigde verhoudingen van kapitaal en arbeid;
- 3e. in de wijzigingen van het distributiestelsel;
- 4e. in de vestiging van bakkerijen op het platteland en in de kleinere steden.

Op deze 4 punten zullen wij nu nader ingaan.

1e. De snelle opkomst van het grootbedrijf in de groote steden.

De fabriekmatige bereiding van het brood, zooals hierboven aangegeven, kan alleen dan kostprijsverlaging tot gevolg hebben, indien een voldoende omzet is gewaarborgd. Deze mogelijkheid nu vinden wij in de groote steden.

Vóór 1850 bestond het bakkersbedrijf uitsluitend uit een aantal kleine bedrijven. In de steden werd het brood hoofdzakelijk des nachts gebakken door den patroon alleen, of in samenwerking met één of meer gezellen. Het brood werd in hoofdzaak door de klanten afgehaald. Des morgens en overdag werd het verder bij de in de buurt wonende cliëntèle thuisbezorgd.

Na 1850 zien wij nu binnen een twintigtal jaren in onze grootere steden een of meer broodfabrieken ontstaan.

De eerste broodfabriek, welke op initiatief van Dr. S a r p h a t i te Amsterdam in 1856 werd opgericht, was „de Maatschappij voor Meel- en Broodfabrieken” en wel met het doel om door een zoo ver mogelijk doorgevoerde fabriekmatige bereiding van het brood den prijs van deze eerste levensbehoefte te verlagen. Dit voorbeeld werd spoedig door een tweetal andere gevolgd en wel door de oprichting in 1858 van de Stoommeel- en Broodfabriek „Ceres” en ca. 1860 van de Meel- en Broodfabriek „Holland”. In de jaren 1860—1870 kregen ook Utrecht, 's-Gravenhage, Haarlem en Rotterdam hun eerste broodfabriek.¹⁾

¹⁾ 1863: Utrecht, Utrechtsche Brood- en Meelfabriek.

1864: 's-Gravenhage, 's-Gravenhaagsche Broodbakkerij (Groene Wegje).

1866: Haarlem, Haarlemsche Brood- en Meelfabriek.

1868: Rotterdam, Broodfabriek „Ceres”.

1885: Utrecht, De Korenschoof.

1887: Rotterdam, De Korenschoof.

Uit de tweede helft der vorige eeuw dateert voorts de oprichting van de coöperatieve bakkerijen.

Het ligt voor de hand, dat de oprichting van coöperaties bij voorkeur geschiedde in de steden met haar volkrijke arbeidersbuurten. Volgens haar doelstelling kwam de winst der coöperatie niet ten goede aan een ondernemer of geldschieder, doch aan de leden der coöperatie, in den vorm van een verbruikersdividend.

De bakkerijen, die hun cliëntèle uitsluitend of in hoofdzaak hadden onder de arbeidersbevolking, ondervonden dus van de coöperaties een sterke mededinging. Bijna alle hebben als middel van verweer het kortingstelsel ingevoerd, hierin bestaande, dat aan het einde van elk jaar aan de afnemers, ongeacht de gemaakte winst, een bepaald percentage van hun verbruik werd terugbetaald. Ook andere middelen om de cliëntèle te behouden en nieuwe klanten te trekken vonden toepassing. Het cadeaustelsel is overbekend. Een typisch middel, dat door verschillende bakkerijen in 's-Gravenhage, Amsterdam en Haarlem werd toegepast, was het z.g. „Zes één toe”-stelsel, waarbij bij aankoop van zes brooden één brood gratis werd gegeven.

De groote fabrieken zochten eveneens hun afzetgebied hoofdzakelijk onder de arbeidende bevolking, terwijl een aantal van de kleinere bedrijven zich meer instelde op de levering aan de meer gegoeden.

Doordat deze kleine bakkerijen zich meer toegden op de levering van luxe brood — een broodsoort, welke door de grootere bakkerijen niet werd gemaakt — hadden zij minder de concurrentie van de broodfabrieken te vreezen en konden zij zich ook gemakkelijker handhaven.

De kleinere bakkerijen daarentegen, welke hun debiet bleven zoeken bij de arbeiders en/of de kleine burgerij, hadden den concurrentiestrijd te voeren met de dépôts en de bezorgers van de fabrieken. Deze strijd was vooral nadeelig voor de zeer kleine bedrijven (dwergbedrijven), welke voorheen, bij hoogere broodprijzen en steunende op de buurtcliëntèle, nog een voldoende bestaan opleverden. Een aantal van deze allerkleinste bakkerijen is dan ook — voornamelijk in de volksbuurten — te gronde gegaan.

**Aantal in het bakkersbedrijf te Amsterdam werkzame
bakkerspatroons.¹⁾**

Volks- telling	Aantal inwoners	Aantal bakkerspatroons	Aantal bakkers op 100.000 inwoners
1859	243.304	727	299
1889	408.061	526	129
1899	510.853	567	111

Uit dit staatje blijkt, dat tusschen de jaren 1859 en 1899, in welken tijd de ontwikkeling der fabriekmatige productie valt, het aantal patroons absoluut en relatief sterk is achteruit gegaan.

Wij constateeren in deze 40-jarige periode een steeds toenemende concentratie in het bakkersbedrijf, waarbij het gemiddelde bedrijf steeds grooter van omvang werd.

2e. De gewijzigde verhoudingen van kapitaal en arbeid.

De nieuwe ontwikkeling in het bakkersbedrijf bracht een scherpere splitsing tusschen ondernemer en arbeider. Was voordien de ontwikkelingsgang leerling, gezelschap en daarna patroon, nu bracht de duurder installatie van een bedrijf een sterke behoefte aan kapitaalbezit mee, wilde men eenmaal zelfstandig een bedrijf gaan vestigen. Niet alle gezellen brachten het tot een zelfstandig bedrijf, een groot aantal bleef werknemer. Ook niet vreemd aan dit verschijnsel was de grootere behoefte aan gezellen. Werkte voordien de bakker met eenige gezellen, nu kon de broodfabriek aan een groot aantal gezellen werk geven. Anderzijds — dit zullen wij zoo aanstonds nog bezien — werd de sociale positie, deels tengevolge van de actie der zich meer bewust geworden arbeidersbevolking, die zich uitte in de oprichting van vak-vereenigingen en deels tengevolge van den arbeid van groote sociale werkers, aanzienlijk verbeterd.

3e. De wijzigingen van het distributiestelsel.

Het spreekt vanzelf, dat ook de distributie van het brood door het oprichten en ontstaan van een aantal groote bakkerijen belangrijke wijzigingen heeft ondergaan.

¹⁾ „Het bakkersbedrijf te Amsterdam” — onderzoek door een commissie, ingesteld bij besluit van den Gemeenteraad van Amsterdam d.d. 20 Juni 1900, Gemeenteblad afd. 1, 1903.

Werd het brood aanvankelijk grootendeels uit den aan de bakkerij grenzenden winkel verkocht, nu werd het noodzakelijk voor de groote fabrieken de verkregen technische capaciteit volkomen uit te buiten, waardoor naar afzet over de geheele stad werd gestreefd. Dit geschiedde door het oprichten van een groot aantal dépôts en winkels en door bezorging op groote schaal door middel van loopers bij de klanten aan huis. Daarnaast nam ook het verkoopen van brood door middel van zelfstandige weder-verkooopers (slijters) in beteekenis sterk toe.

Zooals het geheele bakkersbedrijf gekenmerkt wordt door tal van verschillen, zoo hebben ook de broodfabrieken ieder voor zich een dikwijls onderling sterk afwijkend distributiestelsel in toepassing gebracht. De coöperatieve bakkerijen legden zich hoofdzakelijk toe op bezorgdebiet, terwijl aan slijters nagenoeg niet werd geleverd. Daarnaast waren er enkele fabrieken, welke uitsluitend of nagenoeg uitsluitend aan slijters leverden. Deze slijters kwamen verschillende malen daags het brood afhalen aan de bakkerij en ventten dit brood voor eigen risico uit.

Verschillende bakkerijen zochten, naast een uitgebreide bezorging aan huis, een afzetgebied door het oprichten van een groot aantal dépôts. De dépôts waren of wel eigendom van de fabriek en de dépôthouder ontving een vast loon — al of niet met een zeker percentage van den omzet —, of wel het dépôt was eigendom van den dépôthouder, die dan meer als een grooten afnemer is te beschouwen, die voor eigen risico in het klein verkoopt. In het eerste geval zou men den verkooper filiaalhouder, in het tweede geval slijter kunnen noemen. Tusschen deze beide vormen vond men verschillende overgangsvormen.

Vast staat wel, dat de groote bakkerijen procentsgewijze meer thuisbezorgden dan de kleinere bedrijven, waar in vele gevallen de verkoop over de toonbank hoofdzak bleef.

4e. De vestiging van bakkerijen op het platteland en in de kleinere steden.

Vóór 1850 werd op het platteland en in de kleinere steden het brood nog in hoofdzaak in het gezin gebakken, of werd het

zelf opgemaakte deeg in den oven van den bakker, of in de ovens van de buren afgebakken.

Na 1850 hebben het platteland en de kleinere steden de evolutie, zooals wij die zagen in de groote steden, niet doorgemaakt en hebben deze ook niet kunnen doormaken. Door het afnemen echter van het zelfbakken en door de toeneming van de bevolking is het aantal bakkerijen ten plattelande en in de kleinere steden aanmerkelijk vermeerderd.

De broodvoorziening echter bleef daar in handen van een aantal kleine bedrijven. Weliswaar zullen er wel enkele geweest zijn, die ook toen reeds een deegkneedmachine in gebruik hadden, en zeker verscheidene, die in het bezit waren van een heeteluchtoven, maar de groote arbeidsbesparing — met als gevolg de verlaging van den kostprijs — had aldaar in den regel toch niet plaats, omdat men wegens de groote verspreiding van de bevolking nimmer over voldoende omzet kon beschikken om het bakkersbedrijf fabriekmatig uit te oefenen.

Bezagen wij tot dusverre de economische ontwikkeling, nu behooren wij na te gaan de sociale ontwikkeling vóór en na 1850.

Wij deelden hierover reeds mede, dat tot de tweede helft van de vorige eeuw het bakkersbedrijf uitsluitend bestond uit kleine bedrijven. De werkzaamheden werden verricht of wel door den patroon alleen of in samenwerking met een of meer gezellen en jongmaatjes. In den regel werd des avonds om ongeveer 9 uur met den arbeid begonnen. De patroon of de meesterknecht stookte den oven op en begon met de deegbereiding; daarna gingen ook de gezellen en de jongmaatjes successievelijk aan het werk, zoodat om 11 à 12 uur het bedrijf in vollen gang was. Des morgens werd het brood bij de klanten thuisbezorgd. Daarna moesten dan nog verschillende werkzaamheden worden verricht, zooals het builen van meel en dergelijke, zoodat nauwelijks de noodige tijd voor slapen overbleef. De werktijden bedroegen 17 à 18 uur per dag en des Zaterdag ± 24 uur, d.i. wekelijks ± 110 uren.

Van een regeling der rusttijden was in deze kleine bakkerijen geen sprake. De rusttijd werd genomen, wanneer zulks in verband met het productieproces uitkwam. Ofschoon de werktijden zeer lang waren, kan men echter aannemen, dat er niet een voortdurend intensieve, onafgebroken arbeid plaats vond, aan-

gezien een continu doorbakken in verband met het telkens weer opstoken van den oven niet mogelijk was.

In den regel woonden de ongehuwde gezellen en jongmaatjes bij den bakker in. Dit internaat had vele schaduwzijden. Vooral in onze groote steden liet de huisvesting doorgaans zeer veel te wenschen over. Het internaat bevorderde bovendien in niet geringe mate het verlengen van den arbeidstijd. De inwonende gezelschap moest dikwijls naast zijn gewonen bakkersarbeid nog allerlei huiselijke bezigheden verrichten. Verder heeft het internaat de oprichting van een groot aantal kleine bakkerijen sterk in de hand gewerkt. Immers, trouwde een intern gezelschap, dan moest hij veelal den dienst verlaten. Voor hem, die geen ander vak kende, bleef dan wel niets anders over dan zelf een bakkerij te beginnen. Voor hem kwam dan het harde leven van alleen-werkend bakker, dat dikwijls een uiterst kommervol bestaan opleverde, vaak zelfs nog zwaarder dan dat van den gezelschap.

De loonen, welke aan de gezellen werden betaald, waren zeer laag. Zoo verdiende omstreeks 1850 in Amsterdam een meester-knecht met kost en inwoning f 30.— per drie maanden, een middenknecht f 25.— en een onderknecht f 18.—.¹⁾

De opkomst van de groote bakkerijen heeft de positie van den gezelschap niet onbelangrijk verbeterd. De groote bakkerijen betaalden reeds van den aanvang af hogere loonen bij minder arbeidstijd. Hierdoor werd het tevens mogelijk, dat ingeval de gezelschap ging trouwen, hij zijn dienstbetrekking kon behouden. De gezellen bij de kleinere patroons vonden hierdoor gereede aanleiding om ook bij hun patroon op betere condities ten aanzien van loon en werktijd aan te dringen. Daarenboven had de oprichting van nieuwe, meer naar de moderne eischen ingerichte bakkerijen een verbetering van de hygiënische omstandigheden tengevolge.

Doordat de inwoning bij den patroon in de grootere steden meer en meer in onbruik geraakte, kregen de organisaties ook meer invloed op de gezellen en konden zij de belangen van de gezellen beter behartigen. De afschaffing van den Zondagsarbeid

---

¹⁾ „Het bakkersbedrijf te Amsterdam”, onderzoek door een commissie, ingesteld bij besluit van den Gemeenteraad van Amsterdam d.d. 20 Juni 1900, Gemeenteblad afd. 1, 1903.

in 1894 is hieraan ongetwijfeld voor een groot deel te danken.

De werktijd in de groote bakkerijen duurde in den regel 12 uur, de schafttijden daarbij inbegrepen; des Zaterdags echter langer.

Alhoewel de arbeidstijd in de groote bakkerijen aanmerkelijk korter was dan in de kleine, was door de ver doorgevoerde arbeidsverdeeling het tempo, waarin gewerkt werd, in de grootere bakkerijen veel hooger en daardoor het werk voor den gezelschap veel inspannender. Aan deze ver doorgevoerde arbeidsverdeeling was voor den gezelschap nog dit groote nadeel verbonden, dat door deze specialisatie de gezelschap slechts een deel van het vak leerde kennen en daardoor de algemeene vakkennis miste. Dit had tot gevolg, dat in tegenstelling met de gezellen in de kleine bakkerijen — vooral op het platteland —, die zich na verloop van jaren zelfstandig gingen vestigen, de gezellen uit de broodfabriek doorgaans in dienstverband bleven werken.

Bijgaand overzicht (pag. 12) geeft wel een goed inzicht in de verhoudingen in het bakkersbedrijf, zooals deze waren in het jaar 1909.

Dit overzicht geeft ons aanleiding tot het maken van de volgende opmerkingen:

1e. De meerderheid van de gezellen, n.l. 59.5 % van het totaal, is nog bij den bakker inwonend. Op het platteland is dit nog in den regel ± 90 %, terwijl het in de groote steden, ook in kleinere bakkerijen, steeds minder wordt. In de grootere bakkerijen komt het internaat practisch niet meer voor (0.1 %).

2e. Uit de voor de 4 categorieën aangegeven aantallen baaltjes, die per man per week verwerkt worden, zou men de onjuiste conclusie kunnen trekken, dat de productiviteit van categorie 2 lager is dan die van categorie 1. Bij categorie 1 is echter de hogere prestatie per hoofd verkregen, doordat de huisgenooten vaak hulp verleen, waardoor het aangegeven prestatiecijfer geflatteerd is. Bij categorie 2 zijn als gezellen ook opgenomen de jeugdige personen en de noodhulpen, die voor enkele dagen werken, een factor dien men in aanmerking moet nemen bij de beoordeeling van de arbeidsprestatie in deze categorie. Overigens kunnen wij aannemen, dat het prestatievermogen voor categorie 1

	Aantal bakkerijen		Aantal baaltjes bloem en meel (50 K.G.) p. week		Gemiddeld aantal baaltjes per bedrijf per week	Aantal gezellen				Aantal baaltjes (50 K.G.) per man p. week verwerkt
	totaal 1)	in % v. h. totaal	totaal 2)	in % v. h. totaal		totaal 3)	in % v. h. totaal	totaal aantal intern 2)	in % v. h. totaal	
1. Bakkerijen waar de pa- troon alleen werkt	3870	29.5	28756	13.5	7.4	—	—	—	—	7.4
2. Bakkerijen met 1, hoog- stens 2 gezellen	7956	60.6	105817	49.7	13.—	10219	58.1	8485	48.2	5.8
3. Bakkerijen met 3 tot 10 gezellen	1168	8.9	42054	19.8	36.—	4627	26.3	1977	11.2	7.3
4. Bakkerijen met 10 of meer gezellen	127	1.—	36190	17.—	285.—	2746	15.6	15	0.1	12.6
	13121	100.—	212817	100.—		17592	100.—	10477	59.5	

Bovenstaande gegevens zijn ontleend aan: „Onderzoek naar de bedrijfstoestanden in de Nederlandsche Broodbakkerijen”. Uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel. Algemeene Landsdrukkerij, 1911.

1) blz. 68.

2) blz. 70.

3) blz. 74.

en 2 niet veel uiteen zal hebben gelopen. Het voor categorie 3 aangegeven prestatievermogen is eenigszins ongunstig beïnvloed, doordat in deze categorie bakkerijen, meer dan in categorie 1 en 2, naast brood een aantal nevenartikelen worden geproduceerd als koekjes, beschuit en dergelijke, die heel wat meer arbeid vragen dan brood.

Een heel afzonderlijke plaats ten opzichte van de prestatie per hoofd neemt categorie 4 in. Onder deze categorie vallen ook de broodfabrieken. Het spreekt vanzelf, dat deze broodfabrieken, en door hun ver doorgevoerde arbeidsverdeling en door hun betere machinale installatie, een hooger prestatievermogen hebben per man, dan het voor categorie 4 aangegeven gemiddelde van 12.6 baaltjes. Wij zien ook, dat er tusschen categorie 3 en 4 een groot verschil bestaat in grootte van bedrijf en omzet. Categorie 4 heeft gemiddeld per bakkerij 22 gezellen en 285 baaltjes omzet, terwijl de bakkerijen uit categorie 3 slechts met gemiddeld 4 gezellen werken en een productie hebben van 36 baaltjes. Ter voorkoming van misverstand wijzen wij er op, dat bij het aantal gezellen, dat in het overzicht voor de verschillende categorieën is aangegeven, alleen de gezellen zijn opgenomen, die uitsluitend of nagenoeg uitsluitend in de productie werkzaam zijn en dat de gezellen, die met de distributie belast zijn, in dit overzicht niet zijn opgenomen.

3e. In 1909 bestaat de overgrootste meerderheid — 90.1 % — van het totaal aantal bakkerijen nog uit kleinere bedrijven, bedrijven waar de patroon alleen werkt of met 1 of 2 gezellen.

Ook wordt meer dan de helft — 63.2 % — van den omzet van brood door het kleinbedrijf geproduceerd. Over geheel Nederland genomen hebben de grootere bedrijven — bedrijven met 10 of meer gezellen — nog slechts 17 % van den totalen omzet. Men zou hieruit misschien een verkeerde conclusie kunnen trekken ten aanzien van den invloed van de grootte der bakkerijen op het bakkersbedrijf. Wij hebben er hierboven reeds op gewezen, dat het oprichten van grootte der bakkerijen vrijwel uitsluitend beperkt bleef tot onze grootte steden. De invloed hiervan op de sociale en economische verhoudingen ten plattelande is dan ook zeer gering. Wij mogen aannemen, dat met de toeneming van de bevolking ook het aantal bakkerijen ten plattelande is toegenomen

en misschien wel meer dan evenredig. Dat 90 % van het totaal aantal bakkerijen kleine bedrijven zijn, geeft een aanwijzing in deze richting. In onze groote steden heeft ongetwijfeld een sterke concentratie van de productie plaats gehad, hetgeen o.m. uit het volgende moge blijken.

Voor Amsterdam is deze concentratie al heel gemakkelijk te bewijzen, omdat er ten aanzien van het aantal bakkerijen ook reeds gegevens bestaan van vóór 1910. In 1859 waren in Amsterdam 727 bakkerijen, terwijl er in 1909 slechts 313 bakkerijen waren. Het aantal is dus tot meer dan de helft teruggelopen, terwijl de bevolking van 243.304 in 1859 tot 568.100 in 1910 is gestegen.

Onderstaand staatje toont deze groote concentratie ook duidelijk aan voor onze andere groote steden. Het geeft voor de steden Amsterdam, Rotterdam, 's-Gravenhage, Utrecht en Haarlem, voor het jaar 1909, het totaal van de in de bakkerijen werkzame personen, ingedeeld in vier groepen.¹⁾

Aantal in het bakkersbedrijf werkzame personen	Amster- dam	Rotter- dam	's-Gra- venhage	Utrecht	Haar- lem
1. Alleen werkende bak- kers	26	11	9	16	10
2. Patroon met ten hoog- ste 2 gezellen	305	237	74	166	58
3. Patroon met 3 tot 10 gezellen	716	496	223	139	100
4. Patroon met 10 of meer gezellen	681	555	556	127	106

Het aantal baaltjes, dat per man per week in Nederland verwerkt werd, bedroeg voor categorie 1, 2, 3 en 4 resp. 7.4, 5.8, 7.3 en 12.6. Passen wij dit toe op bovenstaanden staat (de afwijkingen zullen o.i. gering zijn) dan zien wij, dat er in de onderscheidene categorieën ongeveer een totaal aantal baaltjes verwerkt werd zooals onderstaand overzicht aangeeft.

---

¹⁾ „Onderzoek naar de bedrijfstoestanden in de Nederlandsche bakkerijen”, uitgegeven door het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel, 1911, blz. 63.

Totaal aantal baaltjes per week	Amsterdam	Rotterdam	's-Gravenhage	Utrecht	Haarlem
1. Alleen werkende bakkers	192	81	67	118	74
2. Patroon met ten hoogste 2 gezellen	1769	1375	429	963	336
3. Patroon met 3 tot 10 gezellen	5227	3621	1628	1015	730
4. Patroon met 10 of meer gezellen	8581	6993	7006	1600	1336
	15769	12070	9130	3696	2476

Omzet der bakkerijen met 10 of meer gezellen in % van den totalen omzet	54 %	58 %	77 %	43 %	54 %
---	------	------	------	------	------

Uit dit overzicht blijkt, dat de bakkerijen met 10 of meer gezellen in Amsterdam 54 %, in Rotterdam 58 %, in 's-Gravenhage 77 %, in Utrecht 43 % en in Haarlem 54 % van de totale productie verwerkten.

In het bovenstaande hebben wij een uiteenzetting gegeven van de bedrijfs- en sociaal-economische ontwikkeling van het bakkersbedrijf tot 1914. Wij zijn er ons van bewust, dat deze beschrijving hoogst onvolledig is. Een volledig historisch overzicht te leveren is echter ondoenlijk, aangezien de daarvoor benodigde gegevens vrijwel geheel ontbreken. Voor een goed inzicht in de huidige structuur van het bakkersbedrijf, welke wij in de volgende paragraaf gaan beschrijven, kon echter een korte historische beschouwing niet achterwege worden gelaten.

§ 2. Structuur van het Bakkersbedrijf.

Alvorens over te gaan tot de beschrijving van de structuur van het bakkersbedrijf, zooals die zich heden aan ons voordoet, is het noodzakelijk twee oorzaken te vermelden die tot gevolg hadden, dat na 1919 de productie-capaciteit belangrijk moest worden uitgebreid. De voornaamste oorzaak is de invoering der Arbeidswet

1919, die door haar verbod van nachtarbeid tot gevolg had, dat de productie- en distributietijd aanzienlijk werd ingekort, waardoor de productie- en distributie-capaciteit sterk moest worden uitgebreid.¹⁾

De tweede oorzaak is gelegen in de gedurende de jaren 1914—1918 heerschende tarwe- en kolenschaarschte, waardoor het verbruik van brood en kolen zooveel mogelijk moest worden beperkt. Eenerzijds leidden de rantsoeneering van het broodverbruik — aanvankelijk 400 gram per dag, successievelijk verminderd tot 200 gram in 1918 — en de beperking van het aantal broodsoorten, tot een vrijwillige capaciteit-vermindering, anderzijds werd door de Overheid aangedrongen op concentratie van bakkerijen om aldus te geraken tot een besparing van brandstoffen, wat eveneens een capaciteit-vermindering veroorzaakte.

Een aantal bakkers nu, die ingevolge deze Overheidsmaatregelen hun productie in een ander bedrijf moesten onderbrengen, is na 1918 geen eigen bedrijf meer begonnen, doch is vermoedelijk als arbeider of wederverkooper werkzaam gebleven. Een klein aantal is één bedrijf voor gezamenlijke rekening blijven exploiteeren, de z.g. patroonsbakkerijen.

Voor Amsterdam en Rotterdam althans schijnt dit zeer zeker het geval geweest te zijn, aangezien het aantal bakkerijen in 1919 aldaar belangrijk minder was dan in 1909. Immers het aantal bakkerijen te Amsterdam is van 1909 tot 1919 gedaald van 313 tot 274 en te Rotterdam van 226 tot 178.²⁾

Uit het aantal ingevolge de Hinderwet verleende vergunningen tot oprichting en uitbreiding van bakkerijen blijkt dan ook, dat de capaciteit in de periode 1919—1925 in vergelijking met de voorafgaande periode een groote uitbreiding heeft ondergaan.

---

¹⁾ De motieven, die tot de afschaffing van den nachtarbeid hebben geleid, zijn breedvoerig omschreven in het reeds eerder aangehaald rapport „Onderzoek naar de bedrijfstoestanden in de Nederlandsche broodbakkerijen”, uitgegeven door het Departement van Landbouw, Handel en Nijverheid, 1911.

²⁾ Onderzoek naar de bedrijfstoestanden in de Nederlandsche broodbakkerijen, 1911, blz. 58 e.v. Rapport der Commissie van Onderzoek naar den toestand van het bakkersbedrijf te Amsterdam. Gemeenteblad, afdeling I, 1929.

Totaal aantal in het geheele Rijk
 ingevolge de Hinderwet verleende
 vergunningen tot:

Jaar	oprichting van bakkerijen	uitbreiding
1910	420	189
1911	386	267
1912	350	329
1913	365	415
1914	246	399
1915	204	260
1916	258	523
1917	134	228
1918	83	144
1919	312	507
1920	369	715
1921	352	925
1922	404	1074
1923	497	816
1924	559	769
1925	481	613

Bestaande bakkerij-ondernemingen, die vol- of nagenoeg vol-belast waren, zagen zich dus genoodzaakt, òf hun bestaande bakkerij en outillage te vergrooten, òf een nieuwe bakkerij te bouwen, òf een leegstaande bakkerij in exploitatie te nemen. Bakkerijen, die voorheen slechts gedeeltelijk belast waren, werden meer bezet.

Voor het platteland was deze uitbreiding veel minder urgent dan voor de steden. De eischen immers, welke de plattelandsbevolking aan de distributie stelt, zijn veel geringer dan die van de stedelijke bevolking. Werd vroeger het brood ook ten plattelande des nachts gebakken en in den voormiddag en gedeeltelijk ook in den namiddag thuisbezorgd, door afschaffing van den nachtarbeid had er slechts een verschuiving plaats en werd het des morgens gebakken brood 'smiddags en in de avonden thuisgebracht. Bovendien heeft de invoering op groote schaal van de deegkneedmachine in de plattelandsbakkerijen in de jaren na 1920 — mogelijk gemaakt door groote uitbreiding van het electrisch net — er toe bijgedragen, dat het deeg in korteren

tijd en met groote besparing aan arbeidskracht kon worden verwerkt. Ook de vervanging van den houtoven door den heetelucht- of heetwateroven, waardoor het continue bakken werd mogelijk gemaakt, heeft er veel toe bijgedragen, dat de anders misschien noodzakelijke uitbreiding niet behoefde plaats te hebben. In zekeren zin is dit alles ook als een uitbreiding te beschouwen, doch dit is een uitbreiding geweest, die in den regel geen vergrooting van de bakkerij noodzakelijk maakte. Bovendien onderzocht hiervan de plattelandsbakker onmiddellijk het financieele resultaat, doordat hij nu met minder arbeidskrachten, dus minder loon, kon volstaan.

Heeft de afschaffing van den nachtarbeid ten aanzien van de uitbreiding van de capaciteit van de plattelandsbakkerijen weinig moeilijkheden opgeleverd, voor de grootere steden is dit wel het geval geweest.

De overgrootste meerderheid van de consumenten eischt — vooral omdat in de steden veelal de broodmaaltijd 's middags wordt gebruikt, in tegenstelling tot het platteland —, dat het brood in den voormiddag wordt thuisbezorgd. Door de invoering van de Arbeidswet 1919 is de stadsbakkerij verplicht, het grootste gedeelte van haar omzet tusschen 5 en 10 uur te produceeren en tusschen 10 en 12.30 uur te distribueeren. Hierdoor werd het wel noodzakelijk, dat uitbreiding plaats vond. Deze noodzakelijk geworden uitbreiding kon nu op drieërlei wijze plaats hebben:

- 1e. bestaande ondernemingen richten nieuwe bakkerijen op, hetzij door nieuwbouw, hetzij door overneming van leegstaande bakkerijen;
- 2e. bestaande ondernemingen breiden hun bakkerijen uit;
- 3e. nieuwe bakkerij-ondernemingen worden opgericht.

Het ligt voor de hand, dat al deze drie methoden toepassing hebben gevonden. De mate waarin echter loopt voor de verschillende plaatsen nogal uiteen.

In de wijze, waarop deze uitbreiding is geschied, bestaat vooral een groot verschil tusschen Amsterdam en de andere steden. In Amsterdam hebben zich na 1919 meer dan in de andere steden een aantal zelfstandige patroons gevestigd (3de methode). In Rotterdam, 's-Gravenhage, Utrecht en Haarlem heeft de uitbreiding van de capaciteit zich meer voltrokken door het bouwen

van nieuwe bakkerijen of de uitbreiding van de bestaande bakkerijen door reeds gevestigde bakkerij-ondernemingen.

Het verschil bestaat dan hierin, dat in Amsterdam het aantal ondernemingen sterker toeneemt, terwijl in de andere plaatsen de bakkerij-ondernemingen in capaciteit toenemen. Een bakker, die zich als patroon vestigt, begint een kleine bakkerij hetzij door het bouwen van een nieuw pand of door een bestaand pand als bakkerij te laten inrichten, terwijl een bestaande onderneming, die tot uitbreiding overgaat, in den regel een groote bakkerij in een nieuw stadsdeel bouwt en reeds bij het bouwen op een groote cliëntèle anticipeert. Deze nieuwe bakkerij beschikt van den aanvang af reeds over een zekeren omzet, omdat een gedeelte van den omzet van de bestaande bakkerij of bakkerijen naar de nieuwe bakkerij wordt overgeheveld.

Na 1918 heeft het grootbedrijf zich in Amsterdam niet verder kunnen ontwikkelen. Integendeel, behalve de Coöperatie „De Samenwerking” zijn in Amsterdam alle groote bakkerij-ondernemingen verdwenen, of zoo ze als onderneming nog bestaan, hebben ze zich toch met veel minder debiet tevreden moeten stellen.

Wij constateeren hier een typische ontwikkeling. Door Dr. Sarphati werd in 1856 de eerste broodfabriek te Amsterdam opgericht, wiens initiatief enkele jaren daarna door een aantal anderen werd gevolgd. Allen richtten een grootbedrijf op. De thans bestaande groote bedrijven te Rotterdam, 's-Gravenhage en elders zijn echter vrijwel alle ontstaan door uitbreiding van een bestaand bedrijf of combinatie van bestaande bedrijven. Bovendien hebben deze bakkerij-ondernemingen hun groote uitbreiding in hoofdzaak gedurende den oorlog of na den oorlog ondergaan.

Het bakkersbedrijf te Amsterdam heeft zich, vergeleken bij dat in de andere groote steden van Nederland, dus in tegengestelde richting ontwikkeld.

De oorzaak hiervan moet gezocht worden in het feit, dat Amsterdam èn door den bouw van de stad èn door den aard van de bevolking meer geëigend is voor winkeldebet dan de andere steden, waar bezorging aan huis de meest voorkomende distributievorm is. De omzetverhoudingen, ook in andere steden, bewijzen, dat procentsgewijze door de groote bedrijven meer brood

aan huis bezorgd wordt, terwijl de kleinere bedrijven meer zijn aangewezen op de distributie via winkelverkoop.

In steden, welke door den aard van de bevolking en den bouw van de stad meer geëigend zijn voor bezorgdebiet, heeft het grootbedrijf meer kans om tot ontwikkeling te komen dan in steden, welke meer geschikt zijn tot het scheppen van een groot afhaaldebiet. Dit is ook verklaarbaar. De winkelexploitatiekosten zijn voor een filiaalbedrijf belangrijk hooger dan de winkelkosten voor de kleine bakkerij. Bij een klein bedrijf, waar achter den winkel de bakkerij gevestigd is, zijn de exploitatiekosten voor den winkel vrij gering. Het brood wordt naar behoefte door de bakkerij gebakken en door de bakkersvrouw zelf, al of niet bijgestaan door een winkeljuffrouw, over de toonbank verkocht. Bij een filiaalbedrijf daarentegen moet het brood van de fabriek naar den winkel worden vervoerd en door gehuurde krachten worden verkocht. Het spreekt bovendien vanzelf, dat het huurbedrag van dezen filiaalwinkel in den regel heel wat hooger is dan het aandeel van den winkel in de exploitatiekosten van het geheele pand bij de kleine bakkerij. Daarnaast heeft de winkel, die met de bakkerij is verbonden, nog dit groote voordeel, dat den klanten warm brood — direct uit den oven gehaald — kan worden verkocht, hetgeen door vele consumenten zeer op prijs wordt gesteld, terwijl de z.g. koude winkel-filialen deze extra service niet kunnen geven.

De filialen van de groote bakkerij-ondernemingen verkoopen echter naast brood groote hoeveelheden banket, chocolade en andere nevenproducten, die de exploitatie in gunstigen zin beïnvloeden.

Het is begrijpelijk, dat het verschil tusschen den prijs van het afgehaalde en van het bezorgde brood van grooten invloed is op de omzetverhoudingen tusschen winkel- en bezorgdebiet. Toch is de invloed van dit prijsverschil aan zekere grenzen gebonden en zijn de bouw van de stad en de aard van haar bevolking, — wij wezen er hierboven reeds op — van groote beteekenis. De praktijk heeft dit overduidelijk bewezen.

Zoowel in Rotterdam, 's-Gravenhage als Amsterdam hebben wij afwisselend prijsverschillen gehad tusschen afgehaald en bezorgd van 1 en 2, en zelfs van 3 cent en meer per brood van 800 gram. Desondanks is in Amsterdam het winkeldebiet in verhouding tot

den totalen omzet aan brood steeds hooger geweest dan in Rotterdam en 's-Gravenhage, ook al was het prijsverschil tusschen afgehaald en thuisbezorgd brood gedurende een bepaalde periode kleiner dan in Rotterdam en 's-Gravenhage.

Een tweede verschil van beteekenis tusschen Amsterdam en de overige groote steden bestaat hierin, dat te Amsterdam een groot gedeelte van het brood wordt gedistribueerd door z.g. weder-verkoopters.¹⁾

Dat het wederverkoopterssysteem in Amsterdam een veel grooteren omvang heeft aangenomen dan in andere steden, vindt zijn voornaamste oorzaak in de eigenaardige ontwikkeling van het grootbedrijf aldaar.

In tegenstelling met de andere steden, alwaar de grootere bedrijven hoofdzakelijk door uitbreiding van bestaande kleinere bedrijven of combinatie van bedrijven zijn gegroeid, is in Amsterdam in enkele jaren een aantal groote bakkerijen opgericht, welke om hun vaste kosten over een zoo groot mogelijk aantal brooden te kunnen verdeelen, er naar streefden, in den kortst mogelijken tijd hun bedrijf „vol” te krijgen. Een zeer geschikt middel hiertoe is het leveren aan slijters. Wij wezen er reeds op, dat er verscheidene grootbedrijven werden opgericht, met het doel hun productie via slijters te verkoopen.

Bovendien vergete men niet, dat, ofschoon Amsterdam het eerst met het oprichten van groote bakkerijen is begonnen, het achteraf gebleken is, dat de grootbedrijven in de andere groote steden meer bestaansmogelijkheid boden dan in Amsterdam. De groote bedrijven in Amsterdam, met uitzondering van de Coöperatie „De Samenwerking”, zijn verdwenen of zijn in omzet sterk achteruit gegaan. Bij verminderden omzet is ook weer het aannemen van slijters een zeer geschikt middel om den omzet zoolang mogelijk op peil te houden.

Wij zien dan ook, dat het debiet van de M. B. F. en de Ceres — twee bedrijven, die als grootbedrijven in de tweede helft van de vorige eeuw werden opgericht — nagenoeg nog uitsluitend bestaat uit slijtersdebet.

---

¹⁾ Een wederverkoper of slijter is een zelfstandige ondernemer, die het brood bij een bakker koopt en het voor eigen rekening, hetzij door bezorgnig aan huis, hetzij door verkoop via een bestaande verkoopplaats, distribueert.

Het karakter van het grootbedrijf is na 1919 gewijzigd en van geheel anderen aard geworden dan in de jaren na 1850 en de eerste jaren van de 20ste eeuw. In ons historisch overzicht hebben wij er op gewezen, dat de groote bedrijven zich in hoofdzaak toelegden op de bediening van de volksklasse. De kleine bedrijven daarentegen specialiseerden zich meer in de productie van luxere broodsoorten. Hierin is tijdens en na den oorlog 1914—1918 een verandering gekomen. Het groote voordeel voor het grootbedrijf bestond in de tweede helft van de 19de eeuw hierin, dat door de fabriekmatige productie de productiekosten zeer belangrijk konden worden verlaagd. Dit voordeel ging te loor, daar door de algemeene toepassing van de deegkneedmachine en den heeteluchtoven — na den oorlog ook in het kleinbedrijf — ook in deze laatste bedrijfsgroep een aanmerkelijke verlaging van de productiekosten kon worden bereikt.

Op de tweede plaats heeft de afschaffing van den nachtarbeid — die medebracht, dat in een veel korter tijdsbestek de productie moest plaats hebben — er toe geleid, dat de productiekosten voor het grootbedrijf in verhouding meer dan voor het kleinbedrijf werden verhoogd. Immers het grootbedrijf, dat meer dan het kleinbedrijf op de bezorging aan huis is aangewezen, moet het grootste deel van den omzet vóór 10 uur gebakken hebben, terwijl het kleinbedrijf, dat meer is aangewezen op het winkeldebiet, hetgeen ook na den middag nog van groote beteekenis is, de productie meer over den dag kan verdeelen.

Hierdoor werd het kostprijnsverschil tusschen groot- en kleinbedrijf zoo gering, dat ook het kleinbedrijf in staat was het z.g. volksbrood tegen denzelfden prijs te leveren als het grootbedrijf. In volkrijke buurten, zooals Amsterdam er vele kent, die bij uitstek geschikt zijn voor winkeldebiet, heeft het kleinbedrijf zelfs beslist een voorsprong op het grootbedrijf. Het groote verschil, dat vroeger bestaan had, n.l. grootbedrijf — volkscliëntèle, kleinbedrijf — levering aan meer gegoeden, kwam hierdoor te vervallen.

In tegenstelling met de jaren 1856 en volgende was het na 1919 economisch niet meer verantwoord een broodfabriek te beginnen. Alle groote broodfabrieken uit de tweede helft der 19de eeuw zijn verdwenen of zijn in omzet belangrijk achteruit gegaan. De tegenwoordig bestaande groote bakkersbedrijven zijn

als kleinbedrijf begonnen en zijn door sterke uitbreiding van hun cliëntèle en/of combinatie met andere bedrijven, tot groot-bedrijven gegroeid.

De bedrijfstelling van 31 December 1930 geeft voor het bakkersbedrijf voor geheel Nederland de volgende vestigingen aan:

Vestigingen met:	Aantal	
	bakkersbedrijven	in deze bedrijven werkzame personen
één persoon	1347	1347
2— 5 personen	10616	33603
6— 10 „	1301	9345
11— 50 „	495	9567
51—200 „	50	4366
201—500 „	4	1455
	<hr/> 13813	<hr/> 59683

In 11963 bakkerijen zijn 1—5 personen werkzaam, d.i. in 86.6 % van het totaal aantal bakkerijen. Dit percentage kan beslist tot het kleinbedrijf gerekend worden, terwijl dan 13.4 % van het totaal aantal tot het midden- en grootbedrijf behoort.

In deze kleinbedrijven zijn 58.6 % van het totaal aantal personen werkzaam, terwijl de gemiddelde bezetting per bedrijf nog niet ten volle 3 bedraagt.

De 54 grootbedrijven, dus bedrijven met meer dan 50 personen, zijn hoofdzakelijk in de grootere steden gevestigd, hetgeen de navolgende specificatie aantoont:

Rotterdam	15
's-Gravenhage	13
Amsterdam	6
Haarlem	6
Utrecht	3
Maastricht, Eindhoven, Schiedam, Delft, Zaan- dam, Deventer, Arnhem, Leeuwarden en Gro- ningen, elk een	9
In twee kleine gemeenten in Noord-Holland ...	2
	<hr/> 54

Van de 4 bedrijven met meer dan 200 personen waren er 3 in 's-Gravenhage en 1 in Rotterdam gevestigd.

Ook uit de ondernemingsvormen, waarin het bakkersbedrijf wordt uitgeoefend, blijkt duidelijk, dat het kleinere bedrijf in aantal de overheerschende plaats inneemt. De bedrijfstelling van 31 December 1930 geeft hiervan de volgende indeeling:

	Aantal onderne- mingen	In procenten van het totaal	Totaal aantal daar- in werkzame personen	Gemiddeld aantal per onder- neming
Naaml.Vennootschappen	145	1.06	8137	56.1
Coöp. Vereenigingen ...	245	1.80	6956	28.4
Ander soort rechtsper- soonlijkheid bezittende vereenigingen	2	0.01	22	11
Vennootschappen onder firma	381	2.80	3728	9.8
Commanditaire vennoot- schappen	11	0.80	122	11.1
Burgerlijke maatschap- pen	257	1.89	1179	4.6
Natuurlijke personen	12571	92.36	43191	3.4
Totaal	13612	100.—	63335	4.7

Uitdrukkelijk zij er op gewezen, dat hier niet het aantal bakkersbedrijven, maar het aantal bakkerij-ondernemingen wordt vermeld. In den regel heeft elke bakkerij-onderneming slechts één bedrijf. In Amsterdam, Rotterdam en in mindere mate ook in 's-Gravenhage en nog enkele andere gemeenten, bestaan verschillende bakkerij-ondernemingen, die verscheidene bakkersbedrijven exploiteeren. Het aantal bakkersbedrijven in Nederland bedraagt $\pm$ 200 meer dan het aantal bakkerij-ondernemingen.

Ook uit de gemiddelde omzetten per bakkerij-onderneming blijkt, dat de overgrootste meerderheid der bakkerij-ondernemingen tot het kleinbedrijf moet worden gerekend.

In bijlage I¹⁾ is aangegeven de gemiddelde inslag aan tarwebloem en tarwemeel per bakkerij-onderneming per week, uitge-

¹⁾ De bijlagen zijn achter in dit werk opgenomen.

drukt in baaltjes ¹⁾ van 50 K.G., voor het jaar 1938, n.l. 15.1 baaltjes. Men mag aannemen, dat dit ook ongeveer de gemiddelde omzet is. Hieruit blijkt, dat de gemiddelde omzet per bakkerij-onderneming in onze provincies, waarin de groote steden zijn gelegen, met name Zuid- en Noord-Holland en Utrecht, belangrijk hooger is dan in de andere provincies.

Uit dezelfde bijlage, alwaar de gemiddelde omzet per bakkerij-onderneming is aangegeven voor een negental steden, blijkt duidelijk, dat deze hooge gemiddelde omzet vrijwel uitsluitend moet worden toegeschreven aan onze groote steden. Verder geeft bijlage I een indeeling van het aantal bakkerij-ondernemingen in drie categorieën en wel naar verhouding van hun omzet in bakkerij-ondernemingen van 1—100, van 100—1000 en van meer dan 1000 baaltjes per week. Ook deze groote ondernemingen zijn vrijwel uitsluitend in onze steden gevestigd. Uit een en ander blijkt, dat de overgroote meerderheid van de plattelandsbakkerijen kleine bedrijven zijn.

De provincies Friesland en Groningen geven een zeer laag gemiddelde te zien. Men moet hierbij echter in aanmerking nemen, dat in bijlage I slechts wordt aangeduid de gemiddelde inslag van tarwebloem en tarwemeel en hierbij dus niet is aangegeven de hoeveelheid verwerkt roggemeel. Roggemeel is de grondstof voor roggebrood. In onze oostelijke provincies, Friesland daarbij inbegrepen, worden speciaal ten plattelande groote hoeveelheden roggebrood geconsumeerd, terwijl het verbruik van roggebrood in de andere provincies — met uitzondering van enkele gedeelten van Noord-Holland — in vergelijking met den totalen omzet aan brood vrij weinig beteekenis heeft. Omzetcijfers betreffende het verbruik van roggebrood zijn niet bekend, zoodat het niet mogelijk is de juiste gemiddelde omzetcijfers voor de bakkerijen in de oostelijke provincies aan te geven.

Vervolgens geeft bijlage I aan het aantal bakkerij-ondernemingen per provincie op 31 December voor de jaren 1933 t/m 1938, terwijl dit tevens wordt aangegeven voor een aantal groote steden van 1935 t/m 1938. Hieruit blijkt, dat het aantal ondernemingen tot 1938 — voor het geheele land — gestadig is toegenomen, terwijl

---

¹⁾ Uit een baaltje bloem worden $\pm$ 87 waterbrooden van 800 gram geproduceerd.

de telling op 31 December 1938 voor het eerst een vermindering van 26 bakkerij-ondernemingen te zien geeft. Deze vermindering moet in hoofdzaak worden toegeschreven aan de invoering van den spertijd op grond van de Vestigingswet Kleinbedrijf op 9 December 1937. Tijdens dezen spertijd, die op 9 Juni 1938 was beëindigd en gevolgd werd door de invoering van de vestigingseischen, was het verboden een nieuw bedrijf te vestigen, of een bestaand bedrijf over te nemen of te verplaatsen, tenzij de Minister van Economische Zaken hiervoor uitdrukkelijk toestemming had gegeven. Alleen in gevallen van dringende noodzaak werd deze vergunning door den Minister verstrekt.

Het aantal nieuwe vestigingen in onze steden is sedert 1935 procentsgewijze nog belangrijk hooger dan op het platteland. Ook in de jaren vóór 1935 is dit ongetwijfeld het geval geweest, alhoewel dit niet aan de hand van betrouwbare cijfers kan worden aangetoond. De sperregeling van 1937 en de invoering van de vestigingseischen in 1938 hebben weliswaar het aantal nieuwe vestigingen in vergelijking met de voorafgaande jaren eenigszins afgeremd, zij hebben echter niet kunnen beletten, dat het totaal aantal bakkerij-ondernemingen voor de in bijlage I aangegeven steden op 31 December 1938 nog hooger was dan in de voorafgaande jaren.

Ook de bevolkingstoename heeft geen gelijken tred gehouden met de vermeerdering van het aantal bakkerij-ondernemingen. Bijlage I geeft dan ook aan, dat het gemiddelde aantal inwoners per bakkerij van 1933 tot 1938 verminderde, terwijl alleen 1938 — bezien over het geheele land — een verhooging aangeeft. In onze steden loopt het gemiddeld aantal klanten per bakkerij óók in 1938 nog belangrijk terug.

In bijlage II zijn voor 1909 het aantal bakkersbedrijven en voor 1938 het aantal bakkerij-ondernemingen aangegeven. Wij wezen er reeds op, dat het aantal bakkersbedrijven in 1930 circa 200 meer bedroeg dan het aantal bakkerij-ondernemingen. Wij kunnen aannemen, dat ook in 1938 het verschil ± 200 is gebleven. Willen wij dus een juiste vergelijking trekken tusschen 1909 en 1938, dan zou men het voor 1938 aangegeven aantal van 15747 met ± 200 moeten verhoogen.

Uit bijlage II blijkt voorts, dat het aantal inwoners per bakkerij — behoudens in Friesland — in vergelijking met 1909 in 1938

aanmerkelijk grooter is, terwijl bijlage I aangeeft, dat het aantal inwoners per bakkerij-onderneming vergeleken met 1934 in 1938 is verminderd.

In bijlage II wordt ook de gemiddelde omzet aangegeven per bakkerij voor de jaren 1909 en 1938. Bij vergelijking van deze omzetcijfers moet er echter rekening mede gehouden worden, dat in de omzetcijfers voor 1938 geen roggemeel is opgenomen. In Friesland, Groningen, Drente, Overijssel, Gelderland, het Oosten van Noord-Brabant, Limburg en in enkele streken van Noord-Holland worden belangrijke hoeveelheden roggebrood gebakken. De gemiddelde omzet per bakkerij voor deze provincies is dus hooger dan in bijlage II voor 1938 staat aangegeven. Het gemiddelde voor het geheele land wordt daardoor ook hooger dan 15.1 baaltjes per bakkerij. Indien het broodverbruik zou zijn verminderd — welke kwestie wij hierna zullen behandelen — dan zou men ten aanzien van Friesland wel de conclusie kunnen trekken, dat de gemiddelde omzet per bakkerij aldaar is verminderd, aangezien het aantal inwoners per bakkerij in 1909 en 1938 gelijk is. Voor de provincies Noord-Brabant, Zuid- en Noord-Holland en Zeeland is de gemiddelde omzet in 1938 ongetwijfeld hooger dan in 1909.

§ 3. Broodverbruik.

Door velen wordt als vaststaand aangenomen, dat het gemiddeld broodverbruik per inwoner in de laatste jaren zou zijn toegenomen. Men baseert zich dan in den regel op de in het Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde gegevens betreffende de door de bakkerijen ingeslagen hoeveelheid tarwebloem en -meel, uitgedrukt in kilogrammen per week per inwoner. Het „Maandschrift”¹⁾ publiceert hierover de volgende cijfers:

1934	1.29 K.G. ²⁾
1935	1.32 „
1936	1.34 „
1937	1.35 „
1938	1.37 „

¹⁾ Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek, 34e Jaargang, afl. 6, 30 Juni 1939, blz. 1025. Gegevens over 1939 en volgende jaren zijn niet verstrekt.

²⁾ 1.29 K.G. bloem of meel verwerkt tot brood geeft ongeveer 1800 gram brood.

Deze cijfers wijzen op een langzaam toenemend broodverbruik. Wij moeten hierbij echter met de volgende factoren rekening houden. Bovenstaande cijfers hebben alleen betrekking op den inslag van tarwebloem en tarwemeel, de grondstoffen n.l. voor wit- en bruinbrood; de grondstof voor roggebrood, n.l. roggemeel, is hierbij niet opgenomen. De consumptie nu van roggebrood neemt van jaar tot jaar af, zoodat men mag aannemen, dat het verbruik van wit- en bruinbrood ten koste van het roggebrood toeneemt. Hier komt nog bij, dat ook het z.g. zelfbakken, hetgeen vooral onder de boerenbevolking nog veelvuldig pleegt plaats te hebben, afneemt en dus een aantal consumenten, dat voorheen uit eigen bloem of meel zelf brood bakte, nu het brood rechtstreeks van den bakker betreft. Exacte gegevens over het verbruik van roggebrood en het „zelfbakken” zijn niet bekend.

Op grond van deze factoren kunnen wij echter aannemen, dat het broodverbruik niet in die mate is toegenomen als men op grond van de hierboven vermelde cijfers betreffende den inslag van tarwebloem en -meel door de bakkerijen zou verwachten. Hieruit kan worden geconcludeerd, dat het broodverbruik in de jaren 1934 t/m 1938 vrijwel constant is gebleven en mocht er al een zekere toeneming van het broodverbruik plaats hebben gehad, dan moet deze toch van ondergeschikte betekenis worden geacht.

Uit een vergelijking van het gemiddelde broodverbruik tusschen de jaren 1909 en 1938 blijkt, dat het broodverbruik in 1938 belangrijk lager is dan in 1909 (zie bijlage II). Evenwel zijn de in bijlage II vermelde cijfers niet geheel vergelijkbaar. De voor 1938 aangegeven cijfers zijn verkregen door het aantal inwoners te deelen op de totale hoeveelheid door de bakkerij ingeslagen tarwebloem en -meel. Wij hebben er reeds op gewezen, dat, wil men het juiste gemiddelde broodverbruik voor 1938 bepalen, de onder 1938 genoemde gemiddelden nog moeten worden verhoogd met de hoeveelheid roggemeel en de door zelfbakkers verwerkte hoeveelheid bloem en meel in zooverre deze niet van de bakkerij is betrokken. Deze hoeveelheid is onbekend. De cijfers voor 1909 zijn verkregen door het aantal inwoners te deelen op de door de bakkerij verwerkte hoeveelheid tarwebloem en -meel en roggemeel. Om het juiste gemiddelde broodverbruik voor 1909 te bepalen zou bij de gemiddelden, vermeld onder 1909, nog de

hoeveelheid bloem en meel, door de zelfbakkers verwerkt en niet bij de bakkerij betrokken, moeten worden opgeteld.

Het „zelfbakken” was in 1909 nog zeer belangrijk. De groote afwijking van het gemiddelde voor Zeeland en Limburg van het totaal gemiddelde moet vrijwel uitsluitend aan het „zelfbakken” worden toegeschreven. Maar ook in de andere provincies moet het zelfgebakken brood nog een betrekkelijk hoog percentage van den broodomzet hebben bedragen.

Ondanks het feit, dat de onder 1909 en 1938 vermelde cijferreeksen niet op dezelfde wijze zijn berekend, is aan de hand van deze cijfers toch te concludeeren, dat het broodverbruik belangrijk moet zijn verminderd, ofschoon de groote hiervan niet precies kan worden vastgesteld.

Het roggebroodverbruik in Zuid-Holland, Utrecht en Zeeland is in vergelijking met de totale hoeveelheid brood zeer gering en was dit ook in 1909. Nemen wij daarentegen in aanmerking, dat het zelfbakken ook in die provincies belangrijk is afgenomen en dus de gemiddelden voor 1909 voor genoemde provincies hiermede moeten worden verhoogd, dan kunnen wij hieruit met vrij groote zekerheid de conclusie trekken, dat het broodverbruik belangrijk is gedaald.

Zouden wij nu bij de gemiddelden voor 1909 en 1938 voor de andere provincies nog bijtellen de hoeveelheid, die in de respectievelijke jaren door „zelfbakken” werd geproduceerd, dan zouden de verschillen tusschen de gemiddelden in 1909 en 1938 (het zelfbakken is afgenomen) nog grooter worden. Was nu de gemiddelde consumptie in 1909 gelijk aan die van 1938, dan zou het verschil uitsluitend aan roggebrood moeten worden toegeschreven. Alhoewel gegevens betreffende de verwerkte hoeveelheid roggemeel niet bekend zijn, toch kan men veilig aannemen, dat dit groote verschil niet uitsluitend aan het roggebrood kan worden toegeschreven en dus ook in deze provincies vermindering van consumptie moet hebben plaats gehad.

Wij zullen hierna enkele factoren aangeven, die van invloed zijn op het broodverbruik.

De afschaffing van den nachtarbeid en het verbod van den verkoop van versch brood vóór 10 uur heeft ongetwijfeld het

broodverbruik ongunstig beïnvloed. De voorstanders van het „versche cadetje” zijn geneigd dit hoog — waarschijnlijk te hoog — aan te slaan; de tegenstanders daarentegen onderschatten waarschijnlijk den invloed hiervan. Beiden vergelijken bij voorkeur het broodverbruik in Nederland met het verbruik van brood in andere landen¹⁾ en leggen dan in den regel beiden te weinig nadruk op het feit, dat óók in het buitenland een groot aantal andere factoren een zeer aanzienlijken invloed kunnen hebben op het broodverbruik. Ook al zou men over betrouwbare gegevens betreffende het broodverbruik over de jaren vóór den oorlog 1914—1918 en over de jaren na de afschaffing van den nachtarbeid kunnen beschikken, dan nog zou men zeer voorzichtig moeten zijn met het trekken van conclusies, aangezien de oorlog groote veranderingen gebracht heeft in de levensomstandigheden. De consumptie van banketbakkersartikelen en chocolade is tijdens en na den oorlog 1914—1918 — mogelijk gestimuleerd door het voorbeeld van onze Belgische burens — sterk toegenomen.

De verhouding tusschen de prijzen van brood en die van aardappelen, rijst, grutterswaren, enz., is eveneens van grooten invloed op het broodverbruik. Ook de algemeene welstand van de arbeidersklasse beïnvloedt het broodverbruik. Vast staat, dat bij meerdere koopkracht van deze bevolkingsgroep het broodverbruik afneemt, omdat dan meer warme maaltijden worden gebruikt. Daarnaast stelt de hoogere koopkracht hen in de gelegenheid, de boterham van meer opsnit te voorzien, waardoor de broodconsumptie in ongunstigen zin wordt beïnvloed. Een factor van beteekenis is ook het bestaan van een min of meer groote werkloosheid. Eenerzijds geeft de werkloosheid door het niet werken en het late opstaan van de werkloozen een vermindering van de consumptie, anderzijds een vergroting, omdat door het zeer beperkte inkomen van het huisgezin de meest mogelijke zuinigheid moet worden betracht, zoodat het aantal warme maaltijden wordt beperkt en uitgaven voor duurdere levensmiddelen vrijwel geheel achterwege blijven. Ook heeft de verkorting van den arbeidstijd ongunstig op de broodeconsumptie

---

¹⁾ o.a. bestaat aldaar geen verbod van verkoop van versch brood vóór 10 uur des morgens.

gewerkt. Bij de langere arbeidstijden, zooals deze voor den oorlog plachten voor te komen, waren 3 à 4 broodmaaltijden regel, terwijl deze op heden tot 2 à 3 zijn verminderd.

Het Economisch Instituut voor den Middenstand heeft in een aantal gezinnen een onderzoek ingesteld naar het broodverbruik. In bijlage III worden hierover enkele cijfers verstrekt. Hieruit blijkt, dat naar gelang het gezinsinkomen toeneemt het broodverbruik vermindert.

§ 4. Broodsoorten, haar samenstelling en bereiding.

Voor een goed inzicht in de volgende hoofdstukken is het gewenscht, dat een korte beschrijving wordt gegeven van de voornaamste broodsoorten en de voorschriften van de Warenwet betreffende samenstelling en gewicht van het brood.

Er bestaan in den lande een groot aantal broodsoorten. Afgezien van de luxe soorten, zooals krentenbrood, rozijnenbrood, krentenbollen, cadetjes, enz., kunnen deze broodsoorten in drie hoofdgroepen worden verdeeld, n.l. witbrood, bruinbrood en roggebrood.

Witbrood.

Het witbrood valt in twee groepen uiteen, n.l. water- en melkbrood. De grondstoffen voor het wit melkbrood zijn: tarwebloem ¹⁾, gist, zout, melk of melkpoeder of een mengsel van melk en melkpoeder. De grondstoffen voor het wit waterbrood zijn: tarwebloem, gist, zout en water. Naast de genoemde grondstoffen, die noodzakelijk gebruikt moeten worden voor de productie van melk- respectievelijk waterbrood, worden bij de bereiding — en dit geldt speciaal ten aanzien van het waterbrood — nog dikwijls niet noodzakelijke grondstoffen, d.z. veredelingsgrondstoffen als crème, vet, moutextract, stroop, enz. toegevoegd. Deze extra ingrediënten worden in het deeg verwerkt om de kwaliteit van het brood — betere smaak en kleur, langduriger versheid — te verbeteren.

---

¹⁾ Tarwebloem is gemalen tarwekorrels, waaruit de zemelen zijn verwijderd. Na verwijdering van de zemelen blijft er uit 100 K.G. tarwe ± 74 K.G. bloem over.

Het is juist door het al of niet toevoegen van deze niet noodzakelijke grondstoffen, of door het gebruik van een verschillende hoeveelheid of soort, dat groote verschillen voorkomen tusschen de diverse streken van het land. Deze verschillen bestaan hoofdzakelijk ten aanzien van het waterbrood; zij zijn van weinig beteekenis ten aanzien van het melkbrood.

Het Broodbesluit schrijft voor, dat elke eenheid witbrood (± 400 gram) moet bevatten aan drogestof minstens 240 gram en maximaal mag bevatten 264 gram, de rest is vocht. Dit houdt dus in, dat een brood, dat niet ten volle 400 gram of veelvouden daarvan weegt, toch kan voldoen aan de eischen, die de Warenwet aan het brood stelt.

Daarnaast stelt het Broodbesluit voor melkwitbrood nog bepaalde eischen ten aanzien van het vetgehalte. Bovendien moet ieder melkbrood voorzien zijn van het teeken M. B.¹⁾

Bruinbrood.

Ook bij het bruinbrood onderscheiden wij water- en melkbruinbrood. De grondstoffen voor het melkbruinbrood zijn: tarwemeel, gist, zout, melk of melkpoeder, of een mengsel van melk en melkpoeder, terwijl die voor het waterbruinbrood zijn: tarwemeel, gist, zout en water.

In den regel wordt het bruinbrood niet uitsluitend uit tarwemeel, maar uit een mengsel van tarwemeel en tarwebloem vervaardigd. Bruinbrood, bestaande uit tarwemeel zonder tarwebloem, is het z.g. volkorenbrood, terwijl het bruinbrood, dat voor $\pm$ de helft uit tarwemeel en voor de andere helft uit tarwebloem bestaat, doorgaans „half om half” wordt genoemd. Bruinbrood, bestaande uit een andere menging dan de hierboven genoemde, wordt „krop” genoemd en wel melkkrop, indien het met melk, en waterkrop, indien het met water bereid is.

Het Broodbesluit schreef voor, dat het tarwebrood verkocht moest worden in eenheden (± 400 gram) bevattende aan drogestof 225 gram; dus minder dan bij het witbrood. Een en ander

---

¹⁾ In verband met de oorlogsomstandigheden is het bakken van melkbrood einde 1940 verboden.

was een gevolg van het feit, dat het hygroscopisch vermogen van tarwemeel grooter is dan dat van tarwebloem.¹⁾

Ook voor het melkbruinbrood heeft de Warenwet een voorschrift ten aanzien van het vetgehalte. Het melkbruinbrood moet eveneens van het teeken M. B. voorzien zijn.

Naast die, verband houdende met het verschil in kwalitatieve samenstelling van het wit- en bruinbrood, heeft ieder van deze soorten ook diverse benamingen naar gelang het verschil in vorm en bewerking. Om maar enkele voorbeelden te noemen:

1. Vloerbrood — wordt vervaardigd door het deegstuk zonder meer op den vloer van den oven te plaatsen. Men krijgt daardoor halvemaanvormige sneden.
2. Busbrood — hierbij wordt het deeg in een blik gelegd zonder deksel. De onderste helft van het brood blijft nagenoeg vierkant, terwijl er een kop bovenuit rijst, die gewoonlijk rond van vorm is.
3. Casinobrood — wordt op dezelfde wijze verwerkt als busbrood, alleen wordt het blik hierbij met een deksel toegedekt, zoodat het brood den vorm van de pan aanneemt.
4. Knipbrood (met de hand of machinaal te knippen of te snijden) — wordt verkregen door de bovenoppervlakte van kleine kervingen te voorzien, waardoor de bekende geribbelde bovenoppervlakte ontstaat.
5. Tijgerbrood — ook wel Duitsch brood of Pappers genoemd, krijgt men door de oppervlakte te bestrijken met een papje waarin rijstemeel is verwerkt. Dit kleurt donkerder bij het bakken en barst, waardoor een eigenaardig gevlekte oppervlakte ontstaat.

Deze vormen komen min of meer in alle plaatsen van Nederland voor. Hiernaast bestaan echter nog een zeer groot aantal andere benamingen, die van plaats tot plaats verschillen. Er zijn zelfs bakkers, die hun eigen broodsoorten produceeren.

---

¹⁾ In verband met de oorlogsomstandigheden is einde 1940 bepaald, dat de drogestof van tarwebrood eveneens minstens 240 gram per eenheid moet bedragen.

Roggebrood.

De grondstoffen voor roggebrood zijn: roggemeel, water en in verschillende streken een weinig gist, terwijl ook naar gelang van de streek, waar het roggebrood wordt vervaardigd, nog heel dikwijls stroop of andere ingrediënten worden toegevoegd. Anders dan voor het wit- en bruinbrood schreef de Warenwet voor, dat het roggebrood verkocht moest worden in eenheden ($\pm$ 500 gram) bevattende aan drogestof minstens 260 gram en ten hoogste 286 gram.¹⁾ Ook roggemeel heeft, evenals tarwemeel, een grooter hygroskopisch vermogen dan tarwebloem.

De drie broodsoorten wit-, bruin- en roggebrood komen in alle plaatsen naast elkaar voor. Alleen de kwantitatieve verhoudingen zijn geheel verschillend. In den regel is witbrood hoofdzaak; in onze steden vormt het zelfs 80 % en meer van de totale consumptie. Van het witbrood had het waterbrood het grootste aandeel, melkbrood had op het platteland en in vele steden een luxe karakter. Een uitzondering hierop vormden 's-Gravenhage en Rotterdam met randgemeenten, waar het verbruik van melkbrood overwegend was. Naar schatting bedroeg daar het melkbrood minstens 75 % van het totale broodverbruik. In andere steden, zooals Utrecht, Nijmegen, Leeuwarden en nog enkele andere, was de consumptie van melkbrood ongeveer gelijk aan die van waterbrood, terwijl in alle overige steden de consumptie van waterbrood groter was dan die van melkbrood; in Amsterdam bedroeg de consumptie van waterbrood minstens 75 % van de totale broodconsumptie. In den regel kan men aannemen, dat, waar melkbrood hoofdzaak is, het waterbrood weinig of niet wordt veredeld, terwijl in plaatsen, waar waterbrood de voor naamste broodsoort is, speciaal aan de kwaliteit van het waterbrood door het toevoegen van groote hoeveelheden extra-ingrediënten bijzondere aandacht wordt besteed. Vooral in de noordelijke provincies, als Groningen en Friesland, worden extra groote hoeveelheden crème, stroop, vet enz. aan de grondstoffen toegevoegd, zoodat het brood aldaar veel zoeter van smaak is

---

¹⁾ In verband met de oorlogsomstandigheden is einde 1940 bepaald, dat de drogestof van roggebrood minstens 240 gram per eenheid moet bedragen.

dan in andere streken van ons land. Ook bestaat er een belangrijk verschil tusschen het brood van b.v. Amsterdam en Zuid-Limburg. Het toevoegen van groote hoeveelheden water aan het deeg, zooals dat in Amsterdam in tegenstelling tot Zuid-Limburg pleegt plaats te hebben en waardoor men dus in Amsterdam met z.g. „slappe” deegen werkt, heeft tot gevolg, dat het brood in Zuid-Limburg vaster is dan in Amsterdam. Een waterbrood te Amsterdam zal dus — indien ze beide evenveel drogestof bevatten — zwaarder zijn dan in Zuid-Limburg.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat ook op het platteland witbrood — speciaal waterbrood — de voornaamste broodsoort is. Toch is het verbruik van tarwebrood en roggebrood in vergelijking met de steden ten plattelande van veel meer beteekenis. In het Oosten van het land, met name Groningen en ook Friesland, Drente, Overijssel, de Achterhoek van Gelderland en de Oost-Veluwe, Limburg en Oost-Brabant en enkele streken in het Noorden van Noord-Holland, worden op het platteland belangrijke hoeveelheden roggebrood gebakken, die in verschillende streken zelfs 40 % van de totale broodproductie bedragen. In deze streken is tarwebrood van weinig beteekenis. Op het platteland in het Westen van ons land, met name in Zeeland, het Noord-Westen van Brabant, de Betuwe, Zuid-Holland, Utrecht, de West-Veluwe en enkele streken van Noord-Holland, is de consumptie van tarwebrood van groote beteekenis, terwijl de consumptie van roggebrood van zeer ondergeschikt belang is. In tegenstelling tot die van het tarwebrood gaat de consumptie van roggebrood ook in de oostelijke provincies langzamerhand achteruit. Het roggebrood, dat in het Oosten van ons land op het platteland volksvoedsel is, heeft in onze steden een meer luxe karakter. In de steden in het Westen van het land heeft het roggebroodverbruik, in vergelijking met dat van de andere broodsoorten, vrijwel geen beteekenis en daar wordt dan ook dit brood in den regel in enkele speciale roggebroodbakkerijen gebakken.

In globale trekken kunnen wij deze gegevens aldus samenvatten. In onze steden is 70 % tot 80 % witbrood (hetzij water- of melkbrood); 10 % tot 20 % en meer, tarwebrood — in het Oosten meer roggebrood —; het restant luxe brood, als krentenbrood, rozijnenbrood, kleinbrood en roggebrood. Op het platteland is ook witbrood — speciaal waterbrood — hoofdzaak,

alhoewel, vergeleken met de steden, in het Oosten van het land vrij belangrijke hoeveelheden roggebrood en in het Westen groote hoeveelheden tarwebrood worden gebakken. Ook op het platteland is de consumptie van luxe brood in vergelijking met de andere broodsoorten van ondergeschikte beteekenis. Alleen in Friesland speelt de consumptie van kleinbrood nog een belangrijke rol.

De groote verschillen in de kwalitatieve samenstelling en de afwerking van het brood zijn naar onze meening hoofdzakelijk het gevolg van de localiseering van het afzetgebied.

Voorheen werd ook het beschuit door de bakkers zelf gebakken en toen kon men ook groote verschillen constateeren in de kwalitatieve samenstelling van het beschuit in de diverse plaatsen van ons land. Nu echter het laatste tiental jaren de productie van beschuit meer en meer geconcentreerd is in enkele groote beschuitfabrieken, zien wij, dat door het publiek aan het te consumeeren beschuit in de verschillende deelen van ons land geen bepaalde plaatselijke eischen meer worden gesteld.

Wij zijn van meening, dat, indien het mogelijk zou zijn de productie van het brood eveneens in bepaalde centra van ons land te doen plaats hebben, en het dan over het geheele land te distribueeren, op den duur ook aan de kwalitatieve samenstelling van de verschillende broodsoorten geen bepaalde eischen meer zouden worden gesteld. Het verschil in soorten — wit-, bruin- en roggebrood — zou echter toch blijven bestaan, omdat dit van geheel andere factoren afhankelijk is, alhoewel de groote kwantitatieve verschillen tusschen het verbruik van melk- en waterbrood, zooals deze in de steden voorkwamen, wel zouden komen te vervallen.

Tot slot volge hier een korte beschrijving van het bakproces.¹⁾ De bloem — de voornaamste grondstof voor het brood — wordt gezeefd en daarna in den trog of de deegmachine gestort, al naar gelang men het deegmaken met de handen of door middel

---

¹⁾ Voor een meer uitvoerige beschrijving betreffende het rijs- en bakproces verwijzen wij naar „Inleiding tot de theorie van het Bakkersvak”, III B, Het Rijs- en Bakproces door C. J. Schoep, waaraan de hierna volgende gegevens zijn ontleend.

van de deegmachine laat plaats hebben. Daarna wordt water of melk (water- of melkbrood), nadat het op de vereischte temperatuur is gebracht, aan de bloem toegevoegd. Een gedeelte van het vocht wordt achter gehouden om er de gist in fijn te maken. Daarna wordt de gist toegevoegd en begint het deegmaken.

Wanneer het vocht door de bloem is opgenomen en het deeg een stijve massa is geworden, voegt men het zout toe en later eventueel vet en/of andere hulpgrondstoffen. Nadat het deeg gemaakt is — nadat het dus met de hand of met de machine gevormd is tot een egale gelijke deegmassa — begint een periode van deegrust. Deze rustperiode, waarin het deeg aan zichzelf wordt overgelaten, noemt men den voorrijs. Deze voorrijs wordt, al naar de geaardheid van de verwerkte bloem, door een of twee doorslagen onderbroken, d.w.z. uit het gerezen deeg wordt het daarin gevormde koolzuurgas uitgedreven. Na den voorrijs — de duur van den voorrijs is afhankelijk van verschillende factoren — gaat men over tot het verdeelen of afwegen van het deeg. Deze verdeeling kan geschieden met de hand of met de machine. Het verdeelen met de hand heeft meestal plaats op de werkbank.

Het deeg wordt uit den trog genomen en op de werkbank gelegd, die vooraf met bloem bestrooid is (strooibloem) om het aankleven van het deeg aan de bank te voorkomen. Het deeg wordt nu met een deegmes (steker) in stukken verdeeld, die op een weegschaal naar een bepaald gewicht worden afgewogen. Het mechanisch verdeelen geschiedt met en in de afweegmachine. De naam „afweeg” machine is feitelijk onjuist, daar er in deze machine niet gewogen wordt. De deegstukken worden in deze machine alleen op volume verdeeld. Het is daarom eisch voor een gelijkmatige verdeeling, dat het deeg gelijkmatig van vastheid is. Een geregelde contrôle van enkele deegstukken met een weegschaal heeft dan ook gewoonlijk nog plaats.

Daarna worden de afgewogen deegstukken opgebold. Dit kan met de hand of met de machine geschieden. Het opbollen met de hand wordt uitgevoerd door in iedere hand een deegstuk te nemen en dit op de bank met de muis van de hand te bewerken en er een ronden vorm aan te geven. Dit vereischt eenige routine. Het opbollen, dus het vormen van deegbollen, heeft invloed op de fijnheid van rijs en komt de structuur van het brood ten goede. Bovendien laat een ronde bol zich gemakkelijker tot een brood

vormen dan een direct afgewogen stuk. Het opbollen met de machine tracht het opbollen met de hand te vervangen.

Na het opbollen volgt wederom een rustperiode, de z.g. „rijs op den bol”. Beschikt men over een rijskast, dan heeft deze rijs daarin plaats. Heeft men geen rijskast, dan geschiedt de rijs op de planken. Men beschermt de bollen dan tegen afkoeling of tocht, door er kleedjes overheen te leggen. De automatische rijskast heeft het voordeel, dat ze op een bepaalde temperatuur en vochtigheid gehouden kan worden, zoodat korsten van de bollen niet kan plaats hebben. De bollen worden uit de opbol-machine in de rijskast overgebracht door een verdeeler (spacer). De bakjes, die tusschen twee kettingen zijn opgehangen, zijn òf van linnen, òf van blik. De verschillende factoren, die invloed op den duur van den voorrijs hebben, gelden ook voor den rijs op den bol. Bij de automatische rijskast is hiermede rekening gehouden, doordat men de snelheid der rijgbaan kan doen toenemen of verminderen.

Na den rijs op den bol begint het z.g. opmaken. Dit „opmaken” vereischt een groote mate van routine. Niet alleen moet het vormen van de deegstrook snel en oordeelkundig geschieden, ook het omvouwen der beide uiteinden tot een trapeziumvormige deegplak vraagt gevoel voor deeg.

Nadat de deegplak gemaakt is, begint het eigenlijke vormen. Al naar gelang de broodsoort, die men maken wil, zal deze plak anders worden bewerkt. Voor bus-, blik- of panbrood wordt de plak zóó opgerold, dat de beide einden, de koppen, iets dikker zijn dan het tusschenliggende gedeelte. Bij het opmaken van vloerbrood in den vorm van tijgers, pappers of duitschers, zorgt men meer voor een langgerekten elliptischen vorm. De beide uiteinden behoeven bij deze broodsoorten geen dikkere koppen te hebben.

Na het opmaken begint de laatste rustperiode, n.l. de z.g. narijs. Deze narijs moet plaats hebben in een tochtvrije, warme ruimte. In den regel dekt men dan het rijzende, opgemaakte deeg met kleedjes toe.

Hierna heeft het eigenlijke bakproces plaats. De warmte in den oven is het grootst op den vloer en in de kap. Het deeg in den oven komt dus reeds direct met de vloerhitte en met de uitstralende hitte van de kap in aanraking. Aan den buitenkant

van het deeg heeft dan ook de eerste verdamping plaats en de warmte dringt voortdurend verder in het deeg. De verhitting van de oppervlakte van het brood neemt steeds toe, zoodat de buitenkant door steeds verdergaande verdamping van het water in een harde, vaste korst verandert en bij voortgaande verhitting een gele tot kastanjebruine kleur aanneemt. Bij een oven-temperatuur van 250° — 260° C. is de baktijd voor gewoon brood van ongeveer 800 gram 30—35 minuten.

Het is gemakkelijk te begrijpen, dat kleinbrood sneller gebakken is dan groot brood. Bruinbrood, dat meer vocht bevat, door het grootere hygroskopisch vermogen van tarwemeel, vereischt een iets langeren baktijd.

Alvorens bloem tot brood is verwerkt moeten dus de volgende stadia worden doorlopen: deegmaken — voorrijs — afwegen — opbollen — rijs op den bol — opmaken — narijs — afbakken. Dit productieproces neemt $\pm 3\frac{1}{2}$ uur in beslag.

HOOFDSTUK II.

DE RENTABILITEIT VAN HET BAKKERSBEDRIJF.

Reeds bij een vrij oppervlakkig onderzoek naar de rentabiliteit van het bakkersbedrijf komt men al dadelijk tot de conclusie, dat een algemeene beschrijving voor geheel Nederland niet wel mogelijk is. De plaatselijke toestanden en machtsverhoudingen zijn — zooals wij hierna nog zullen zien — van grooten invloed op de rentabiliteit van het bakkersbedrijf, zoodat deze laatste in de diverse streken van het land onderling kan afwijken en ook dikwijls belangrijke verschillen vertoont.

De aard van het bakkersbedrijf brengt mee, dat het territorium, waarbinnen de afzet van het brood plaats heeft, vrij beperkt is. Immers de consument eischt in den regel, dat hem dagelijks versch brood ter beschikking wordt gesteld. In de steden, waar door het meerendeel der bevolking 's middags de koffiemaaltijd wordt gebruikt, moet het brood zelfs in hoofdzaak vóór 12.30 uur worden thuisgebracht. Stellen wij daarnaast de wettelijke bepaling, dat vóór 9 uur geen versch brood mag vervoerd worden en pas om 10 uur met de bezorging aan huis mag worden begonnen, dan volgt hieruit, dat practisch binnen 2½ uur het grootste deel van het aan huis bezorgde brood moet worden afgeleverd.

In onze steden — met uitzondering van Amsterdam, waar ongeveer de helft van het brood wordt afgehaald — wordt het brood in hoofdzaak thuisbezorgd en slechts het kleinste gedeelte van den omzet uit den winkel verkocht. Nemen wij bovendien in aanmerking, dat ook uit de winkels vóór den middag een belangrijke hoeveelheid brood wordt verkocht, dan volgt hieruit, dat het meerendeel van de productie, welke tusschen 5 en 10 uur tot stand komt, reeds vóór den middag aan den consument is afgeleverd.

Op het platteland is het winkeldebiet zeer gering en wordt in tegenstelling tot de steden het brood voornamelijk in den na-

middag bij de klanten afgeleverd. Het komt ten plattelande zelfs voor, dat de bakker slechts enkele dagen in de week bakt en de overige dagen het brood uitvent. In vergelijking met den totalen broodomzet is dit echter vrijwel van geen beteekenis. Door deze eischen van den consument, alsmede door de wettelijke bepalingen, wordt het afzetgebied dus beperkt.

Hier komt nog bij, dat de distributiekosten, indien buiten een vrij eng begrensde rayon bezorgd wordt, zeer hoog worden. Wij zien dan ook, dat groote bakkerij-ondernemingen, mede ter besparing van de distributiekosten, meerdere bakkerijen in dezelfde stad exploiteeren. Pogingen om het brood over groote afstanden te vervoeren schijnen dan ook slechte financieele resultaten opgeleverd te hebben. Zoo werden enkele jaren na de invoering van de Tarwewet 1931 groote hoeveelheden brood vanuit België naar Rotterdam en andere gemeenten vervoerd. Het groote kostprijnsverschil tusschen het in België en in Nederland gebakken brood — in hoofdzaak veroorzaakt, doordat de bloemprijs in Nederland tengevolge van de Tarwewet 1931 belangrijk hooger was dan in België — gaf daartoe aanleiding.

Ongeveer te zelfder tijd werd vanuit Noord-Holland, voornamelijk vanuit Amsterdam, brood in Friesland ingevoerd. Het brood bij de z.g. goedkoope bakkers te Amsterdam was toen 6 à 7 cent per 800 gram goedkooper dan in Friesland. Hieraan zouden nog enkele voorbeelden zijn toe te voegen, maar zooals reeds gezegd, al deze pogingen zijn op een mislukking uitgelopen. Zelfs vanuit Breda, waar jarenlang het brood per 800 gram 2 à 3 cent en meer lager in prijs was dan in Tilburg, heeft geen import plaats gehad, niettegenstaande deze gemeenten betrekkelijk dicht bij elkaar liggen. De bezorging van brood blijft in de steden dan ook altijd beperkt tot de stad en omgeving, terwijl bezorging buiten dit rayon door de in de stad wonende bakkers vrijwel niet voorkomt. Invoer van de dorpen in de steden komt meer voor. Er zijn stedelingen, die het tarwebrood van de z.g. „boerenbakkers” hooger waardeeren dan dat van den bakker uit de stad. Indien wij echter den import vergelijken met den totalen omzet in de stad, dan bedraagt deze import toch slechts een klein percentage. Ook al stelt de bevolking op het platteland veel minder eischen aan de distributie dan de stedeling en al kan de plattelands-bakker tot in den avond het brood bezorgen — toch

zien wij, dat het bezorgdebiet van den plattelands-bakker in den regel eveneens beperkt blijft tot zijn eigen dorp en omgeving of tot enkele naburige gemeenten.¹⁾

Gezien deze localiseering van het afzetgebied kan men het land indeelen in een aantal rayons, die tot op zekere hoogte als economische eenheden zijn te beschouwen. Ieder rayon heeft dan ook gewoonlijk zijn eigen patroonsorganisaties, die door een min of meer nauwe samenwerking met de coöperaties leiding trachten te geven aan de rayonale bedrijfspolitiek. Wij zien dan ook, dat in den loop der jaren deze rayons hun eigen ontwikkeling hebben doorgemaakt, dikwijls geheel afwijkend van naburige rayons. Deze rayonale bedrijfsverhoudingen zijn van zeer grooten invloed geweest op de rentabiliteit van het bakkersbedrijf.

§ 1. Brutowinst over de jaren 1925 t/m. 1939.

In bijlage IV is een overzicht gegeven van de brutowinst per 100 brooden voor een aantal gemeenten in Nederland over de jaren 1925 tot en met 1939. Op dezen staat zijn alle groote gemeenten van ons land vermeld, terwijl er tevens die gemeenten bij zijn aangegeven, waar de rentabiliteit door specifiek plaatselijke factoren belangrijk werd beïnvloed.

Wij meenen goed te doen, met het geven van de brutowinstcijfers niet verder terug te gaan dan tot 1925, omdat de jaren vóór 1925 voor het bakkersbedrijf als abnormale jaren zijn te beschouwen. Op de eerste plaats heeft de afschaffing van den nachtarbeid in 1919 — zooals wij gezien hebben — een algeheelen ommekeer teweeggebracht, die in de daaropvolgende jaren het bakkersbedrijf dwong, door het nemen van ingrijpende maatregelen, zich aan de gewijzigde omstandigheden aan te passen. Op de tweede plaats had de overheid tijdens de periode 1914—1918 sterk ingrijpende maatregelen getroffen ten aanzien van samenstelling en distributie van het brood. Toen in de na-oorlogsche jaren deze maatregelen werden ingetrokken, was het bakkers-

---

¹⁾ Alleen in Zuid-Limburg, waar het vervoer van brood in verband met het heuvelachtige landschap voor een groot deel plaats heeft door middel van auto's, motorcarriers of paard en wagen, wordt vaak vanuit één bakkerij een groot aantal gemeenten van brood voorzien.

bedrijf wederom genoodzaakt zich aan de veranderde omstandigheden aan te passen.

De na-oorlogse tijd nu heeft zich gekenmerkt door hooge broodprijzen, hooger nog dan tijdens de oorlogsjaren, waardoor groote exploitatie-overschotten konden worden behaald, daar de kosten niet evenredig stegen. Hoewel het bakkersbedrijf genoodzaakt was zijn capaciteit in sterke mate uit te breiden — met als gevolg groote investeringen van kapitaal —, hebben de bakkers door de belangrijke winsten, welke gemaakt werden, deze op zichzelf moeilijke periode toch betrekkelijk gemakkelijk kunnen doorkomen.

De invloed van de Arbeidswet 1919 is, zooals reeds werd geconstateerd, van zeer groote beteekenis geweest voor het bakkersbedrijf en heeft o.a. tot gevolg gehad, dat het kleinbedrijf — in vergelijking met vroeger — in een aanmerkelijk gunstiger positie werd geplaatst in den concurrentiestrijd met het grootbedrijf. Deze invloed doet zich tot op heden nog onverzwakt gevoelen. Wij mogen echter aannemen, dat in 1925 het geheele bakkersbedrijf zich aan de veranderde omstandigheden, zoowel tengevolge van de Arbeidswet als tengevolge van den oorlogstoestand, had aangepast. Vandaar dan ook, dat het jaar 1925 het best als uitgangspunt gekozen kan worden.

De gegevens echter, die ons een voldoende inzicht kunnen verschaffen in het rentabiliteitsverloop sedert 1925, zijn zeer beperkt. Afgezien van het feit, dat de administratie van de meeste bakkers veel te wenschen overlaat, heeft welhaast geen enkele bakker meer een betrouwbare en voor ons doel bruikbare administratie sedert de jaren 1925 en volgende. Bovendien hebben de bakkerijen, die over een betrouwbare administratie beschikken, deze in den loop der jaren dikwijls zoo fundamenteel gewijzigd, dat vergelijking van de verschillende jaren niet wel mogelijk is. Daarnaast is bijna iedere bakkerij naast broodbakkerij ook banket en/of beschuitbakkerij. Slechts in weinige gevallen wordt de administratie gesplitst gevoerd. Toch waren er enkele bakkerijen, die zeer betrouwbare gegevens konden verschaffen, waaruit het verloop van de rentabiliteit in den loop van deze jaren zeer duidelijk te constateeren viel. Het zou echter onjuist zijn om op grond van gegevens van één of enkele bakkerijen aan te nemen, dat de rentabiliteit van het bakkersbedrijf in het algemeen in zoo'n rayon hetzelfde verloop zou hebben gehad.

Er zijn echter twee factoren, welke nagenoeg voor alle bedrijven in een bepaald rayon dezelfde zijn, n.l. de broodprijs en de prijs van de grondstoffen.

Wat de broodprijs betreft heeft het Centraal Bureau voor de Statistiek reeds vele jaren voor een groot aantal plaatsen in Nederland de broodprijzen gepubliceerd. Een aantal representatieve bedrijven uit een bepaalde gemeente geeft daartoe regelmatig aan het Centraal Bureau voor de Statistiek de door hem gevraagde prijzen op en aan de hand van deze prijzen wordt door het Centraal Bureau voor de Statistiek de gemiddelde broodprijs voor die gemeente berekend.

In het Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek worden halfjaarlijks de broodprijzen, uitgedrukt per kilo, gepubliceerd. Ter wille van de vergelijkbaarheid met de tegenwoordig geldende broodprijzen, die alle berekend worden per 800 gram, hebben wij de door het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerde prijzen omgerekend tot prijzen per 800 gram. In bijlage V zijn de gemiddelde broodprijzen per 800 gram van 1921 tot en met 1939 gepubliceerd voor de gemeenten met meer dan 15.000 inwoners. Aangezien na 1939 door het Centraal Bureau voor de Statistiek de broodprijzen niet meer zijn gepubliceerd, kon opgave van de broodprijzen voor de volgende jaren niet plaats hebben.

De grondstoffen voor waterbrood bestaan, zooals wij reeds hebben medegedeeld, uit bloem, gist, zout en in den regel een zekere hoeveelheid veredelingsgrondstoffen zooals crème, vet, mout-extract, enz. Deze hoeveelheid kan voor de verschillende rayons aanmerkelijk variëren. Ook de bakkers in een bepaald rayon voegen niet allen evenveel van deze extra-ingrediënten toe. De grondstoffen voor melkbrood bestaan uit bloem, gist, zout, melk en/of melkpoeder.

In bijlage VI hebben wij de prijzen van de voornaamste grondstoffen voor brood aangegeven.

Door de broodprijzen per 800 gram te verminderen met de kosten voor grondstoffen, verwerkt in een 800-gram-brood, houdt men de brutowinst over. Deze brutowinst nu is in bijlage IV voor de genoemde plaatsen aangegeven voor de jaren 1925 t/m. 1939.

Voor de berekening van de brutowinst zijn wij in alle gemeenten

uitgegaan van den nettoprijs voor het waterbrood, omdat in deze gemeenten waterbrood de voornaamste broodsoort is, met uitzondering echter van 's-Gravenhage en Rotterdam, waarvoor wij den netto-melkbroodprijs als basis hebben genomen, aangezien in deze steden overwegend melkbrood wordt geproduceerd. Al verschilt de prijs der grondstoffen, de productie- en distributiekosten zijn voor water- en melkbrood gelijk. Een vergelijking tusschen de brutowinstcijfers van de verschillende gemeenten is hierdoor dus mogelijk.

Uit bijlage IV blijkt, dat de brutowinst van de bakkerij in vrijwel alle gemeenten van 1925 tot 1931 constant is toegenomen, met uitzondering echter van het jaar 1929. De jaren 1930 en 1931 zijn de jaren met de hoogste brutowinst, terwijl in 1932 plotseling een belangrijke inzinking is gekomen, die zich in de volgende jaren heeft gehandhaafd en in de jaren 1936 en 1937 haar laagste niveau heeft bereikt.

Uit de exploitatierekeningen, die ons door een aantal bakkerijen ter beschikking zijn gesteld, blijkt, dat de jaren 1928 t/m. 1931 dan ook jaren zijn geweest, die voor de bakkerij gunstig kunnen worden genoemd, terwijl 1932 en de volgende jaren voor de meeste bakkerijen een aanmerkelijk lager exploitatie-saldo te zien gaven.

De schommelingen in den bloemprijs zijn echter van grooten invloed op de rentabiliteit van het bakkersbedrijf. De brutowinst, zooals deze in bijlage IV is aangegeven, is het verschil tusschen den gewogen gemiddelden broodprijs en den gewogen gemiddelden grondstoffenprijs, beide per kalenderjaar berekend.

Indien men de aldus berekende brutowinsten over de verschillende jaren met elkaar wil vergelijken, moet men rekening houden met twee factoren:

Op de eerste plaats heeft de bakker in den regel twee à drie weken voorraad, zoodat de door hem betaalde prijs niet gelijk is aan den gemiddelden bloemprijs over een geheel jaar. Het kwam in de bakkerij ook heel veel voor — althans vóór Mei 1940 — dat door het sluiten van z.g. voorkeopen de door den bakker betaalde prijs aanmerkelijk hooger of lager was dan de gemiddelde bloemprijs.

Op de tweede plaats moet men rekening houden met het feit, dat bij een stijging of een daling van den bloemprijs de brood-

prijs niet onmiddellijk verhoogd of verlaagd wordt. Een stijging van den bloemprijs van circa f 1.75 per 100 K.G. motiveert één cent broodprijsverhoging. Aangezien de bloemprijs in normale tijden in den regel van week tot week slechts met fracties van f 1.75, b.v. met 5 of 10 cent, oploopt of daalt, is een evenredige broodprijsverhoging of -verlaging niet direct mogelijk, omdat prijsverhogingen of -verlagingen van 800-gram-brood immers plaats moet hebben met heele centen. Hieruit volgt, dat bij gestadige bloemprijsstijging eerst na verloop van tijd tot broodprijsverhoging kan worden overgegaan en de bakkers de eerste verhoging voor eigen rekening moeten nemen.

De praktijk leert dan ook, dat bij geleidelijk stijgende bloemprijzen de rentabiliteit vermindert, terwijl bij langzaam dalende bloemprijzen de rentabiliteit in gunstigen zin wordt beïnvloed.

Bij stijgende of dalende bloemprijzen hebben de broodprijsverhogingen, respectievelijk -verlagingen, niet voor alle gemeenten tegelijkertijd en in dezelfde mate plaats gehad. Op verzoek van den Minister van Arbeid, Handel en Nijverheid hebben de hoogleeraren Polak en Kaag onderzocht, door welke oorzaken en in welke mate de kleinhandelsprijzen van verbruiksartikelen de groothandelsprijzen van die artikelen (of van de grondstoffen voor de vervaardiging er van) bij daling niet of onvoldoende volgden. Het eerste onderzoek had betrekking op de broodprijzen.¹⁾ Nagegaan werd in hoeverre de sterke daling van de grondstoffenprijzen in de jaren 1927 t/m. 1930 werd gevolgd door broodprijsverlagingen. Het onderzoek strekte zich uit over een elftal groote steden in ons land. Uit dit onderzoek blijkt duidelijk, dat plaatselijke omstandigheden en machtsverhoudingen in die jaren van grooten invloed zijn geweest op de hoogte van de broodprijzen. Aanpassing van de broodprijzen aan de verlaagde grondstoffenprijzen heeft niet overal tegelijkertijd en zeker niet in dezelfde mate plaats gehad. Zoo zijn — om een voorbeeld te noemen — tengevolge van een broodprijsoorlog te Enschede, die tot gevolg had, dat het prijsniveau in 1927 in vergelijking met de voorafgaande jaren belangrijk was verlaagd, de brood-

---

¹⁾ Verslagen en mededeelingen van de afdeling Handel en Nijverheid van het Departement van Arbeid, Handel en Nijverheid, Jaargang 1931 No. 2. Kleinhandelsprijzen van eenige verbruiksartikelen I.

prijzen aldaar in de jaren 1927, 1928 en 1929 ondanks de sterke prijsdaling van de grondstoffen gelijk gebleven en werd eerst in 1930 een aanzienlijke prijsverlaging doorgevoerd. In Rotterdam daarentegen zijn de broodprijzen in die jaren evenredig met de kostenverlaging gedaald. Door toepassing van een prijsschaal, volgens welke bij een prijsdaling van tarwebloem met ten volle f 1.50 per 100 K.G. het brood met een cent per 800 gram moest worden verlaagd, heeft deze vlotte aanpassing plaats gehad.

Uit bijlage IV blijkt tevens, dat de brutowinst voor de verschillende gemeenten belangrijk uiteenloopt. De verschillen zijn deels gemotiveerd — omdat de productiekosten, maar vooral de distributiekosten uiteenloopen —, maar deels ook ongemotiveerd. Wij zien dat Breda, Dordrecht en Amsterdam in vergelijking met de andere plaatsen een zeer lage brutowinst hebben. Dit groote verschil is niet alleen te verklaren door verschil in productie- en distributiekosten; genoemde plaatsen hebben zich altijd gekenmerkt door zeer lage broodprijzen en ongunstige bedrijfsresultaten.

Zoo merken wij op, dat de productie- en distributiekosten in Breda en Tilburg vrijwel gelijk zijn en toch de brutowinst in Tilburg aanmerkelijk hooger is dan in Breda. De oorzaak van de zeer lage broodprijzen, die reeds sedert 1920 in Breda gelden, was de bedrijfspolitiek van één bakker. Deze bakker had reeds sedert 1920 een prijsverschil ingevoerd tusschen afgehaald en bezorgd brood, waarbij de afhaalprijs twee cent lager werd gesteld dan de bezorgprijs. Het gevolg hiervan was, dat het winkeldebiet van dezen bakker aanmerkelijk toenam, zoodat de andere winkel-bakkers genoodzaakt waren hun prijs eveneens te verlagen. De bakkers, die zich meer speciaal toededen op het bezorgdebiet, ondervonden hiervan zooveel debietsvermindering, dat ook zij hun bezorgprijzen belangrijk moesten verminderen. Het resultaat was, dat de algemeen geldende broodprijs op een laag niveau kwam te liggen. Pogingen om door het sluiten van prijzenovereenkomsten de broodprijzen op een hooger niveau te brengen, mislukten meestal na korteren of langeren tijd, omdat een of meer bakkers, niet-aangeslotenen bij het contract, door verkoop beneden den contractueel vastgestelden prijs zich in een uitzonderingspositie plaatsten en zodoende trachtten een grooter debiet te verwerven. Hierdoor werd het dan uit billijkheidsoverwegingen onmogelijk het contract te handhaven.

Heel duidelijk treden de resultaten van zulk een overeenkomst naar voren, indien wij de jaren 1927 en 1928 vergelijken. In het jaar 1927 werd een overeenkomst gesloten, die door vrijwel alle bakkers ondertekend werd. Dientengevolge werd de broodprijs zoodanig verhoogd, dat de brutowinst met f 3.28 kon toenemen. Dit contract heeft zich eenigen tijd kunnen handhaven, waarna de strijd weer begon.

Soortgelijke gevallen als te Breda hebben zich — soms in ietwat gewijzigden vorm — ook wel elders voorgedaan. Geen van alle zijn echter van zoo'n ingrijpenden aard geweest en hebben de rentabiliteit blijvend op zoo'n laag peil gehouden als te Breda geschiedde.

De lage rentabiliteit te Dordrecht is in hoofdzaak toe te schrijven aan een jarenlangen strijd tusschen de coöperatie en een groot particulier bedrijf. De coöperatie, een economisch werkend bedrijf, gaf naast hoge dividenden nog andere faciliteiten en premies aan haar afnemers. Hierdoor nam de omzet steeds in omvang toe en daardoor werden de bedrijfsresultaten steeds gunstiger. Een groot particulier bedrijf gaf als verweermiddel hiertegen een hoge vaste korting en, in alle denkbare vormen, cadeaux zooals theeserviezen, schemerlampen, enz. De andere particuliere bedrijven waren hierdoor genoodzaakt — wilden ze niet al te veel van hun omzet verliezen — ook hoge kortingen te beloven en andere lokmiddelen toe te passen. Het gevolg is geweest, dat de minder kapitaalkrachtige en minder economisch werkende bedrijven genoeg moesten nemen met een brutowinst, die in het geheel of nagenoeg geen nettowinst overliet.

Ook te Amsterdam zijn de bedrijfsresultaten in vergelijking met onze andere grootere steden steeds ongunstig geweest. Speciaal na 1932 zijn door een zeer fellen concurrentiestrijd, die hoofdzakelijk gekenmerkt werd door het verkoopen tegen abnormaal lage prijzen, de bedrijfsresultaten zoo slecht geweest, dat het meerendeel van de bakkersbedrijven in financieele moeilijkheden geraakte en aan de financieele verplichtingen niet kon voldoen. Op de oorzaken hiervan komen wij in een volgend hoofdstuk, waarin de verbindendverklaring van de ondernemersovereenkomst voor het Amsterdamsche bakkersbedrijf wordt besproken, uitvoerig terug.

Anders dan in Breda, Dordrecht en Amsterdam hebben de

bakkers te 's-Gravenhage, Leeuwarden, Groningen en Assen (zie bijlage IV) in de jaren 1925—1939 gemiddeld een vrij hoge brutowinst gemaakt. Weliswaar zijn de productie- en vooral de distributiekosten te 's-Gravenhage hooger dan b.v. in Amsterdam, maar dit neemt niet weg, dat in genoemde steden het netto-rendement van economisch geleide bedrijven belangrijk gunstiger was dan van soortgelijke bedrijven in andere steden. Dit financieel gunstige resultaat is hoofdzakelijk toe te schrijven aan de goede organisatie en de eensgezindheid van de aldaar gevestigde bakkerspatroons en coöperaties. 's-Gravenhage heeft echter in het jaar 1938 een periode gekend van ongeveer zes maanden, gedurende welke door de meeste bakkerijen het brood 3 à 4 cent beneden den gangbaren prijs werd verkocht. Tijdens deze periode zijn door de bakkers zeer groote verliezen geleden.

Friesland en Groningen hebben zich altijd gekenmerkt door hoge prijzen. Ongetwijfeld moeten daar de broodprijzen, en door de samenstelling van het brood (veel toevoeging van „veredelingsgrondstoffen”), en door de productie van vele soorten kleinbrood (Friesland), en door hogere bezorgkosten — althans op het platteland van Friesland en Groningen —, hooger zijn dan in de andere provincies van ons land. Ondanks deze hogere kosten is de rentabiliteit van goed geleide en voldoende bezette bedrijven hier grooter dan in andere deelen van ons land. Deze grootere rentabiliteit is toe te schrijven aan de hoge broodprijzen. Dit kunstmatig hoog houden van den prijs is hoofdzakelijk te danken aan de sterke organisatie van de bakkerspatroons aldaar. Bovendien hebben de coöperaties in deze provincies nooit zulke gunstige bedrijfsresultaten behaald als b.v. in Dordrecht en Zuid-Limburg. Aangezien immers de coöperaties hun bedrijfsoverschotten aan hun leden uitkeeren en deze dus practisch een lageren broodprijs betalen dan de klanten van de particuliere bakkerij, zijn de particuliere bakkers, willen zij niet een deel van hun klanten aan de coöperaties verliezen, genoodzaakt hun prijzen te verlagen. De coöperaties zijn dan ook in vele gemeenten van ons land een rem geweest tegen het vaststellen van te hoge broodprijzen.

In 1933 heeft de Centrale Bakkerij Commissie ¹⁾ in een aan-

---

¹⁾ Op het doel en de werkzaamheden van de Centrale Bakkerij Commissie komen wij in een volgend hoofdstuk nader terug.

tal gemeenten en rayons, verspreid over het geheele land, door accountantskantoren een groot aantal onderzoeken doen instellen naar den kostprijs van het brood. Naar gelang de grootte van de gemeente of van het rayon werden dan drie of meer bedrijven onderzocht. Hierbij werd aan de accountantskantoren speciaal de opdracht gegeven, dat in het onderzoek zoowel groot-, als midden- en kleinbedrijven moesten worden betrokken. Dit heeft de Centrale Bakkerij Commissie belangrijke gegevens verstrekt. Het zou interessant zijn, de resultaten hier te vermelden, omdat deze gegevens een goed inzicht geven in de rentabiliteit van het bakkersbedrijf over dat jaar. Aangezien dit onderzoek echter ook in kleine provinciesteden en plattelandsgemeenten heeft plaats gehad, zou door publicatie er van — ook al worden de namen van de onderzochte bedrijven niet genoemd — het voor bakkers daar ter plaatse in vele gevallen mogelijk zijn na te gaan, van welke bedrijven de gegevens afkomstig zijn. Ter wille van de geheimhouding kan dus publicatie niet plaats hebben. Enkele algemeene gegevens kunnen echter wel worden verstrekt.

Het onderzoek heeft plaats gehad in 21 gemeenten en rayons; in totaal werden 97 bedrijven onderzocht. Van deze 97 bedrijven hadden 44 een kostprijs, die hooger was dan hun nettoverkoopprijs, in vele gevallen zelfs belangrijk hooger. Omgekeerd was er onder de overige 53 bedrijven een aantal, waarvan de verkoopprijs in hoogte den kostprijs verre overtrof. De broodprijzen, die door de onderzochte bedrijven op het moment van onderzoek werden berekend, varieerden van 12 cent tot 18 cent per 800 gram waterbrood; een prijsverschil dus van 6 cent. In gemeenten of rayons, zooals Maastricht, Heerlen, West-Brabant, Winterswijk en omgeving en het Noord-Oosten van Overijssel (Hardenberg en omgeving), alwaar broodprijzen golden van 14 cent en lager — in Hardenberg 12 cent — bleken deze prijzen niet voldoende of nauwelijks voldoende tot dekking van den kostprijs van het meest economisch werkend bedrijf uit die gemeenten of rayons. Daarentegen bleken de duurste werkende bedrijven in de gemeenten of rayons met een prijs van 18 cent, zooals een gedeelte van het platteland van Groningen (Loppersum en omgeving), Leeuwarden, e. a., voldoende of bijna voldoende te hebben voor dekking van hun kostprijs, terwijl deze broodprijs voor de bedrijven met den laagsten kostprijs een belangrijk overschot te zien gaf.

Indien wij uit de 21 gemeenten en rayons, alwaar een onderzoek heeft plaats gehad, de kostprijzen van de meest economisch werkende bedrijven onderling vergelijken, dan zien wij, dat de hoogste kostprijs nog niet ten volle 3 cent hooger is per 800 gram waterbrood dan de allerlaagste. Een onderzoek van 97 bedrijven moet een te smalle basis worden geacht om op grond daarvan vergaande conclusies te trekken. Toch meenen wij aan den voorzichtigen kant te blijven, indien wij uit de hierboven vermelde gegevens concludeeren, dat in 1933 een prijsverschil van 6 cent voor een waterbrood van 800 gram tusschen de verschillende deelen van het land — enkele exceptioneele gevallen buiten beschouwing gelaten — niet verantwoord kon worden geacht. Verder kan op grond van dit onderzoek worden aangenomen, dat een prijs van 14 cent en lager in 1933 in den regel niet voldoende was voor een rendabele bedrijfsvoering, terwijl prijzen van 18 cent en hooger voor een waterbrood van 800 gram aan den hoogen kant waren. Op de oorzaken en de gevolgen van deze te lage, respectievelijk te hooge broodprijzen komen wij in de volgende paragraaf nader terug.

§ 2. Factoren, die van invloed zijn op de rentabiliteit.

In het algemeen kan men zeggen, dat de jaren na 1919 tot 1932 — met een inzinking in 1925 en 1926 — van rentabiliteitsstandpunt bezien gunstige jaren voor het bakkersbedrijf zijn geweest.

Wij wezen er reeds op, dat door de concentratie van bakkerijen ter wille van brandstoffenbesparing en rantsoeneering tijdens den wereldoorlog 1914—1918 eenerzijds, en door de afschaffing van den nachtarbeid in 1919 — waardoor de productie- en distributietijd belangrijk werd ingekort — anderzijds, de capaciteit in verhouding tot de vereischte productie na den oorlog zeer beperkt was, zoodat in vele gevallen tot uitbreiding van de capaciteit moest worden overgegaan. Dit had tot gevolg, dat de drang van bakkerszijde om tot debietsuitbreiding over te gaan veel minder sterk, en daardoor de prijzenconcurrentie van veel minder beteekenis was.

Hier komt nog bij, dat de broodprijzen direct na den oorlog een hoogte hadden bereikt, die men tevoren nooit had gekend.

Het gevolg van een en ander was, dat de sterke prijsdaling van de grondstoffen maar zeer schoorvoetend door daling van de broodprijzen werd gevolgd, met als resultaat, dat door de bakkers belangrijke bedrijfsoverschotten werden behaald. Ook van de zijde van den consument was de drang naar broodprijsverlaging niet groot. De algemeene verhooging van de koopkracht van het publiek in de jaren voorafgaande aan 1930 was oorzaak, dat de consument meer aandacht schonk aan de kwaliteit dan aan den prijs van het brood. De jaren van 1920—1931, met een kleine inzinking in 1925 en 1926, moeten in het algemeen genomen dan ook van rendementsstandpunt bezien als gunstige jaren voor het bakkersbedrijf worden beschouwd. Gezien dit gunstige resultaat heeft gedurende deze jaren een groot aantal bakkerij-arbeiders een bakkersbedrijf opgericht. De uitbreiding van de capaciteit, die in vele gevallen in de na-oorlogsche jaren noodzakelijk was, heeft zich ook in de jaren onmiddellijk voorafgaande aan het jaar 1930 in sterke mate voortgezet, zoodat al in 1930 van een overcapaciteit gesproken moest worden. Alhoewel in de jaren 1930 en 1931 deze te groote capaciteit reeds in verscheidene gemeenten een scherpe prijzenconcurrentie tot gevolg had, konden de bakkers in het algemeen genomen hun hogere prijzen, zij het ook met meer moeite dan voorheen, handhaven.

In 1932 en volgende jaren — voor sommige rayons al eerder — volgde een totale ommekeer. Op de eerste plaats was sedert het uitbreken van de crisis in 1929 de koopkracht van het publiek belangrijk verminderd. Was in de hoogconjunctuur een of twee cent prijsverschil slechts voor een betrekkelijk klein aantal minder gegoeden voldoende reden om naar een „goedkoope” bakker te gaan, nu de koopkracht van het publiek belangrijk was verminderd zag de „goedkoope” bakker zijn omzet niet onbelangrijk stijgen, ten nadeele van de andere bakkers. Zij, die het meest de concurrentie van de goedkoope bakkers hadden te verduren, waren eveneens genooddaakt, wilden ze hun klanten behouden, tegen lagere prijzen te leveren. Hier komt nog bij, dat de vergrooting van de productiecapaciteit, die in de na-oorlogsche jaren in vele gevallen noodzakelijk was, inmiddels al meer dan voldoende had plaats gehad. Het aantal bakkerijen is ook na 1932 niet onbelangrijk, ook in verhouding tot de bevolkingstoeneming, uitgebreid (zie bijlage I).

Ook de capaciteit van de bestaande bedrijven heeft een belangrijke uitbreiding ondergaan. In een groot aantal kleinere bedrijven werd tot aanschaffing van een deegmachine overgegaan en werd de hout- of turfoven door een heetelucht- of heetwateroven vervangen.

De groote toeneming van het aantal bakkerijen, alsmede de capaciteitsuitbreiding van de bestaande bedrijven, is mede toe te schrijven aan den crisistoestand in de bedrijfstakken, die nauw aan het bakkersbedrijf zijn verbonden. Door de groote credietfaciliteiten, die de leveranciers van grondstoffen, ovens, machines en anderen inventaris verstrekten, was het mogelijk, om met een minimum aan eigen kapitaal een bakkersbedrijf te beginnen, terwijl de gemakkelijke betalingsvoorwaarden voor een aantal bakkers aanleiding zijn geweest om machines en ovens aan te schaffen, waartoe ze anders niet zouden zijn overgegaan of niet in staat zouden zijn geweest.

Gezien de hooge broodprijzen en de dikwijls goede financieele resultaten, die in het bakkersbedrijf werden bereikt, eenerzijds, en de vaak minder gunstige arbeidsvoorwaarden en de groote werkloosheid onder de volwassen bakkersgezellen anderzijds, zijn vele gezellen, en ook anderen, een bedrijf begonnen, temeer daar het hun door de groote credietfaciliteiten zoo gemakkelijk werd gemaakt.

Een leegstaande bakkerij werd gehuurd of een leegstaand pand tot bakkerij omgebouwd — ook de huiseigenaar was tot het geven van veel faciliteiten bereid — en de machines, ovens en andere inventaris werden op afbetaling gekocht. Onder bepaalde omstandigheden werd ook van gemeentewege bij het oprichten van bedrijven financieele steun verleend. Het beschikbaar stellen op afbetaling van gasoventjes was een wijze van financieren, die bij de bakkers nogal eens toepassing vond. De leveranciers van grondstoffen gaven credieten van verscheidene weken en langer. Nemen wij dan verder in aanmerking, dat het brood, dat 's morgens gebakken wordt, 's middags reeds is verkocht — een zeldzaam vlugge omloopsnelheid van het kapitaal — dan is het begrijpelijk, dat met een minimum hoeveelheid eigen kapitaal een bakkersbedrijf kon worden begonnen.

Het leverancierscrediet werd dan ook in vele gevallen gebruikt om de verplichte afbetalingen op ovens en machines te verrichten,

zoodat na verloop van tijd — tenzij er abnormaal hoge winsten werden gemaakt — verwacht kon worden, dat deze ongezond gefinancierde bedrijven niet aan hun verplichtingen zouden kunnen voldoen. De op deze wijze opgerichte bakkersbedrijven, met hun gebrek aan voldoende bedrijfskapitaal — en hun aantal was zeer groot —, moesten trachten in den kortst mogelijken tijd een zeker debiet te verkrijgen, wilden ze niet betrekkelijk kort na opening van het bedrijf in financieele moeilijkheden geraken. Het meest geschikte middel om debiet te verkrijgen is vooral in crisistijden het verkoopen beneden de gangbare prijzen, het geven van kortingen, cadeaux, en dergelijke. In de meeste gevallen gaven de bakkers, die op de bovenomschreven wijze hun bedrijf hadden opgezet, er zich geen of althans te weinig rekenschap van, of deze lagere prijs in verband met hun eigen kostprijs wel verantwoord was. Gevestigde bakkers, die veel van deze concurrentie te duchten hadden, stonden voor de keus, of hun omzet te handhaven door een soortgelijke prijspolitiek te volgen, of bij handhaving van hun prijzen een gedeelte van hun omzet te verliezen.

Het is begrijpelijk, dat na verloop van eenigen tijd een aantal van deze ondeskundig opgezette en slecht gefinancierde bedrijven is verdwenen.

Het verloop in het bakkersbedrijf in de jaren na 1930 is dan ook zeer groot; de gegevens hierover zijn echter zeer schaarsch. Voor wat het bakkersbedrijf betreft, zijn ons alleen over Rotterdam¹⁾ gegevens bekend. Onderstaand overzicht geeft aan het aantal nieuwe vestigingen gedurende de jaren van 1930 tot 1936, alsmede het aantal bedrijven, dat gedurende deze zelfde periode werd gesloten.

---

¹⁾ Deze gegevens werden door ons verzameld uit materiaal, ons welwillend ter beschikking gesteld door het Hoofd van het 3e district van de Arbeidsinspectie. Wij hebben daarbij zorg gedragen de gegevens uitsluitend te verzamelen voor de stad Rotterdam, zoodat de invloed van grenswijzigingen is geëlimineerd.

Aantal Bakkersbedrijven te Rotterdam.

	Gevestigd op 1 Januari.	Nieuwe vestigingen gedurende het jaar.	Gesloten gedurende het jaar.
1930	185	17	13
1931	189	31	24
1932	196	34	32
1933	198	27	24
1934	201	23	19
1935	205	40	26
1936	219	—	—
		<hr/>	<hr/>
Totaal		172	138

Uit bovenstaand overzicht blijkt, dat in een periode van 6 jaar 172 nieuwe vestigingen plaats hadden, terwijl in dezelfde periode 138 bedrijven werden gesloten. Op een totaal aantal gevestigde bedrijven van ± 200 moet dit verloop toch wel zeer groot worden genoemd. Alhoewel gegevens over andere gemeenten ons niet bekend zijn, is uit de praktijk wel gebleken, dat in andere gemeenten het verloop eveneens groot moet zijn geweest. Ook de andere middenstandsbedrijfstakingen hebben met hetzelfde euvel te kampen gehad. Het ondeskundig opzetten en leiden van een groot aantal middenstandsbedrijven, alsmede de ongezonde financiële basis, waarop een groot aantal bedrijven werd opgericht, met als gevolg een funesten invloed op de gezonde concurrentieverhoudingen, is de voornaamste reden geweest voor de totstandkoming van de Vestigingswet Kleinbedrijf 1937.

Het distributie-apparaat in het bakkersbedrijf werd in de jaren na 1932 nog sterker uitgebreid dan de productiecapaciteit. Naast het feit, dat iedere nieuw opgerichte bakkerij tevens haar eigen distributie-apparaat (meestal winkel en bezorging) heeft, is ook het wederverkooperssysteem — het z.g. slijterssysteem — belangrijk in omvang toegenomen, hoofdzakelijk ook weer tengevolge van de algemeene crisis. Kruidenierswinkels, levensmiddelenbedrijven, waterstokers e. a. verkochten als attractiemiddel voor hun andere artikelen brood, meestal tegen lagere prijzen dan de bakkerswinkels zelf. Dit brood werd dan tegen eigen inkooppprijs of tegen een hooger prijs, of ook zelfs wel beneden eigen inkooppprijs aan het

publiek verkocht.¹⁾ Deze wijze van broodslijden heeft vooral in Rotterdam grooten omvang aangenomen. Daarnaast zijn een aantal werklozen, die verzekerd waren van de klandizie van familieleden, vrienden en bekenden, en dikwijls bij het aankopen van hun transportmateriaal door de plaatselijke overheid werden gesteund, met den verkoop van brood begonnen. Ook zij moesten meestal hun toevlucht nemen tot het verkoopen beneden de gangbare prijzen en berekenden veelal verschillende prijzen, al naar gelang hun afnemers geneigd waren te betalen.

Speciaal in Amsterdam en Twente heeft het z.g. slijten van brood door bezorging aan huis, en te Enschede ook door verkoop via slijterswinkels, een groote uitbreiding ondergaan.

In de andere steden is het slijterssysteem van veel minder belang, terwijl het op het platteland — met uitzondering van de provincie Friesland — vrijwel van geen beteekenis is.

In Friesland bestaat zoowel in de steden als op het platteland een uitgebreid slijterssysteem. In vele gemeenten aldaar wordt het meerendeel van het brood door de slijters — de z.g. karrijders — thuisbezorgd. De slijters in Friesland nemen in het algemeen een geheel andere positie in dan de slijters in onze steden. Vele van deze laatsten waren voorheen bezorgers — in dienst dus bij een bakkersbedrijf — die er „met de wijk van door zijn gegaan”, of werklozen in of buiten het bakkersbedrijf, die trachtten langs dezen weg in hun onderhoud te voorzien. Zij worden door de bakkers dan ook in den regel als zeer ongewenschte concurrenten beschouwd. Op de nadeelen van het slijterssysteem voor het bakkersbedrijf komen wij nader terug. In Friesland daarentegen bestaat reeds jarenlang het karrijderssysteem, dat niet als een ongezonden groei van het distributiestelsel wordt beschouwd, maar meer als een vorm van distributie, waarbij de bezorger het risico van den omzet voor eigen rekening neemt. Het telkens overloopen van den slijter van den eenen bakker naar den anderen, omdat de bakkers wegens het ontstaan van de scherpe onderlinge concurrentie bereid waren den slijter onder gunstiger verkoopvoorwaarden het brood te leveren, komt in Friesland veel minder voor. Het slijten van brood is daar een

---

¹⁾ Het te groote distributie-apparaat in andere middenstandsbedrijfstakingen had ook een funesten invloed op het bakkersbedrijf.

bedrijf, dat van vader op zoon overgaat en zoolang de bakker zich aan de algemeen geldende verkoopcondities houdt en goede kwaliteit brood levert, is er voor den karrijder geen reden om bij een anderen bakker het brood te betrekken.

Van algemeen economisch standpunt bezien, heeft het slijters-systeem groote nadeelen voor het bakkersbedrijf. Op de eerste plaats leidt dit systeem er toe, dat de distributiekosten worden verhoogd. Elke bakkersonderneming verdeelt de stad of het stadsgedeelte, waar gedistribueerd moet worden, in wijken en elke wijk wordt door één bezorger bediend. Wij hebben er reeds op gewezen, dat een groote bakkerij-onderneming in den regel verscheidene bakkersbedrijven in dezelfde stad opricht, hoofdzakelijk ter besparing van distributiekosten. Een slijter nu is een zelfstandig ondernemer en niet een deel van een georganiseerd distributiesysteem. Hij distribueert — indien hij het brood uitvent — over de geheele stad. Het gevolg hiervan is, dat de slijters, die bij een bepaalde bakkerij hun brood betrekken, de georganiseerde bezorgwijken van die bakkerij doorkruisen. Het aantal klanten, dat per K.M. wordt bediend, is hierdoor geringer, m.a.w. de distributiekosten zijn hooger. Indien het slijterssysteem ongelimiteerd uitgebreid kan worden, dan beteekent dit, dat het aantal personen, bij de distributie van brood betrokken, onbeperkt kan toenemen, zonder dat ook maar de geringste maatstaf van efficiency wordt aangelegd.

Gezien de groote overcapaciteit was de bakker bereid, den slijter tegen zeer lage prijzen te leveren. Daardoor was de slijter dikwijls in staat het brood te verkoopen tegen lagere prijzen dan de bakker zelf. Dit verkoopen tegen zeer lage prijzen geschiedde vooral door den winkelslijter, die het brood als attractiemiddel voor zijn andere artikelen verkocht, waarbij brood als een lok-artikel beschouwd werd, waarvoor geen extra verkoopkosten behoefden te worden gemaakt.

Ook was de bakker in hooge mate afhankelijk van de willekeur van de slijters, indien de slijter of de slijters gezamenlijk den bakker, bij wien zij tot dusver brood kochten, voor de keus stelden, of het brood bij een anderen bakker te zullen gaan betrekken, of hen tegen een lageren prijs te leveren. Deze slijters konden daarbij gewoonlijk wijzen op een anderen bakker, die bereid was hun het brood tegen een lageren prijs te offreeën.

Had een bakker een bepaalden omzet en kon hij zijn debiet door het aannemen van één of meer slijters vergrooten, dan was hij in staat het brood aan dezen slijter of slijters te leveren tegen een prijs, gelijk aan de variabele kosten, zonder daarbij verlies te lijden. Deze variabele kosten zijn veelal maar weinig hooger dan de kosten van de grondstoffen. De inkoopprijs van den slijter was in dergelijke gevallen zeer laag, zoodat hij in staat was het brood te verkoopen tegen lagere prijzen dan de bakker-leverancier. In de praktijk heeft men dan ook kunnen constateeren, dat de slijters zeer dikwijls van leverancier veranderden, waardoor de zoo gewenschte stabiliteit in den omzet niet kon worden behouden.

Ook de combinatie bakkerij-arbeider/slijter komt veelvuldig voor. Vooral de slijters met kleine omzetten stellen in den regel den eisch, dat hun 's morgens werk in de bakkerij wordt gegeven. Naast de provisie op het brood ontvangt hij dan een bepaald bedrag aan loon. Ofschoon de bakker, gezien de kleine omzetvermeerdering, geen behoefte heeft om zijn bakkerijpersoneel uit te breiden, wordt in vele gevallen ter wille van de omzetvermeerdering de slijter toch in de bakkerij tewerk gesteld, waardoor onnoodige kostenverhoogingen plaats vinden.

Ook door de bakkers zelf werd aan het slijterssysteem uitbreiding gegeven. Wanneer een werklooze zich bij een bakker kwam aanmelden om in diens bakkerij werkzaam te zijn, dan werd hem in sommige gevallen tegen betaling van een uurloon werk verschaft, onder voorwaarde, dat hij voor elk dagelijksch arbeidsuur wekelijks een bepaald aantal brooden als slijter moest afnemen. In vele gevallen was deze man geneigd het voorstel te aanvaarden en om een zoo groot mogelijk aantal uren te kunnen werken, verkocht hij het brood dan tegen zeer lagen prijs.

Alhoewel de slijters hooge provisies kunnen bedingen en eventueel andere voor hen gunstige voorwaarden aan de leveranties kunnen stellen, moet men hieruit toch niet de conclusie trekken, dat hun sociale positie zeer gunstig is. Integendeel. Deze is in vele gevallen slecht te noemen. Aangezien een slijter een zelfstandig ondernemer is, is hij verstoken van alle voordeelen, die de sociale wetgeving biedt. Bovendien is zijn wekelijksch inkomen — ondanks de hooge provisies — in den regel lager en in vele gevallen belangrijk lager dan dat van den bakkerij-arbeider in

volledigen dienst. In de meeste gevallen is de omzet van den slijter gering en zijn de klanten over de geheele stad verspreid, zoodat hij groote afstanden moet afleggen om een betrekkelijk geringe hoeveelheid brood te bezorgen. Bovendien wordt door de slijters, teneinde omzet te verkrijgen of te behouden, tegen lage prijzen verkocht, zoodat zij genoodzaakt zijn een deel van hun dikwijls hooge provisie, door het berekenen van een lagen verkoopprijs, aan hun klanten af te staan.

Ten aanzien van de rentabiliteit in de jaren 1932 en volgende kan het navolgende worden geconcludeerd. De te groote uitbreiding van de productie- en distributiecapaciteit en het groote verloop in het bakkersbedrijf eenerzijds, de sterk verminderde koopkracht van het publiek anderzijds, zijn oorzaak, dat de prijzenconcurrentie na 1931 — in enkele rayons reeds eerder — belangrijk grooter was dan in het voorafgaande decennium. Het gevolg van deze scherpe concurrentie op het gebied van de prijzen is geweest, dat de brutowinst, d.i. het verschil tusschen broodprijs en prijs van de grondstoffen, voor de jaren 1932 e.v. belangrijk lager was dan in de voorafgaande jaren (zie bijlage IV). Hieruit volgt echter nog niet, dat de nettowinst in een gelijke verhouding zou zijn verminderd. Zouden de distributiekosten en de overige productiekosten per brood gelijk zijn gebleven, dan zou de nettowinst evenredig met de brutowinst zijn verlaagd. Wij zijn er echter van overtuigd, dat in het algemeen genomen de distributiekosten en de overige productiekosten, per brood uitgedrukt, in de jaren na 1931 nog zijn gestegen, zoodat hierdoor het eindresultaat, n.l. de nettowinst, nog ongunstiger moet zijn geweest.

Wij hebben er op gewezen, dat door de sterke toeneming van de productie- en distributiecapaciteit en door het groote verloop in het bakkersbedrijf een scherpe strijd om debiet is ontstaan, die zich, gezien de sterk verminderde koopkracht van het publiek, in hoofdzaak manifesteerde in het verkoopen tegen lage prijzen, het geven van cadeaux, extra service en dergelijke. Want naar gelang den aard van het bedrijf en het inzicht van den ondernemer worden allerlei middelen toegepast om het debiet te vergrooten, respectievelijk te behouden, die echter alle dit gemeen hebben, dat ze de nettowinst verlagen, hetzij tengevolge van prijsverlaging, hetzij door kostenverhooging. Het cadeaustelsel in

allerlei vorm en het geven van extra service — diensten, die de bakker ten behoeve van den klant verrichtte of liet verrichten, doch die met het bakkersvak niets uitstaande hadden — werden op groote schaal toegepast. Wij willen er hier enkele noemen.

Het colporteeren met proefbrood — het huis aan huis gratis verstrekken van een broodje — was een veelvuldig gebruikt middel om klanten te winnen. Dengenen, die bereid waren tot de cliëntèle toe te treden, werd vaak nog een week gratis brood toegezegd. Consumenten, waarvan bekend was dat ze naar een andere gemeente gingen verhuizen, ontvingen van bakkers uit de nieuwe woonplaats — reeds voordat ze verhuisd waren — taarten en andere banketbakkersartikelen cadeau, terwijl het zelfs voorkwam, dat de bakker uit de nieuwe woonplaats bereid was de verhuiskosten geheel of gedeeltelijk te betalen.

Nog vele andere middelen werden toegepast om de cliëntèle te vergrooten, respectievelijk te behouden. Naast het bekende kortingstelsel — waarbij na afloop van een bepaalde periode een van te voren vastgesteld percentage van den omzet wordt terugbetaald — was het geven van z.g. kassabons een der middelen om de klanten aan het bedrijf te binden. Behalve het feit, dat deze kortingen practisch een verlaging van den prijs beteekenden, brachten ze voor den bakker veel administratiekosten mede, waardoor de exploitatiekosten werden verhoogd. Het geven van een gratis krentenbrood bij afname van een aantal brooden, het gratis verstrekken van een oud brood bij aankoop van twee of meer verse brooden, werden eveneens als attractiemiddel gebruikt om de cliëntèle te behouden, respectievelijk te vergrooten.

Een middel, dat speciaal te Amsterdam veel toepassing vond, was het geven van het z.g. Paaschkaartje. Een tevoren vastgesteld aantal Paaschkaartjes gaf dan recht op een Paaschbrood. Verder werden bij geboorte, huwelijksfeesten en andere feestelijkheden taarten en dergelijke verstrekt. Enkele bakkersbedrijven zijn zelfs zoo ver gegaan, bij aankoop voor een bepaald bedrag binnen een zekere periode schemerlampen, serviezen en andere huishoudelijke artikelen te verstrekken. Al deze overdreven service-middelen — er zouden nog een aantal meer genoemd kunnen worden —, die voor den bakker een belangrijken onkostenpost vormen, hebben na 1931 op veel uitgebreider schaal toepassing gevonden dan in de periode daaraan voorafgaande. Deze onkosten-

post heeft het economisch resultaat van de bakkersbedrijven na 1931 belangrijk geschaad. Speciaal de meer luxe zaken trachtten door het aanbieden van een mooie collectie brood hun omzet te vergrooten. Dit groot aantal broodsoorten — dat meestal in samenstelling gelijk was, maar in hoofdzaak in vorm en wijze van bakken afweek van de normale broodsoorten en daardoor een aparte behandeling vereischte — bracht extra kosten mede, terwijl de hoeveelheid oud brood, die in deze bedrijven werd overgehouden — hetgeen te verwachten was — grooter was dan in bedrijven, die slechts enkele broodsoorten produceerden. Ook dit moet als een verliespost worden beschouwd.

Een kostprijsverhoogende factor van groote beteekenis was voorts de omzetvermindering. Uit bijlage I blijkt, dat het aantal inwoners per bakkerij van 1933 tot 1938 van jaar tot jaar gestadig verminderde, terwijl de gemiddelde capaciteit per bakkerij is toegenomen. Indien het broodverbruik per inwoner constant blijft — in het voorafgaande hebben wij reeds gezien, dat het broodverbruik waarschijnlijk in deze periode weinig verandering heeft ondergaan —, dan volgt hieruit, dat de gemiddelde omzet per bakkerij moet zijn verminderd. Heel ruw genomen — het is maar om eenigszins een inzicht te geven in de onderlinge verhouding van de kostprijsfactoren — kan men zeggen, dat de kostprijs van een brood in deze jaren bestond uit: grondstoffen 55 %, loon 25 %, en afschrijving, rente eventueel huur, brandstoffen en andere onkosten zooals schoonhouden, reparaties, verlichting, verwarming, drijfkracht, administratiekosten, enz. 20 %. De kosten voor grondstoffen zijn beslist variabele kosten, terwijl afschrijving en rente, huur en andere onkosten, en binnen zekere grenzen ook de uitgaven voor brandstoffen, tot de constante kosten moeten worden gerekend. Binnen niet al te ruime grenzen is ook het loon, en speciaal het bezorgloon — dit is in den regel hooger dan het productieloon —, als een constanten kostenfactor te beschouwen. Bij een langzaam afnemenden omzet, zooals deze in een groot aantal bedrijven na 1932 voorkwam, mag men dus aannemen, dat $\pm 45\%$ van den totalen kostprijs constante kosten zijn. Hieruit blijkt, dat tengevolge van de omzetvermindering in een aantal bedrijven de kostprijs niet onbelangrijk moet zijn verhoogd. Wij hebben er reeds op gewezen, dat de distributiecapaciteit in vergelijking met de productiecapaciteit in nog sterkere mate is ver-

groot, doordat ook het slijtersstelsel een belangrijke uitbreiding heeft ondergaan. Ook hierdoor zijn de distributiekosten — en dit geldt speciaal voor de steden — niet onbelangrijk verhoogd. Een verdere factor van beteekenis, die tengevolge van de overmatige concurrentie kostprijsverhoogend heeft gewerkt, is deze, dat meer dan voorheen rekening gehouden werd met den eisch van den consument om het brood op het uur, dat hij dit wenschte, thuisbezorgd te krijgen, terwijl klanten, die ver afgelegen woonden en daardoor de gemiddelde bezorgkosten niet onbelangrijk verhoogden, toch werden bediend. „Wij laten geen klant schieten” werd immers in deze jaren door vrijwel alle bakkersbedrijven in toepassing gebracht.

Tenslotte is het economisch resultaat van een groot aantal bedrijven ongunstig beïnvloed door de slechte financieele basis, waarop zij opgezet en de ondeskundige wijze, waarop zij beheerd zijn. Wij hebben er reeds op gewezen, dat de goede bedrijfsresultaten in de jaren 1930 en 1931 en de voorafgaande jaren voor velen een attractiemiddel waren om een eigen bedrijf te beginnen. Zooals boven reeds gezegd werd het hun in de jaren 1931 en volgende — de crisisjaren — al heel gemakkelijk gemaakt, omdat de leveranciers van bakkerijgrondstoffen, ovens, machines, enz. genegen waren groote credietfaciliteiten te verstrekken, waardoor het mogelijk werd met een minimum hoeveelheid eigen kapitaal een bakkersbedrijf op te zetten.

Een groot aantal bakkers heeft in die jaren de ovens, de machines, de winkelinstallaties en het transportmateriaal op afbetaling gekocht. Moest dan het geheele bedrag binnen enkele jaren worden afbetaald en neemt men daarbij in aanmerking, dat de afschrijvingstermijn voor ovens, machines en inventaris op ± 10 jaar moet worden gesteld, dan is het begrijpelijk, dat in den regel aan deze aflossingsverplichting maar moeilijk kon worden voldaan. Verder moet men bedenken, dat een bakkersbedrijf, dat nieuw wordt opgezet en dus klant voor klant moet winnen, gewoonlijk de eerste jaren in het geheel geen of slechts weinig winst afwerpt, aangezien de omzet toch eerst een bepaalde grootte moet hebben bereikt, wil het bedrijf rendabel zijn. Aflossingen uit de winst waren dus niet mogelijk. Het leverancierscrediet, dat door de producenten en handelaren van bakkerijgrondstoffen werd verstrekt, bracht dan in vele gevallen schijnbaar de oplos-

sing. Dit crediet werd gebruikt om de noodige afbetalingen te doen; crediet, dat op korten termijn was verstrekt, werd op langen termijn aangewend. Het gevolg van een en ander was, dat de liquiditeitspositie van deze bedrijven zeer slecht was en zij dus in een afhankelijkheidspositie tegenover de leveranciers geraakten.

De bakkers, die den benoodigden inventaris, machines en ovens op afbetaling hadden gekocht, moesten niet alleen bij aankoop een véél hooger bedrag betalen — immers de te verwachten „stroppen” werden door de leveranciers in hun calculatie opgenomen —, maar waren ook verplicht, indien ze niet op tijd aan hun afbetalingsverplichtingen konden voldoen, over het resteerende bedrag nog een hooge rente te betalen. Verder waren de bakkers, die de direct opeischbare schulden van de leveranciers van bakkerijgrondstoffen niet konden betalen, met handen en voeten aan deze leveranciers gebonden en practisch genoodzaakt, hun grondstoffen van hen te betrekken dikwijls tegen prijzen, die belangrijk hooger waren dan de prijzen van concurreerende ondernemingen. Hier komt nog bij, dat bedrijven, die in een slechte liquiditeitspositie verkeerden, de noodige reparaties aan ovens en machines, enz. niet konden laten verrichten, waardoor ze in de uitoefening van hun bedrijf ten zeerste werden belemmerd.

Aangezien de adspirant-bakkers meestal niet over de noodige middelen beschikten om een nieuwe bakkerij te bouwen of een bestaand pand te koopen en dit op deskundige wijze tot bakkerij te laten inrichten, moesten velen hun toevlucht nemen tot het huren van reeds jaren leegstaande en verwaarloosde bakkerijen, of trachtten zij een huiseigenaar te bewegen een leegstaand pand tot bakkerij om te bouwen. Gewoonlijk moest dit laatste met zoo weinig mogelijk kosten gepaard gaan, aangezien anders een te hooge huurprijs moest worden betaald. Het gevolg hiervan was, dat de inrichting van de bakkerij dikwijls veel te wenschen overliet, waardoor de rationeele bedrijfsvoering ongunstig werd beïnvloed. Bovendien was de bakker genoodzaakt, in dit tot bakkerij omgebouwde pand een oven te laten bouwen, die wel zijn eigendom was, maar die bij het verlaten van de bakkerij niet kon worden meegenomen, omdat het afbreken en het wederopbouwen van den oven met te veel kosten gepaard ging. Was de huurtermijn om — en deze was in den regel niet langer dan 5 jaar — en was het den bakker gelukt een goed renderend

bedrijf te vestigen, dan was hij bij het afsluiten van den nieuwen huurtermijn binnen zekere grenzen ook aan den verhuurder overgeleverd. Want uit een aantal onderzoeken is wel gebleken, dat de huur van bakkerijen in den regel belangrijk hooger is dan de exploitatiekosten (rente eigen kapitaal inbegrepen) van een eigen pand. Daar komt nog bij, dat de noodige veranderingen en reparaties, die in het belang van een rationeele bedrijfsvoering wenschelijk zijn, in een gehuurd pand eerder achterwege worden gelaten dan in een eigen pand.

Het valt te begrijpen, dat voorts het gemis aan voldoende vakbekwaamheid een zeer ongunstigen invloed op de exploitatie van het bedrijf moet hebben. Een bakker moet niet alleen in staat zijn om kwalitatief goed brood te bakken, maar ook, door het toepassen van de juiste arbeidsverdeeling — van groot belang ook in een klein bedrijf —, en het kiezen van de — gezien den omvang van zijn bedrijf — meest geschikte technische bedrijfsuitrusting een zoo goedkoop mogelijk brood kunnen bakken. Het is frappant te constateeren, hoe weinig inzicht de meeste bakkers hebben in de bedrijfseconomische verhoudingen van hun bedrijf. Een boekhouding is dikwijls in het geheel niet aanwezig, of wordt zeer gebrekkig bijgehouden. Heeft de bakker een goede boekhouding — en dat komt in de kleine bedrijven nog niet veel voor —, dan is hij in vele gevallen niet in staat de voor zijn bedrijf van belang zijnde gegevens hieruit op te diepen. Er zijn vele bakkers, die nog z.g. „uit de la” leven. Het is heelemaal geen uitzondering, dat twee bakkerijen in dezelfde plaats, met gelijken omzet en overigens onder ongeveer dezelfde omstandigheden werkend, een kostprijsverschil hebben van 2 à 3 cent per brood van 800 gram, een verschil dus, dat vrijwel uitsluitend is toe te schrijven aan de meerdere of mindere deskundigheid van den bakker.

Het slechte inzicht in de bedrijfseconomische verhoudingen van zijn bedrijf, met name wat betreft den kostprijs van zijn brood, is dikwijls oorzaak geweest, dat de bakker brood verkocht tegen een prijs, die lager was dan zijn eigen kostprijs. In vele gevallen is het verkoopen beneden kostprijs onbewust gebeurd en dientengevolge is vaak een broodprijsstrijd ontstaan, die — eenmaal begonnen — zeer lang kon voortduren en daardoor ook den anderen bakkers dikwijls groote nadeelen berokkende.

Niet alleen in de jaren na 1930 zijn niet-vakbekwame bakkers het bakkersbedrijf gaan uitoefenen; ook vóór 1930 is dit ongetwijfeld het geval geweest. Naar verhouding is het aantal na 1930 echter belangrijk grooter en vast staat, dat nooit tevoren op zoo'n onverantwoordelijke wijze een aantal bakkersbedrijven werd opgericht. Velen, die nimmer tevoren in het bakkersvak werkzaam waren geweest en het in verschillende andere beroepen of bedrijven niet hadden kunnen volhouden, gingen zonder eenige vooropleiding het bakkersbedrijf uitoefenen. Vele werkloozen in en buiten het bakkersbedrijf, bakkersgezellen, die — omdat ze alleen werkzaam waren geweest in een grootbedrijf —, slechts een klein onderdeel van het bedrijf kenden, begonnen zonder of met weinig beginkapitaal een bakkerij. Naast dezen waren er zelfs personen, die van het oprichten van bakkerijen hun beroep maakten. Door het inrichten van goed geoutilleerde bedrijven en vooral van winkels, het bakken van een prima kwaliteit brood en het verkoopen beneden de gangbare prijzen, trachtten zij in een zeer korten tijd een grooten omzet te behalen. Na verloop van tijd werd dan het bedrijf tegen een hoogen prijs verkocht en werd in een ander gedeelte van de stad of in een andere stad wederom een nieuw opgezet. Naast het feit, dat het aantal bedrijven gestadig toenam, is het vooral de groote wisseling van bedrijfsbeoefenaren geweest, die het bonafide bedrijf groote schade heeft berokkend.

Wij hebben hierboven een aantal kostenverhoogende factoren aangegeven, waardoor de rentabiliteit na 1931 ongunstig werd beïnvloed. In tegenstelling hiermede zijn er echter ook eenige factoren, die kostenverlagend hebben gewerkt, alhoewel deze bij lange na niet voldoende zijn geweest om de ongunstige werking van de kostenverhoogende factoren te compenseeren. Dit betreft op de eerste plaats de hoogte van de loonen.

Uit bijlage VII, waarin voor een aantal gemeenten de loonen zijn aangegeven, blijkt, dat in 1932 de eerste loonsverlagingen zijn doorgevoerd, terwijl pas in 1935 en volgende in vergelijking met de voorafgaande jaren drastische loonsverlagingen hebben plaats gehad. Deze verlagingen zijn in het bakkersbedrijf later geschied dan in de meeste andere bedrijfstakken. Wij komen hierop nog terug.

Het zou onjuist zijn te veronderstellen, dat de in bijlage VII aangegeven loonen nu ook werkelijk door alle bakkers werden betaald. Door de meerderheid van het grootbedrijf en door de coöperaties — deze betaalden in den regel hogere loonen dan het particulier bedrijf —, werden zij wel gehandhaafd, hoewel ook daar in vele gevallen nog lagere loonen werden gegeven. In het klein- en middenbedrijf — waar de werknemersorganisaties veel minder invloed konden uitoefenen — werden meestentijds lagere loonen, in vele gevallen, vooral in de jaren na 1933, zelfs zeer lage loonen betaald. Met name in de jaren, toen de concurrentiestrijd het scherpst en de broodprijzen relatief het laagst waren, zijn vooral in de bedrijven, die lage broodprijzen berekenden, de loonen zeer laag geweest, terwijl de arbeidstijd zeer lang was en in hoofdzaak met jeugdig personeel werd gewerkt.

Ook de prijs voor de steenkolen was in 1932 en 1933 aanmerkelijk lager dan in de jaren 1925—1930, hoewel deze na 1934 alweer de hoogte van vóór 1930 had bereikt. De invloed van deze tijdelijke prijsverlaging op den kostprijs van het brood moet echter niet te hoog worden aangeslagen. Deze verlaging van ongeveer f 4.— per 1000 K.G. beteekende toch ten hoogste een kostprijsverlaging van 5 à 10 cent per 100 brooden, naar gelang het een grooter of kleiner bedrijf betreft.

De invloed van de prijsverlaging van ovens, machines, inventaris en van de verlaging van de bouwkosten, die vooral na 1935 heeft plaats gehad, op den kostprijs van het brood wordt in den regel te hoog aangeslagen. De afschrijvingen op gebouwen, ovens, machines en anderen inventaris, plus rente van het daarin gestoken kapitaal, bedragen bij de tegenwoordig geldende prijzen en rentevoet in een voldoende bezet bedrijf — ruw berekend — toch niet meer dan $\pm$ 80 cent per 100 brooden.

Deze kostenverlagende factoren, die van gunstigen invloed zijn geweest op de exploitatie van het bedrijf, zijn echter van veel minder belang dan de reeds eerder aangegeven kostenverhoogende, zoodat de rentabiliteit van het bakkersbedrijf na 1931 in vergelijking tot de voorafgaande jaren nog belangrijk ongunstiger is geweest, dan men uit het verloop van de brutowinst, aangegeven in bijlage IV, zou concludeeren.

Wij willen nu nog een nadere beschouwing wijden aan de

rentabiliteit van het grootbedrijf in haar verhouding tot die van het kleinbedrijf. Wij wezen er reeds op, dat de positie van het grootbedrijf na 1919 een geheel andere was dan in de tweede helft der 19e eeuw. Na 1919 was het verschil in productie- en distributiekosten tusschen groot- en kleinbedrijf — wij gaan hier van de veronderstelling uit, dat zoowel het groot- als het kleinbedrijf beide goed geleid en gefinancierd en in verhouding tot de grootte van hun capaciteit behoorlijk belast zijn — zoo gering, dat op grond hiervan geen verschillen in broodprijs van enkele centen meer konden worden gemaakt.

Toch zijn er na 1918 nog enkele groote bedrijven ontstaan. Deze zijn echter alle gegroeid uit kleinere bedrijven. Deze groei is dan ook op de eerste plaats te danken geweest aan de capaciteiten van de ondernemers van deze bedrijven. Door het leveren van een prima kwaliteit brood, het vestigen op de juiste plaats van nieuwe bakkerijen in verband met een eventueele uitbreiding van de stad, het overnemen van of het fusionneeren met bestaande bedrijven e. a., met daarnaast een zoo economisch mogelijk beheer, zijn nog enkele ondernemers er in geslaagd hun bedrijven tot grootbedrijven te ontwikkelen. Het grootbedrijf in de na-oorlogsche jaren is echter van heel anderen aard dan voor den oorlog. De grootbedrijven produceerden vóór den oorlog 1914—1918, zooals reeds eerder gezegd, in den regel de eenvoudige broodsoorten, verkochten deze tegen een zoo laag mogelijken prijs en zochten hun afzet in hoofdzaak onder de minder koopkrachtige bevolking. De grootbedrijven van na den oorlog verkochten tegen gelijke prijzen als de andere bakkers, behoorden eerder tot de klasse bakkers met hogere dan tot die met lagere prijzen, leverden kwalitatief goed brood in een groot aantal soorten, gaven uitgebreide service bij de bediening en hadden ook het grootste deel van de best-gesitueerden tot klant. In deze jaren was de rentabiliteit voor goedgeleide bakkersbedrijven zeer gunstig en stelde deze de ondernemers dan ook gemakkelijker in staat om de noodzakelijke uitbreiding van hun bedrijven te financieren. Want dit staat wel vast, dat in tijden van scherpe prijzenconcurrentie — wij komen hierop nader terug — de groei tot grootbedrijf niet zoo gemakkelijk zou zijn geweest.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat de jaren na 1932 zich gekenmerkt hebben door een zeer scherpe prijzenconcurrentie. De

sterk verminderde koopkracht van het publiek heeft tot gevolg gehad, dat een groot gedeelte er van meer belangstelling kreeg voor den laagsten prijs dan voor de beste kwaliteit. Daarnaast zijn in deze jaren — dikwijls zeer ondeskundig — een aantal bedrijven opgezet, die moesten trachten in den kortst mogelijken tijd een bepaalden omzet te behalen. Het meest geschikte middel om omzet te verkrijgen is het verkoopen tegen lagere dan de gangbare prijzen, het geven van cadeaux en dergelijke. Om zich tegen deze concurrentie teweêr te stellen, moesten de bestaande bedrijven noodgedwongen dezelfde bedrijfspolitiek volgen. Men kan nu, eventueel in overleg met een aantal bakkers, het geheele prijsniveau verlagen en de prijzen zóó laag stellen, dat de bakkers, die met de prijsverlaging begonnen zijn, practisch geen kans krijgen debiet naar zich toe te halen. Dit is altijd het meest radicale middel gebleken. Aangezien de prijs dan meestal op een zeer laag niveau kwam te liggen, in verscheidene gevallen zoo laag, dat zelfs de beste bedrijven nog belangrijke verliezen leden, was men zeer huiverig om dit middel toe te passen. In vele gevallen durfde men dan ook dit radicale middel niet onmiddellijk aan te wenden, maar trachtte men zijn klanten, indien ze dreigden naar een anderen bakker te gaan, te behouden, door hun eveneens tegen een lageren prijs het brood te leveren of de door een concurrent beloofde voordeelen te verstrekken. Het gevolg hiervan is geweest, dat den klanten van denzelfden bakker onder verschillende leveringsvoorwaarden het brood geleverd werd. Door het nauwe contact, dat de kleine bakker met zijn klanten heeft, was dit voor hem mogelijk, alhoewel het op den langen duur toch ook niet vol te houden zou zijn geweest; voor het grootbedrijf was dit practisch onmogelijk. Men kan een groot aantal bezorgers niet de vrijheid geven om tegen verschillende prijzen te verkoopen, omdat door het nauwe contact, dat in vele gevallen tusschen bezorger en klant bestaat, de fraude in zeer hooge mate in de hand zou worden gewerkt. In tijden, waarin tegen alle mogelijke prijzen verkocht werd en vaak tegen zulke, welke alle verband met den kostprijs hadden verloren, was het zeer moeilijk voor de groote bedrijven om hun omzet te handhaven.

Wanneer de broodprijzen werkelijk te laag zijn, zijn de grootbedrijven veel kwetsbaarder dan de kleinbedrijven, omdat het

weerstandsvermogen van het kleinbedrijf tegen te lage prijzen veel grooter is dan dat van het grootbedrijf.

De kleine bakkerijen kunnen jarenlang den concurrentiestrijd volhouden door het verkoopen tegen prijzen, welke maar weinig hooger zijn dan de kosten van de grondstoffen. De praktijk in Amsterdam heeft dit bewezen. De patroon met zijn huisgenooten werken desnoods 80 à 100 uur per week. Konden zij het werk gezamenlijk niet af, dan waren werklooze familieleden of kennissen gaarne bereid bij hen te komen werken, waarbij het meermalen voorkwam, dat een volwaardige arbeidskracht voor buitensporig langen arbeid betaald werd met *f* 5.— per week plus den kost. Heeft zoo'n gezin dan een totaal netto-inkomen van b.v. *f* 25.— per week, dan is het mogelijk, dat jarenlang de concurrentiestrijd door middel van zeer lage prijzen wordt volgehouden, al is het dan ook onder de meest abnormaal slechte sociale verhoudingen voor het bakkersgezin en het personeel. Het is te begrijpen, dat een grootbedrijf, dat gebonden is aan de 48-urige werkweek en aan de bij collectief contract vastgestelde loonen, of dat althans geen al te lage loonen kan betalen, wil het niet in conflict komen met zijn arbeiders of de werknemersorganisaties, op den duur den strijd tegen het bovenomschreven kleinbedrijf niet kan volhouden, hoe goed het overigens ook geleid wordt.

Ook in andere steden — al is het dan niet in dezelfde mate als in Amsterdam — hebben de groote bedrijven met veel moeilijkheden te kampen gehad. Uit bijlage I blijkt dan ook, dat het aantal ondernemingen met een omzet van meer dan 100 baaltjes, van 203 in 1932 is verminderd tot 154 in 1938, terwijl in dezelfde periode het aantal ondernemingen van meer dan 1000 baaltjes van 9 tot 4 is teruggelopen.

In dit hoofdstuk hebben wij getracht een inzicht te geven in de rentabiliteit van het bakkersbedrijf en daarbij tevens aangegeven de invloeden van conjunctureelen en structureelen aard, die nu eens gunstig, dan weer ongunstig hebben gewerkt op de rentabiliteit. Naast deze algemeene factoren, die het geheele bakkersbedrijf in Nederland hebben beheerscht, zijn er factoren van bijzonderen aard — zooals de plaatselijke omstandigheden en machtsverhoudingen —, die hetzij in dezelfde richting als de algemeene factoren, hetzij in tegengestelde richting, de rentabiliteit

in de verschillende gemeenten of rayons hebben beïnvloed. De invloed van deze bijzondere factoren zijn van niet te onderschatten beteekenis. Wij willen dit aan de hand van enkele praktische voorbeelden nader adstrueeren.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat in het algemeen genomen de periode vóór 1932 als een gunstige moet worden beschouwd, terwijl de jaren na 1931 als ongunstig moeten worden gekenmerkt. De oorzaken hiervan hebben wij aangegeven. Toch zijn er enkele gemeenten en rayons, zooals Breda, Dordrecht, West-Brabant e.a. waar ook de financieele resultaten in de jaren vóór 1930 alles behalve gunstig waren. De bedrijfspolitiek van een of enkele bakkers — voor Breda en Dordrecht vermeldde wij dit reeds — was oorzaak, dat de rentabiliteit van het bakkersbedrijf in die gemeenten jarenlang veel te wenschen heeft overgelaten. Amsterdam en Enschede hebben reeds vóór 1930, speciaal tengevolge van de prijzenpolitiek van de slijters, hun „broodprijsoorlogen” gekend. De nadeelige gevolgen van een zich steeds uitbreidend slijtersstelsel deden zich toen reeds gevoelen.

Daar tegenover staat, dat er ook na 1931 in een aantal gemeenten en rayons nog zeer goede financieele resultaten werden bereikt. Uit het onderzoek, dat de Centrale Bakkerij Commissie in 1933 heeft doen instellen, is wel gebleken, dat het economisch resultaat in Leeuwarden en in een rayon in de provincie Groningen — wij wezen er reeds op — nog zeer gunstig was. Ook in Noord- en Midden Limburg en Zeeland — om maar eens enkele streken te noemen — zijn in het bakkersbedrijf in de jaren na 1932 tot op heden toe nog behoorlijke financieele resultaten behaald.

In het algemeen kan men zeggen, dat de sterk verminderde koopkracht eenerzijds, en de toeneming van de productie- en distributiecapaciteit en de groote wisseling in de personen van de ondernemers anderzijds, oorzaak zijn, dat na 1931 een scherpe concurrentie op het terrein van den prijs is ontstaan. In enkele gemeenten of rayons waren deze nadeelige gevolgen reeds vóór 1932 merkbaar, in andere gemeenten of rayons pas in 1932 en volgende jaren. Het zijn de machtsverhoudingen als: invloed van de patroonsorganisaties; het dreigen met of de toepassing van boycotacties; de invloed van de werknemersorganisaties al of niet in samenwerking met de patroonsorganisaties, die tijdelijk of blijvend de ongunstige werking van den scherpsten concurrentiestrijd

op de rentabiliteit van het bedrijf in bepaalde gemeenten of rayons hebben kunnen beletten, of althans verminderen, zonder daarbij de oorzaken geheel of slechts ten deele weg te nemen.

De organisaties hebben op dit terrein dikwijls goed werk verricht en hebben in vele gevallen ongemotiveerde broodprijsoorlogen kunnen voorkomen.

Een typisch voorbeeld van verweer tegen abnormaal lage prijzen hebben de grootbedrijven te Rotterdam gegeven. In 1932 en volgende jaren is de verkoop van brood door z.g. slijterswinkels (kruidenierswinkels, waterstokers, levensmiddelenbedrijven, enz.) sterk in omvang toegenomen. Zij verkochten het brood tegen een lagen prijs, terwijl eveneens een aantal kleine bakkers, hetzij op eigen initiatief, hetzij gedwongen door de concurrentie van de slijterswinkels, hun brood tegen een lagen prijs aanboden. Hier kwam nog bij, dat vanuit België vrij belangrijke hoeveelheden brood werden geïmporteerd, welke tegen abnormaal lage prijzen ten verkoop werden aangeboden. Door deze prijzenconcurrentie verloor het grootbedrijf veel debiet. Het verlagen van den broodprijs tot op het laagste niveau zou een afdoende maatregel tegen dit debietsverlies zijn geweest. Dit zou echter groote financieele offers gekost hebben. Aan den anderen kant is het voor een groot bedrijf, dat een groot aantal bezorgers heeft, zeer moeilijk om de bezorgers dezelfde broodsoort tegen verschillende prijzen te laten verkoopen, aangezien dan de contrôle op de bezorgers onmogelijk is. Enkele grootbedrijven hebben toen besloten tot het invoeren van een z.g. tweede soort brood — volksmelkbrood —, dat in kwaliteit weinig afweek van het gewone melkbrood, maar dat den consument tegen 2 à 3 cent lager per 800 gram werd aangeboden. Reclame werd hiermede niet gemaakt, maar dreigde een klant naar een „goedkoopere” bakker over te loopen, dan werd hem dit goedkoopere brood aangeboden. Deze maatregel heeft gunstig gewerkt, en hierdoor is een aanzienlijk verlies van klanten voor het grootbedrijf voorkomen.

In vele gevallen echter hebben de patroonsorganisaties door het vasthouden aan te hooge broodprijzen de goede bedrijven een slechten dienst bewezen en den consument gedwongen een ongemotiveerd hoogen prijs te betalen. Een te hooge broodprijs is een attractiemiddel tot het vestigen van nieuwe bakkerijen en werkt in de hand, dat bestaande en nieuw op te richten bakkerijen

onder de gangbare prijzen gaan verkoopen. De onderlinge samenwerking van de bakkers moge nog zoo hecht zijn, op den duur — de praktijk heeft dit overduidelijk bewezen — is een te hooge broodprijs niet te handhaven. Waren er nu één of meer bakkers, die tegen een lageren prijs gingen verkoopen, dan is het meermalen voorgekomen, dat een aantal van de bij de organisatie aangesloten bakkers, die ondanks hun lagen kostprijs — waardoor zij eveneens in staat waren tegen dezen lagen prijs te verkoopen — op aandrang van de andere organisatieleden toch den door de organisatie vastgestelden prijs hebben gehandhaafd. Een groot debietsverlies was voor hen hiervan dikwijls het gevolg, waardoor vroeger goed renderende bedrijven na verloop van tijd in financiële moeilijkheden geraakten.

De saneeringspogingen, die door de organisaties in het bakkers-bedrijf, speciaal door de Centrale Bakkerij Commissie — een instelling van de landelijke patroonsorganisaties — zijn aangewend, zullen in het volgende hoofdstuk nader worden besproken.

HOOFDSTUK III.

DE SANEERINGSORGANEN.

Gezien de ongunstige financieele resultaten in het bakkersbedrijf, zijn er verschillende pogingen gedaan om te komen tot onderlinge samenwerking ter bestrijding van de economische moeilijkheden, die zich in dezen bedrijfstak voordeden. In het algemeen kan men zeggen, dat het jaar 1932 als het crisisjaar voor het bakkersbedrijf is te beschouwen. Ofschoon de rentabiliteit in verscheidene plaatsen van ons land ook in de voorafgaande jaren niet gunstig meer was, terwijl zij aan den anderen kant in verscheidene andere plaatsen en rayons ook in de volgende jaren nog gunstig mocht heeten, heeft toch het jaar 1932 voor het meerendeel der bakkerijen in vergelijking tot het jaar 1931 een belangrijke inzinking te zien gegeven. In het vorige hoofdstuk hebben wij er op gewezen, dat een aantal bakkers door het verkoopen beneden de gangbare prijzen, het geven van cadeaux en dergelijke, trachtten hun debiet te vergrooten. In verscheidene plaatsen nu hebben de locale patroonsorganisaties gepoogd om de bakkers, die onder de gangbare prijzen verkochten, door boycot-acties te dwingen de door hen vastgestelde prijzen te handhaven. Bij deze acties was het den leveranciers van grondstoffen verboden aan de bakkers, die zich niet aan de door plaatselijke bakkersorganisaties gestelde regels hielden, grondstoffen te leveren, op straffe van uitsluiting van levering aan de georganiseerde bakkers. Het is begrijpelijk, dat deze boycot-acties dikwijls zeer groote willekeur hebben vertoond, zoowel ten aanzien van de leveranciers, als met betrekking tot de individueele bakkers. Veel resultaat hebben zij ook niet opgeleverd, aangezien een plaatselijke regeling op dergelijke grondslagen zeer veel leemten vertoont. Leveranciers — om maar eens een voorbeeld te noemen —, die in het rayon in het geheel geen of nagenoeg geen afzet hadden, waren in den regel gaarne bereid de benoodigde grondstoffen te leveren.

Mede op aandrang van de plaatselijke organisaties achtten de Nederlandsche Bakkersbonden het gewenscht, deze kwesties landelijk te regelen. Uit het overleg tusschen de bestaande bakkersbonden bleek al spoedig, dat met de Nederlandsche meelfabrikanten — als zijnde de leveranciers van de voornaamste grondstof — samenwerking moest worden gezocht. Het overleg met de meelfabrikanten was gemakkelijker dan met de leveranciers van andere grondstoffen, aangezien hun aantal — toentertijd 15 in totaal — zeer beperkt was. Bovendien was van deze zijde de meeste medewerking te verwachten, daar zij als leveranciers van de voornaamste grondstof het meest met de moeilijkheden tengevolge van de plaatselijke boycot-acties hadden te kampen.

Hier komt nog bij, dat de meelfabrikanten, tengevolge van de inwerkingtreding van de Tarwewet 1931, practisch de eenige leveranciers waren van de tarwebloem A, welke de grondstof voor het brood was. Op grond van deze wet — die ten doel had steun te verleen aan den inheemschen landbouw — waren de meelfabrikanten verplicht, een bepaald percentage inlandsche tarwe te vermengen met een bepaald percentage buitenlandsche en deze te vermalen tot de z.g. tarwebloem A. Deze tarwebloem A was bestemd voor het bakken van het brood. Aangezien slechts een klein percentage buitenlandsche bloem mocht worden geïmporteerd, de z.g. tarwebloem B, en deze in hoofdzaak bestemd was voor de productie van beschuit en banket, was vrijwel alle bloem voor de broodproductie afkomstig van de meelfabrikanten.

Na uitvoerige onderhandelingen werd in de maand Februari 1933 tusschen de Nederlandsche meelfabrikanten eenerzijds en de vier Nederlandsche Bakkersbonden anderzijds een overeenkomst gesloten, bekend onder den naam „Het Landelijk Saneerings-Contract”.

Deze overeenkomst had tot doel den bakkersorganisaties een wapen in handen te geven, waarmede zij diegenen in het bakkersbedrijf zouden kunnen treffen, die zich niet zouden houden aan de bedrijfsregels, gesteld krachtens dit Landelijk Saneeringscontract.

Wij zullen nu in het kort nagaan, op welke wijze men getracht heeft deze bedrijfsregels te handhaven, terwijl daarna de bedrijfsregels zelf nader zullen worden besproken.

§ 1. De Centrale Bakkerij Commissie.

Ter uitvoering van dit „Landelijk Saneeringscontract” werd door de vier Nederlandsche Bakkersbonden, t. w.

- a. de Nederlandsche Vereeniging van Werkgevers in het bakkers-bedrijf,
  - b. de Nederlandsche Bakkersbond,
  - c. de Nederlandsche R. K. Bakkerspatroonsbond,
  - d. de Bond van Christelijke Bakkerspatroons in Nederland,
- opgericht de „Centrale Bakkerij Commissie” (C. B. C.), terwijl van de zijde van de meelfabrikanten de z.g. „Commissie van Advies” (C. V. A.) in het leven werd geroepen.

De Centrale Bakkerij Commissie bestond uit een aantal vertegenwoordigers van de bakkersorganisaties en de Commissie van Advies uit vertegenwoordigers van de meelfabrikanten.

De coöperaties hebben hun medewerking aan dit „Landelijk Saneeringscontract” niet verleend. De redenen hiervan zullen nog nader worden uiteengezet.

Teneinde nu het beoogde doel te bereiken, was een nauwe samenwerking tusschen Centrale Bakkerij Commissie en Commissie van Advies onmisbaar. In overleg met de laatste werd door de Centrale Bakkerij Commissie te 's-Gravenhage een Centraal Bureau gevestigd, dat onder verantwoordelijkheid van de Centrale Bakkerij Commissie en volgens door haar vast te stellen voorschriften met de uitvoering der werkzaamheden van de Centrale Bakkerij Commissie werd belast. De inrichting en samenstelling van dit bureau, alsmede de omschrijving van zijn taak en werkwijze en elke eventuele wijziging daarin, behoeften de voorafgaande goedkeuring van de Commissie van Advies. De kosten van dit Centraal Bureau werden door de meelfabrikanten betaald.

De werkwijze van de Centrale Bakkerij Commissie en de Commissie van Advies is aangegeven in art. 4 van het „Landelijk Saneeringscontract”. De voornaamste bepalingen uit dit artikel zijn de volgende:

1. Indien in eenige gemeente, streek of gewest de wensch naar voren komt om tot een redelijke broodprijszetting te geraken en voor de toekomst te waarborgen, dan kan daartoe door de ter plaatse gevestigde bakkersorganisatie, afdeeling van een der bakkersorganisaties, en indien de desbetreffende bakkers zulks

wenschen mede namens de bij andere bakkersorganisaties aangesloten en/of de niet georganiseerde bakkers, een verzoek worden gericht tot de Centrale Bakkerij Commissie. Indien in zulk een gemeente, streek of gewest geen afdeling van een der bakkersorganisaties is gevestigd, kan zulk een verzoek door een der bakkersorganisaties worden gedaan.

2. De Centrale Bakkerij Commissie zal zulk een verzoek slechts in behandeling nemen, indien haar na onderzoek is gebleken, dat de verzoekers tenminste een door de Centrale Bakkerij Commissie in overeenstemming met de Commissie van Advies van geval tot geval vast te stellen deel vertegenwoordigen van de plaatselijke consumptie.
3. Is dit laatste het geval, dan zal de Centrale Bakkerij Commissie door een voor het Centraal Bureau werkzaam accountant over de redelijkheid van den gewenschten broodprijs rapport doen uitbrengen.
4. De Centrale Bakkerij Commissie zal vervolgens een ontwerp maken van een door de Hoofdbesturen der bakkersorganisaties met de plaatselijke bakkers te sluiten overeenkomst, welke alleen betrekking heeft op de saneering van het bakkerijbedrijf, zooals in deze overeenkomst tusschen de meelfabrikanten en de bakkersorganisaties geregeld, en dit tezamen met het accountantsrapport en zooveel mogelijk nadere gegevens aan de Commissie van Advies ter beoordeeling doorzenden.
5. De contractanten, plaatselijke bakkers, zullen in die overeenkomst in elk geval de volgende verplichtingen op zich moeten nemen :
  - a. Zij zullen zich aan de leiding van de Centrale Bakkerij Commissie onderwerpen en hare aanwijzingen nauwkeurig opvolgen ;
  - b. Zij zullen geen brood verkoopen beneden de door de Centrale Bakkerij Commissie vastgestelde verkoopprijzen. Bij de vaststelling van deze verkoopprijzen wordt het advies gevraagd van de plaatselijke bakkersorganisaties ;
  - c. Zij verplichten zich, noch direct noch indirect, tarwebloem voor brood- en beschuitbereiding, hierna te noemen „bloem”, voor eigen rekening of in opdracht van derden te zullen koopen, verkoopen of verwerken, dan bloem die of afkomstig is van de meelfabrikanten, die deze overeenkomst mede onderteeekend hebben, of met vergunning van de Commissiehandel tarwebloem B ingevoerd en verhandeld is; evenmin zullen zij bloem koopen bij diegenen, welke voorkomen op de bij art. 7 vermelde grijze, zwarte of roode lijsten;

- d. Zij zullen bij het beramen, nemen en uitvoeren van maatregelen ter verbetering van den economischen toestand van het bakkersbedrijf, voorzoover betrekking hebbende op de uitvoering van de door hen gesloten overeenkomst en op de overeenkomst, gesloten tusschen de meelfabrikanten en de bakkersorganisaties, de leiding leggen in handen van ter plaatse vooraanstaande bakkers en/of van hen, die op het volle vertrouwen en op de medewerking hunner collega's kunnen rekenen, een en ander onder goedkeuring van de Centrale Bakkerij Commissie;
- e. Zij zullen zich verplichten, noch direct noch indirect, er aan te zullen medewerken of toe te laten, dat bloem door hen voor eigen rekening of in opdracht van derden gekocht, voor eigen rekening of in opdracht van derden geleverd wordt aan bakkers en/of andere afnemers, die voorkomen op de in art. 7 vermelde lijsten. Zij verplichten zich geen grondstoffen of materialen te zullen betrekken van inkoopcombinaties, die direct of indirect bloem leveren aan bakkers en/of andere afnemers, die voorkomen op de in art. 7 vermelde lijsten.

Uit bovenstaande bepalingen blijkt, dat het doel was, om door het sluiten van een aantal plaatselijke saneeringscontracten te komen tot een redelijke broodprijszetting en deze voor de toekomst te waarborgen. Het initiatief tot het aangaan van deze plaatselijke saneeringscontracten moest uitgaan van de plaatselijke organisaties en gesteund worden door een groot aantal bakkers. Was de Centrale Bakkerij Commissie van meening, dat het sluiten van zoo'n plaatselijke saneeringsovereenkomst kans op succes bood, dan werd aan een accountantskantoor opdracht gegeven daar ter plaatse in een aantal bedrijven een onderzoek in te stellen naar den kostprijs van het brood. Op grond van deze kostprijzen werd dan in overleg met de plaatselijke bakkersorganisaties de minimum-broodprijs vastgesteld.

Aanvankelijk dacht men, dat men door het vaststellen van minimumprijzen de grootste moeilijkheden wel overwonnen zou hebben, omdat de klachten in hoofdzaak de z.g. prijsbedervers betroffen. In het Landelijk Saneeringscontract art. 4 ad 1 wordt dan ook alleen gesproken over een redelijke broodprijszetting als basis voor de saneering. In de praktijk bleek echter — wij hebben er in het vorige hoofdstuk uitvoerig op gewezen — ook nog een aantal andere misbruiken te bestaan. Wilde men tot saneering

van het bakkersbedrijf geraken, dan zouden deze contracten behalve een prijsregeling ook nog een aantal andere bedrijfsregelen moeten bevatten. Ofschoon het Landelijk Saneeringscontract deze regelen niet met name noemde, was de redactie zoo ruim, dat ook deze onder de daarin gegeven bepalingen konden vallen. In de meeste saneeringscontracten werden dan ook bepalingen opgenomen, die ten doel hadden het slijtersstelsel, het cadeaustelsel en andere onredelijke concurrentiemiddelen te beteugelen.

Sanctiemaatregelen en bedrijfsregelen.

Welke sanctiemiddelen stonden nu de Centrale Bakkerij Commissie ter beschikking om de vastgestelde regels te handhaven? Deze handhaving geschiedde door het stelsel van de z.g. lijstplaatsing.

De bakkerijondernemingen, die in strijd handelden met het saneeringscontract, werden door het Dagelijksch Bestuur der Centrale Bakkerij Commissie op de z.g. „grijze lijst” geplaatst. Bij aangeteekenden brief werden deze bakkerijondernemingen zoo spoedig mogelijk van deze plaatsing in kennis gesteld, zulks onder opgave van de redenen, die daartoe hadden geleid, met vermelding, dat binnen 7 dagen tegen deze plaatsing bezwaar ingediend kon worden bij den voorzitter van de Centrale Bakkerij Commissie.

Indien er geen bezwaarschrift was ingediend, of indien door de Centrale Bakkerij Commissie beslist werd, dat het ingediende bezwaarschrift ongegrond was, kon de betreffende bakker door het Dagelijksch Bestuur van de Centrale Bakkerij Commissie van de grijze lijst afgevoerd en op de zwarte lijst geplaatst worden.

Daarnaast bestonden de z.g. „rose” en „roode lijsten”. Op de rose lijsten werden de namen geplaatst van die meelfabrikanten en handelaren van tarwebloem, die het Landelijk Saneeringscontract niet ondertekenden en die op eenigerlei wijze handelden in strijd met de regels, in deze overeenkomst vastgesteld. Ook deze meelfabrikanten en handelaren van tarwebloem werden zoo spoedig mogelijk van deze plaatsing bij aangeteekenden brief in kennis gesteld, zulks onder opgave van de redenen, die tot plaatsing hadden geleid, met vermelding, dat binnen 7 dagen tegen deze plaatsing bij den voorzitter der Centrale Bakkerij Commissie bezwaar ingediend kon worden. Werd geen bezwaarschrift inge-

diend of werd het bezwaarschrift ongegrond verklaard, dan kon afvoering van de rose lijst en plaatsing op de roode lijst volgen.

Van deze plaatsingen op grijze, rose, zwarte en roode lijsten, eventueele wijzigingen en aanvullingen, werd door de Centrale Bakkerij Commissie aan belanghebbenden mededeeling gedaan.

Het was nu den meelfabrikanten en handelaren verboden, aan de bakkers en/of andere afnemers, die op een lijst waren geplaatst, zoolang zij niet van die lijst waren afgevoerd, bloem te verkoopen of te leveren. Diegenen, die op een lijst waren geplaatst, konden alleen bloem betrekken van het door de meelfabrikanten opgerichte „Centraal Verkoopkantoor”. Dit Centraal Verkoopkantoor verkocht alleen bloem tegen prijzen, welke hooger waren dan de normale verkoopprijzen, en tegen vooruitbetaling. In den regel moest een bakker, die op de grijze lijst was geplaatst, 10 cent en die op de zwarte lijst was geplaatst 25 % per 100 K.G. meer betalen.

Voorts waren de bakkers, die het contract geteekend hadden, op grond van art. 4 sub 5c verplicht hun bloem te betrekken van een meelfabrikant, die het contract geteekend had en was het hun verboden bloem af te nemen van de leveranciers, die op een lijst waren geplaatst.

Wij hebben hier in groote lijnen de werking van het Landelijk Saneeringscontract aangegeven. Vele contracten zijn op deze wijze tot stand gekomen. Men mag wel aannemen, dat voor $\pm \frac{4}{5}$ van Nederland korteren of langeren tijd deze contracten hebben gegolden. In bakkerskringen was men destijds van meening, dat men met deze sancties de gestelde regels wel zou kunnen handhaven.

Alhoewel deze saneeringsovereenkomsten jarenlang voor verschillende streken van het land hebben gegolden, bleek echter na verloop van eenigen tijd, dat zij toch niet het verwachte resultaat zouden opleveren. In Amsterdam en spoedig daarna ook in andere plaatsen zijn de saneeringspogingen op grondslag van deze privaatrechtelijke contracten mislukt. De redenen hiervan zijn van tweeërlei aard:

1e. Het boycot-apparaat vertoonde verschillende lekken. Naast de meelfabrikanten waren er honderden handelaren, die den bakkers de benoodigde bloem leverden. Weliswaar moesten al deze hande-

laren hetzij direct, hetzij indirect hun bloem van de meelfabrikanten betrekken, maar was de bloem eenmaal in handen van den tussehenhandel, dan was het voor de meelfabrikanten in de meeste gevallen onmogelijk om na te gaan, waar de door hen gefabriceerde bloem bleef. In vele gevallen kwam deze door tussehenkomst van drie of vier handelaren in handen van de z.g. lijstbakkers. Ook bij nauwgezette contrôle was het dikwijls pas na weken of maanden mogelijk om vast te stellen, welke handelaar de overtreding begaan had. Indien dan eindelijk de leverancier ontdekt was, bleek deze in vele gevallen nog een gelegenheids-handelaar te zijn, die ter-wille van een extra winstje of om den lijstbakker van dienst te zijn, naast zijn eigenlijk beroep ook nog meelhandelaar was geworden, en het was dus voor dezen persoon van weinig beteekenis op de rose of roode lijst te worden geplaatst. Verder bleken de bakkers, die op de lijst waren geplaatst, dikwijls over groote voorraden te beschikken, waardoor ze in staat waren nog vele weken door te bakken. Hierdoor waren ze in de gelegenheid, de saneeringsvoorschriften langen tijd te overtreden, zonder dat gedurende dezen tijd eenig doeltreffend middel kon worden aangewend om hen te dwingen, zich aan de saneeringsbepalingen te houden. In deze periode werd den bakkers, die zich wel aan de regels hielden, vaak groote schade toegebracht. Ook kwam het voor, dat de lijstbakkers de benoodigde bloem betrokken van een niet op de lijst geplaatste bakker.

In die streken, waar de saneeringscontracten door vrijwel alle bakkers geteekend waren en waar men op de bonafide medewerking van de bakkers kon rekenen, werden zij in den regel wel gehandhaafd, al moesten de plaatselijke bakkerijcommissies dan ook alle overredingskracht en tact aanwenden om de bakkers, die het saneeringscontract overtraden, weer in het rechte spoor terug te brengen. Daarnaast werden in dergelijke streken ook wel eens andere boycot-acties toegepast. Bovendien behoefde men zich hier slechts te concentreeren op enkele niet-onderteekenaren van het contract, aangezien de onderteekenaren, die de voorschriften overtraden, op grond van het contract ook gerechtelijk konden worden aangesproken. In deze streken, zooals b.v. in Noord-Limburg, Zeeland e. a., zijn de saneeringscontracten dan ook jarenlang met succes toegepast.

Het geheele boycottsysteem werd echter doorbroken, toen een

aantal z.g. zwartelijst-bakkers overging tot het oprichten van een eigen meelfabriek. Een reeds jarenlang leegstaande fabriek te Schiedam werd overgenomen en weer in gebruik gesteld. Aan gezien deze meelfabriek niet aan het contract gebonden was, konden bij haar alle lijstbakkers hun bloem betrekken. Al gaven de bakkers de voorkeur — vanwege de kwaliteit — aan de bloem van de andere meelfabrikanten, toch was het door het bestaan van deze fabriek onmogelijk geworden den lijstbakkers de benodigde bloem te onthouden. Bovendien werden de overtredingen, nu men zekerheid had, dat men te allen tijde bloem kon betrekken van de niet door het contract gebonden meelfabriek, veel talrijker.

2e. Niet alleen het ontbreken van voldoende sanctiemiddelen, maar ook de bedrijfsregels zelf zijn oorzaak geweest van de mislukking van de saneeringspogingen. Het betreft hier met name de foutieve prijszetting. Het hoofddoel, dat de Centrale Bakkerij Commissie zich bij de saneering voor oogen stelde, — was door het vaststellen van minimumprijzen te voorkomen, dat de broodprijzen tot een te laag niveau zouden inzinken.

In het vorige hoofdstuk hebben wij er reeds op gewezen, dat de Centrale Bakkerij Commissie in 1933, het eerste jaar van de saneering, een aantal onderzoeken heeft doen instellen naar den kostprijs van het brood. Indien n.l. door de georganiseerde bakkers in eenige gemeente, streek of gewest de wensch te kennen gegeven werd, dat zij het van belang achtten, dat voor hun gemeente, streek of gewest saneeringsregels zouden worden vastgesteld, deed de Centrale Bakkerij Commissie door een accountant in een aantal bedrijven een onderzoek instellen naar den kostprijs van de voornaamste broodsoorten. Na overleg met de plaatselijke bakkersorganisaties werd op grond van deze kostprijzen door de Centrale Bakkerij Commissie de minimumbroodprijs vastgesteld. Daarbij ging de Centrale Bakkerij Commissie uit van den regel, dat deze prijs den bakker-verkooper een redelijke winstmarge moest laten boven den gemiddelden kostprijs van de verschillende typen van de aldaar gevestigde bakkersbedrijven (art. 1 Landelijk Saneeringscontract).

Door deze wijze van prijszetting kon het beoogde doel, n.l. saneering van het bakkersbedrijf, niet worden bereikt. Integendeel. In vele gevallen heeft het vaststellen van minimumbroodprijzen

op de basis van bovengenoemden grondslag een antisaneerende werking gehad. Het hoofdbezwaar tegen deze wijze van prijszetting is wel, dat in den regel te hooge prijzen werden vastgesteld. In het vorige hoofdstuk hebben wij de oorzaken aangegeven van den ongezonden toestand in het bakkersbedrijf en den ongunstigen invloed hiervan op den kostprijs van het brood. Indien nu op de basis van deze te hooge kostprijzen, met inachtneming van een redelijke winst, de minimumbroodprijzen worden bepaald, dan is het te verwachten, dat deze prijzen te hoog worden vastgesteld, te meer als men bij het vaststellen van de z.g. redelijke winst te veel rekening houdt met de winsten, die in de voorafgaande betrekkelijk gunstige jaren zijn gemaakt. Het is begrijpelijk, dat vooral van de zijde van de bakkers bij de Centrale Bakkerij Commissie aandrang werd uitgeoefend om deze winstmarge toch niet al te laag vast te stellen. Voor dezen aandrang is de Centrale Bakkerij Commissie in vele gevallen gezwicht. Men koos van bakkerszijde dikwijls den weg van den minsten weerstand. In plaats van het te zoeken in kostenverlaging werd gestreefd naar broodprijsverhooging. Bovendien had de door de Centrale Bakkerij Commissie toegepaste methode van prijszetting tot gevolg, dat de onderlinge verhouding in de prijzen tusschen de verschillende rayons niet altijd juist was.

De oorzaak ligt hoofdzakelijk in het feit, dat gewoonlijk te weinig onderzoeken werden ingesteld. In den regel werden minimaal drie, maar zelden meer dan vijf of zes bedrijven onderzocht, waarbij er dan speciaal aandacht aan werd besteed, dat zoowel groot-, midden- als kleinbedrijven in het onderzoek werden betrokken.

Nu kunnen de kostprijzen van het brood in het bakkersbedrijf belangrijke verschillen vertoonen, niet alleen wat betreft groot-, midden- en kleinbedrijf, maar ook in bedrijven van dezelfde grootte. Indien men nu de vaststelling van den broodprijs afhankelijk stelt van den kostprijs van slechts enkele bedrijven, dan is het te begrijpen, dat de hoogte van den broodprijs in sterke mate beïnvloed wordt door de rentabiliteit van de onderzochte bedrijven. Het gevolg hiervan is geweest, dat voor rayons, die onder dezelfde omstandigheden werkten, toch verschillende prijzen werden vastgesteld, en dat voor rayons, waar verschil in broodprijs gemotiveerd was, gelijke prijzen werden bepaald. Dit is

dikwijls aanleiding geweest tot groote moeilijkheden in de concurrentieverhoudingen tussehen de verschillende rayons.

Deze foutieve prijszetting nu — speciaal het vaststellen van tè hooge minimumprijzen — had niet alleen tot gevolg, dat de consument ongemotiveerd hooge prijzen voor het brood moest betalen, maar ook, dat kunstmatig ongezonde bedrijven — bedrijven met een tè hoogen kostprijs — in het leven werden gehouden, waardoor het afsterven van niet-levensvatbare bedrijven werd tegengehouden. Dit is dan ook de reden, dat de coöperatieve beweging haar medewerking aan deze wijze van saneering niet heeft verleend. Het Comité van Actie tegen de saneering, gevormd door den Centralen Bond van Nederlandsche Verbruikскоöperaties, de Coöperatieve Groothandelsvereniging De Handelskamer G. A. en de Federatie van Diocesane Bonden van Katholieke Coöperatieve Vereenigingen, heeft in 1933 in een brochure, getiteld „De Saneering van het bakkersbedrijf en de verbruikскоöperaties”, nader zijn motieven uiteengezet.

Uit het bovenstaande, waarin wij in het kort de werkwijze van de Centrale Bakkerij Commissie hebben weergegeven, is wel duidelijk geworden, dat op deze wijze het beoogde doel — de saneering van het bakkersbedrijf — niet kon worden bereikt. De Centrale Bakkerij Commissie kwam dan ook in den loop van 1934 tot de conclusie, dat op den ingeslagen weg niet kon worden voortgegaan. Weliswaar hebben de door de Centrale Bakkerij Commissie genomen maatregelen in vele streken van het land gunstige gevolgen gehad en is een totale ineenstorting van het prijsniveau kunnen worden voorkomen, van den anderen kant echter heeft dit stelsel van lijstplaatsing dikwijls groote onbillijkheden tot gevolg gehad. Verscheidene bakkers, die zich uit overwegingen van organisatorischen aard of uit angst voor lijstplaatsing aan de gestelde regels hielden, hebben een groot deel van hun debiet verloren aan bakkers, die het niet zoo nauw namen met de saneeringsbepalingen en tegenover wie de Centrale Bakkerij Commissie — wij hebben het hierboven reeds gezien — in vele gevallen vrijwel machteloos stond. De Centrale Bakkerij Commissie stond dus voor de keuze: òf de saneeringsbepalingen intrekken, òf andere middelen beramen, waardoor het gestelde doel wel zou kunnen worden bereikt. Gezien de overmatig zware concurrentie met al haar funeste gevolgen voor het bakkersbedrijf

in zijn geheel, achtten de Centrale Bakkerij Commissie en de Commissie van Advies, na overleg gepleegd te hebben met de nationale bonden en meelfabrikanten, het niet verantwoord, het bakkersbedrijf aan het spel van de vrije concurrentie over te laten.

Wilden deze nieuwe saneeringspogingen slagen, dan was het noodzakelijk, dat de gebreken, die aan de oude wijze van saneering kleefden, werden weggenomen. De oorzaken van de mislukking van de door de Centrale Bakkerij Commissie ingestelde saneeringspogingen waren, kort samengevat:

- 1e. Gebrek aan voldoende sancties,
- 2e. Foutieve prijszetting.

Verschillende ontwerpen zijn gemaakt, die alle ten doel hadden het bestaande lek te dichten. Zoo heeft o.m. de Heer J. K. P. K r a a n, directeur van de N.V. Meelfabrieken der Nederlandsche Bakkerij, een plan ontworpen, waarbij het den z.g. lijstbakker niet meer mogelijk was langs allerlei slukwegen de benodigde bloem te betrekken. In dit „plan K r a a n” was naast de medewerking van de meelfabrikanten en meelhandelaren, eveneens de medewerking van de vlakmolens, de plattelandmolens, de meelimporteurs en de geheele bloemverwerkende industrie vereischt. De vrijwillige medewerking van al deze groepen, vooral van hen die geen direct belang hadden bij de saneering van het bakkersbedrijf, kon moeilijk worden verwacht.

In het „plan K r a a n” werd dan ook een beroep op de overheid noodzakelijk geacht, dat in hoofdzaak hierop neerkwam, dat haar werd gevraagd om voor het vervoeren van bloem en meel vervoerbewijzen te eischen en daaraan de bepaling te verbinden, dat deze producten niet mochten worden geleverd aan degenen, die zich bij de saneeringsovereenkomst niet hadden aangesloten.

Professor H. A. K a a g, wien inmiddels door de Centrale Bakkerij Commissie en de Commissie van Advies verzocht was hen in dezen van advies te dienen, was van meening, dat, ofschoon in het „plan K r a a n” alle lekken gedicht waren, indien men toch een beroep moest doen op de Regeering, het juister zou zijn de regeling zoo eenvoudig mogelijk te maken en geen sancties te vragen op eigen sancties (meelleveranties), maar rechtstreeks

sancties, b.v. boeten op overtreding der saneeringsvoorschriften te bepalen. Daar kwam nog bij, dat het uitgesloten moest worden geacht, dat de Regeering organisatorische maatregelen als die betreffende meelleveranties, met het doel om bepaalde buitenstaanders in een organisatorisch verband te dwingen, verbindend zou verklaren. Het wetsontwerp op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten zou echter de mogelijkheid bieden om de saneeringsbepalingen, indien deze in een ondernemersovereenkomst waren opgenomen, algemeen verbindend te verklaren, zoodat alle bakkers dan aan deze bepalingen zouden zijn gebonden.

Professor H. A. Kaag wijdde in zijn advies ook bijzondere aandacht aan de materieele regelingen om het bedrijf gezond te maken en aan de wijze, waarop die regelingen tot stand moesten komen. De inhoud van de materieele saneeringsmaatregelen zou van dien aard moeten zijn, dat door toepassing van deze maatregelen de oorzaken van de ongunstige situatie in het bakkersbedrijf zouden worden weggenomen. En aangezien de tè groote productie- en distributiecapaciteit als een van de voornaamste oorzaken van den ongunstigen toestand in het bakkersbedrijf is te beschouwen — wij hebben dit reeds gezien — zou alleen dan op steun van de Overheid gerekend kunnen worden, indien de saneeringsmaatregelen tot gevolg zouden hebben, dat een meer rationeele productie en distributie — met als gevolg lageren kostprijs — zouden worden bereikt. Maatregelen, die alleen ten doel hadden de nadeelige gevolgen weg te nemen, zonder daarbij de oorzaken aan te tasten, zouden niet door de Overheid worden geaccepteerd. Indien de oorzaken niet werden weggenomen, zou de in werkelijkheid bestaande ongunstige situatie toch weer aan het licht treden. Uit de practische ervaringen van de Centrale Bakkerij Commissie was dit overduidelijk gebleken. Door het vaststellen van tè hooge minimumprijzen heeft de Centrale Bakkerij Commissie een bestaand tè groot productie- en distributie-apparaat kunstmatig in het leven gehouden en bovendien de tendens tot oprichting van nieuwe bakkerijen nog gestimuleerd.

Het was dus noodzakelijk, dat de in de ondernemersovereenkomst opgenomen bepalingen van dien aard waren, dat door de toepassing een daadwerkelijke saneering van het bakkersbedrijf werd bereikt en het algemeen belang, in dit geval dus speciaal het

consumentenbelang, werd gediend. Teneinde dit te waarborgen, adviseerde Professor H. A. Kaag tot het instellen van een rechtspersoonlijkheid-bezittend instituut, waarvan het Dagelijksch Bestuur zou zijn samengesteld uit personen, die niet rechtstreeks bij het bakkersbedrijf waren betrokken en waarvan de voorzitter over het vetorecht zou beschikken. Speciaal ter behartiging van het consumentenbelang was het gewenscht, dat aan den onpartijdigen voorzitter dit vetorecht werd gegeven.

Op grond van bovenstaand advies besloten de bakkersorganisaties, in overleg met de meelfabrikanten, tot oprichting van de Nederlandsch Bakkerij Stichting.

§ 2. Nederlandsche Bakkerij Stichting.

Op 28 October 1935 is te 's-Gravenhage opgericht de Nederlandsche Bakkerij Stichting (N.B.S.). De oprichters van deze Stichting zijn de vier organisaties, die in 1933 de Centrale Bakkerij Commissie hadden opgericht, alsmede de organisaties in de coöperatieve beweging, te weten:

- 1e. De Centrale Bond van Nederlandsche Verbruikscoöperaties, gevestigd te 's-Gravenhage;
- 2e. De Coöperatieve Groothandelsvereeniging de Handelskamer „Haka” G. A., gevestigd te Rotterdam;
- 3e. De Federatie van Diocesane Bonden van Roomsche-Katholieke Coöperatieve Vereenigingen, gevestigd te Utrecht;
- 4e. De Christelijke Bond van Verbruikscoöperaties, gevestigd te Utrecht.

De coöperaties, die zich zoo sterk verzet hadden tegen de saneringspogingen van de Centrale Bakkerij Commissie, waren van meening, dat de te volgen richtlijnen van de Nederlandsche Bakkerij Stichting inzake saneering van het bakkersbedrijf voldoende waarborg boden voor de behartiging van de coöperatieve belangen en die van den consument, zoodat ze aan de oprichting van de Nederlandsche Bakkerij Stichting hun medewerking niet wilden onthouden. De toen bestaande landelijke ondernemers-

organisaties¹⁾ in het bakkersbedrijf, coöperaties zoowel als particuliere bonden, groot- zoowel als midden- en kleinbedrijf, kunnen als oprichters van deze centrale instelling worden beschouwd. De Stichtingsakte bepaalt, dat door elk van de nationale bonden en door de gezamenlijke coöperatieve beweging een bestuurslid en een plaatsvervangend bestuurslid wordt aangewezen, terwijl door deze vijf bestuursleden de voorzitter, de secretaris en de penningmeester worden gekozen, met dien verstande echter, dat de voorzitter met algemeene stemmen moet worden benoemd.

Het bestuur van de Nederlandsche Bakkerij Stichting bestond dus bij de oprichting uit acht leden, terwijl het dagelijksch bestuur, of zooals het in de Oprichtingsakte wordt genoemd: „het Moderamen”, bestaat uit drie niet bij het bakkersbedrijf betrokken personen.

De meelfabrikanten, die de benoodigde geldmiddelen verschaften, zijn vertegenwoordigd door een z.g. Commissie van Advies (C.V.A.). Deze Commissie van Advies maakt geen deel uit van het Bestuur, maar kan de vergaderingen van het bestuur van de Nederlandsche Bakkerij Stichting bijwonen. Haar positie is in de Nederlandsche Bakkerij Stichting van geheel anderen aard dan het geval was in de Centrale Bakkerij Commissie. In de Centrale Bakkerij Commissie had de Commissie van Advies bij het vaststellen van bedrijfsregels en de z.g. lijstplaatsing daadwerkelijk medezeggenschap, hetgeen begrijpelijk was, aangezien de belangen der meelfabrikanten hierbij ook ten nauwste waren betrokken. In de Nederlandsche Bakkerij Stichting is de taak van de Commissie van Advies uitsluitend van adviseerenden aard, terwijl in bepaalde gevallen, zooals bij de benoeming van den onpartijdigen voorzitter, bij financieele kwesties van grootere beteekenis, en dergelijke, met de Commissie van Advies overleg moet worden gepleegd.

Het doel van de Nederlandsche Bakkerij Stichting, zooals art. 2 van de Stichtingsakte dit omschrijft, is, leiding te geven aan het gezondmaken en gezondhouden van het bakkerijbedrijf in Neder-

---

¹⁾ De Vereeniging van Israëlietische Werkgevers in het Bakkersbedrijf, ook een landelijke organisatie, hoewel haar leden in hoofdzaak te Amsterdam gevestigd zijn, werd ook uitgenoodigd om aan de oprichting deel te nemen. Deze Vereeniging gaf echter te kennen, dat zij zich daartoe te zwak gevoelde en landelijk van te weinig beteekenis.

land en op te treden als centrale instelling van het bakkerijbedrijf in Nederland, teneinde dit gezondmaken en gezondhouden te bevorderen, de daartoe noodige organisatie in het leven te roepen en doelmatig te doen functionneeren. Een nadere omschrijving van deze doelstelling geeft art. 4 van de Stichtingsakte, dat wij hieronder laten volgen en waarin nader uiteengezet wordt welke werkzaamheden zooal tot de taak van de Nederlandsche Bakkerij Stichting moeten worden gerekend. Art. 4 luidt:

„Teneinde het bovenvermelde doel te bereiken, zal de stichting tot taak hebben:

- a. mede te werken aan het tot stand komen van saneeringsontwerpen voor territoriaal omschreven rayons in Nederland;
- b. het vaststellen van normen, die voor de saneering zullen gelden en het daartoe in stand houden van een bureau, dat voldoende is voorzien van de middelen om voor de vaststelling dezer normen de noodige onderzoekingen te verrichten en teneinde die werkzaamheden te verrichten, welke krachtens de wet of krachtens bepaalde uitvoeringsmaatregelen, van overheidswege vastgesteld, ten dienste van een goede bedrijfsordening aan zulk een bureau kunnen worden opgedragen;
- c. het uitoefenen van de noodige contrôle op de toepassing van saneeringsmaatregelen in het bakkerijbedrijf;
- d. het optreden als belanghebbende om die rechtsvordering in te stellen of te doen instellen, welke de wet of uitvoeringsmaatregelen, van overheidswege vastgesteld, toekennen tegen bedrijfsgenooten of niet-bedrijfsgenooten, die de gestelde regelen niet nakomen;
- e. het nemen van beslissingen omtrent de vraag of een ontwerp, houdende een regeling tot gezondmaking van het bakkerijbedrijf in een territoriaal omschreven rayon in Nederland, aan de bevoegde autoriteiten zal worden voorgedragen, teneinde daarop te verkrijgen een algemeen-verbindendverklaring en het bevorderen van de totstandkoming dezer verbindendverklaring;
- f. het geven van adviezen aan individueele ondernemingen of aan een complex van individueele ondernemingen, die kunnen strek-

ken tot bevordering van gezondmaking van ondernemingen, wanneer deze adviezen worden gevraagd;

- g. het organiseeren van conferenties, vergaderingen of congressen ter behandeling van onderwerpen op de saneering van het bakkerijbedrijf betrekking hebbende;
- h. het bevorderen van het tot stand komen, casu quo het benoemen van plaatselijke organen en commissies ten dienste van de saneering van het bakkerijbedrijf in een territoriaal omschreven rayon;
- i. het sluiten van overeenkomsten of het toetreden tot overeenkomsten, betrekking hebbende op de saneering van het bakkerijbedrijf;
- k. het bepleiten van de belangen van het bakkerijbedrijf, voorzover de saneering betreffende, bij de regeering en het bevorderen van de goede uitvoering der gestelde regelen, zoo noodig door tusschenkomst en medewerking van officieele gezagdragende instanties;
- l. het doen van onderzoekingen, teneinde gemotiveerd vast te stellen in hoeverre ondernemingen op gezonde basis zijn opgebouwd en het onderzoeken van wat voor het bestaan van een gezonde onderneming in het algemeen noodig is;
- m. het nemen van alle maatregelen, welke de saneering van het bakkerijbedrijf kunnen bevorderen."

Het bestuur wordt in zijn werkzaamheden bijgestaan door een Centraal Bureau, dat onder leiding van den voorzitter de voor de saneering vereischte juridische, economische, administratieve en controleerende werkzaamheden verricht. Teneinde de noodige onpartijdigheid te waarborgen, bepaalt het reglement op het inwendig beheer der Stichting, dat geen der beambten van het Centraal Bureau direct of indirect verbonden mag zijn aan een der oprichtende organisaties of een bakkerij-onderneming.

In verband met de rayonale ontwikkeling van het bakkersbedrijf — wij hebben hier reeds eerder op gewezen — zou het noodzakelijk zijn, het land te verdeelen in een aantal rayons. Voor elk rayon zou dan een aparte saneeringsovereenkomst worden gemaakt. De grenzen van het rayon worden door de Nederlandsche

Bakkerij Stichting vastgesteld. Het bestuur van een dergelijk rayon wordt gevormd door de Plaatselijke Bakkerij Commissie (P. B. C.). De leden van deze Commissie worden benoemd door de Nederlandsche Bakkerij Stichting, op voordracht van de in het rayon wonende bakkers. De Stichting draagt zorg, dat in de Plaatselijke Bakkerij Commissie zooveel mogelijk vertegenwoordigd zijn alle stroomingen uit het bakkersbedrijf in het rayon. De Plaatselijke Bakkerij Commissie kiest zichzelf een voorzitter, secretaris en penningmeester, belast met de dagelijksche leiding der zaken. Zij is dus orgaan van de Nederlandsche Bakkerij Stichting en heeft ten doel de Nederlandsche Bakkerij Stichting behulpzaam te zijn bij de saneeringswerkzaamheden in haar rayon. Haar taak is dus o.m. het contact te bewaren tusschen de Nederlandsche Bakkerij Stichting en de bakkers in het rayon, de Nederlandsche Bakkerij Stichting behulpzaam te zijn bij het voorbereiden en samenstellen der saneeringsovereenkomsten en contrôle uit te oefenen op de naleving van deze overeenkomsten, alsmede te trachten overtredingen in der minne te doen staken of te herstellen. Zij doet van de binnengekomen klachten na bevrediging daarvan, of wanneer vaststaat, dat door haar geen oplossing bewerkt kan worden, opgave aan de Nederlandsche Bakkerij Stichting op een door deze te bepalen wijze. In deze contrôle-werkzaamheden wordt de Plaatselijke Bakkerij Commissie bijgestaan door een of meer controleurs. Deze controleurs, die noch direct noch indirect verbonden mogen zijn aan een der organisaties of een bakkerijonderneming, worden benoemd, geschorst en ontslagen door de Nederlandsche Bakkerij Stichting.

Het hoofddoel van de Nederlandsche Bakkerij Stichting was dus — zooals uit het bovenstaande blijkt — saneeringsovereenkomsten samen te stellen voor territoriaal omschreven rayons en deze ter algemeen verbindendverklaring voor te dragen bij den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart. De Nederlandsche Bakkerij Stichting zou alleen dan tot het samenstellen van deze saneeringsovereenkomsten overgaan, indien haar hiertoe het verzoek werd gedaan door een aantal bakkers uit een bepaald rayon en nadat zij er zich van had vergewist, dat dit verzoek door een groote meerderheid van de bakkers uit dat bepaalde rayon werd ondersteund.

Wij hebben er hierboven reeds op gewezen, dat door saneerings-

maatregelen, door de Centrale Bakkerij Commissie getroffen in verscheidene streken van het land, veel onheil is voorkomen, hoewel door deze bedrijfsregelen het gewenschte doel — n.l. de gezondmaking van het bedrijf — toch niet kon worden bereikt. Aangezien het echter een langen tijd zou duren voordat de oude saneeringsovereenkomsten vervangen zouden zijn door verbindendverklaarde ondernemersovereenkomsten, achtte de Nederlandsche Bakkerij Stichting het gewenscht de oude saneeringsovereenkomsten in die streken, waar ze nog nut konden afwerpen, te handhaven, totdat ze door algemeen verbindendverklaarde ondernemersovereenkomsten zouden zijn vervangen. Teneinde te voorkomen, dat twee instituten, n.l. de Centrale Bakkerij Commissie en de Nederlandsche Bakkerij Stichting, op hetzelfde terrein werkzaam zouden zijn, werd besloten de Centrale Bakkerij Commissie te liquideeren. De Nederlandsche Bakkerij Stichting zou dan optreden als liquidatrice van de Centrale Bakkerij Commissie.

HOOFDSTUK IV.

DE VERBINDENDVERKLAARDE ONDERNEMERS- OVEREENKOMST VAN AMSTERDAM.

De Wet tot het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten is 24 Mei 1935 tot stand gekomen.¹⁾

De voornaamste bepalingen waren de volgende:

- 1e. De Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart kan afspraken tusschen ondernemers onderling, alsmede tusschen ondernemers en organisaties van ondernemers op economisch gebied, algemeen verbindend verklaren, d.w.z. dat ook degenen, die niet bereid zijn deze overeenkomst na te leven, hiertoe toch gedwongen kunnen worden.
- 2e. De sanctie op overtreding eener algemeen verbindendverklarde ondernemersovereenkomst is de schadevergoeding. Een ieder, die dus bij de nakoming van een algemeen verbindendverklarde regeling belang heeft, kan tegen den overtreder een schadevergoedingsactie instellen. Als zoodanig kan niet alleen optreden een particuliere onderneming, maar ook een ondernemersorganisatie.
- 3e. De Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart kan alleen dan tot het verbindendverklaren van een ondernemersovereenkomst overgaan, indien deze overeenkomst van overwegende economische beteekenis is of kan zijn voor den betreffenden bedrijfstak, en het algemeen belang de verbindendverklaring eischt.
- 4e. De algemeen verbindendverklaring kan slechts gegeven worden op verzoek der bedrijfsgenooten.

---

¹⁾ Deze wet is inmiddels ingetrokken.

- 5e. De Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart kan ondernemersovereenkomsten onverbindend verklaren, indien het algemeen belang dit eischt. De algemeen onverbindendverklaring geschiedt op initiatief van den Minister. De sanctie op een onverbindendverklaarde ondernemersovereenkomst is een strafrechtelijke, n.l. de geldboete.
- 6e. Op de naleving van een verbindendverklaarde ondernemersovereenkomst wordt toezicht gehouden door een Commissie. Deze commissie, de z.g. commissie ex artikel 12, en de door haar aangewezen personen, zijn bevoegd tot het instellen van een onderzoek naar al hetgeen voor de goede uitoefening van het toezicht van belang is.

Aangezien de Wet tot het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten voorschrijft, dat de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart alleen dan tot het verbindendverklaren van een ondernemersovereenkomst kan overgaan, indien deze overeenkomst van overwegende economische beteekenis is of kan zijn voor den betreffenden bedrijfstak, en het algemeen belang de algemeen verbindendverklaring eischt, valt te begrijpen, dat de Nederlandsche Bakkerij Stichting zich bij het vaststellen van haar bepalingen op een breed standpunt moest plaatsen, wilde haar pogen kans op succes bieden. Zij had zich dan ook de volgende beginselverklaring gesteld:

- 1e. Het belang van den bedrijfstak als zoodanig moet prevaleren boven het directe eigenbelang van de bedrijfsgenooten.
- 2e. De taak van het bakkersbedrijf is den consument te voorzien van zoo goed en zoo goedkoop mogelijk brood. De bedrijven, die deze taak naar behooren vervullen, moeten rendabel zijn.
- 3e. Het bakkersbedrijf kan zijn onder sub 2 genoemde taak niet vervullen, wanneer de bedrijven niet worden beschermd tegen onbehoorlijke concurrentiemethoden van andere bedrijven.
- 4e. Het sub 1 t/m 3 bepaalde gaat uit van de veronderstelling, dat het bakkersbedrijf als zoodanig een groep is; een sociologische groep met een groepsbesef, groepsnormen, een groeps-taak.

In Hoofdstuk II hebben wij er op gewezen, dat, voor wat het

bakkersbedrijf betreft, Nederland in een aantal rayons in te deelen is, die tot op zekere hoogte alle hun eigen ontwikkelingsgang hebben doorgemaakt en als economische eenheden zijn te beschouwen. Het was hierdoor niet wel mogelijk om het geheele bakkersbedrijf onder een ondernemersovereenkomst te betrekken. Zou men een ondernemersovereenkomst voor geheel Nederland opstellen, dan zou daarin toch een verdeeling in rayons moeten worden opgenomen met onderling afwijkende bedrijfsregels. De overeenkomst zou dan ter onderteekening moeten worden voorgelegd aan alle bakkers in Nederland, zoodat b.v. de bakkers in Zeeland zich accoord zouden moeten verklaren met bepalingen, die uitsluitend voor Amsterdam bedoeld zijn. Voor wijziging van de bedrijfsregels voor een bepaald rayon zou dan de medewerking moeten worden gevraagd van alle bakkers in Nederland. Dit zou groote practische bezwaren met zich medebrengen. Het was dan ook de bedoeling van de Nederlandsche Bakkerij Stichting om, naar gelang de behoefte, rayonsgewijze ondernemersovereenkomsten ter verbindendverklaring voor te dragen. Aangezien Amsterdam en Rotterdam, maar vooral Amsterdam, het meest behoefte hadden aan bindende saneeringsbepalingen, werden voor beide rayons vrijwel gelijklopende ondernemersovereenkomsten ter verbindendverklaring aan den Minister voorgelegd. Alleen die van Amsterdam is enkele jaren daarna, nadat verschillende ingrijpende wijzigingen waren aangebracht, verbindend verklaard. In bijlage VIII is de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam opgenomen in den vorm, zooals ze aanvankelijk werd ingediend. Aangezien Amsterdam met vrijwel alle moeilijkheden, die zich in het bakkersbedrijf voordeden, te kampen had, zouden de bepalingen van deze overeenkomst, naar gelang de behoefte, hetzij in hun geheel of gedeeltelijk, hetzij in iets gewijzigden vorm, overgenomen kunnen worden in de ondernemersovereenkomst van andere rayons. De principes, die er aan ten grondslag lagen, gelden immers voor het geheele bedrijf.

De Nederlandsche Bakkerij Stichting begreep, dat, wilde zij tot daadwerkelijke saneering van het bakkersbedrijf komen, alle door haar te nemen maatregelen er op gericht moesten zijn, de overcapaciteit te verminderen door speciaal de bestaande ongezone bedrijven in hun bestaansmogelijkheid te treffen en het oprichten van niet-levensvatbare bedrijven zooveel mogelijk tegen

te gaan. Inzonderheid het slijterssysteem, dat de distributie onnoodig duur maakt en de stabiliteit van den omzet van de bakkers-bedrijven in groot gevaar brengt, moest worden bestreden.

Het was niet te verwachten, dat de Minister bedrijfsregels verbindend zou verklaren, die ten doel hadden rechtstreeks de bestaande overcapaciteit, zoowel wat de productie als de distributie betreft, uit te schakelen, m.a.w. de Minister zou de benodigde sancties niet verstrekken, welke de Nederlandsche Bakkerij Stichting in staat zouden stellen de slechte, niet-levensvatbare bedrijven te sluiten en het slijterssysteem, hetzij in zijn geheel, hetzij gedeeltelijk, te verbieden. Alleen de indirecte methode, het z.g. afsterssysteem zou, indien de bepalingen daarop waren gericht, door den Minister worden geaccepteerd. Door het vaststellen van minimumprijzen en het invoeren van vestigingseischen meende de Nederlandsche Bakkerij Stichting te bereiken, dat de bestaande ongezonde bedrijven zouden afsterven en het opkomen van nieuwe, niet-levensvatbare bedrijven zou kunnen worden tegengegaan, — hoewel deze deels indirecte methode langzamer zou werken dan de directe —, terwijl een aantal stringente bepalingen betreffende het slijterssysteem den ongezonden invloed hiervan zouden wegnemen.

Wij zullen nu de voornaamste bepalingen van de ondernemers-overeenkomst van Amsterdam en de principes, die er aan ten grondslag lagen, nader onder het oog zien. De voornaamste bepalingen van deze overeenkomst, wat de materiele regelingen betreft, zijn:

- 1e. De minimumprijsregeling.
- 2e. De afschaffing van het cadeaustelsel en de regeling van andere deloyale concurrentiemethoden.
- 3e. De vestigingseischen.
- 4e. De wederverkoopersregeling.

§ 1. De Minimumprijs.

Het gaat er dus om een methode te vinden ten einde de onevenwichtigheid, welke bestaat tusschen capaciteit eenerzijds en behoefte anderzijds, op te lossen.

Bij een oppervlakkige beschouwing zou men geneigd zijn te

veronderstellen, dat in een stelsel van vrije prijsvorming de te groote capaciteit een inzinking van de prijzen tot gevolg zal hebben, waarbij alleen de economisch het best geleide bedrijven deze periode van lage prijzen zullen kunnen doormaken, zoodat na verloop van betrekkelijk korten tijd wederom een zekere evenwichtstoestand tusschen capaciteit en behoefte zal zijn bereikt. De disharmonie tusschen capaciteit en behoefte kan hersteld worden of door vermindering van capaciteit, of door vergrooting van de vraag, of door beide. Immers inzinking van de prijzen door te groote capaciteit kan eveneens tot gevolg hebben, dat de vraag, — speciaal bij producten met elastische vraag —, niet onbelangrijk toeneemt, waardoor de vaste kosten over een grooter aantal producten worden verdeeld, de kostprijs wordt verlaagd en de evenwichtstoestand tusschen capaciteit en behoefte, door vermindering van capaciteit en vergrooting van de vraag, op een lager prijsniveau dan voorheen, wordt bereikt. In het bakkersbedrijf met zijn sterk inelastische vraag heeft een prijsverlaging van het brood weinig of geen omzetvergrooting tot gevolg, zoodat de noodzakelijke aanpassing hoofdzakelijk van de zijde van de capaciteit plaats moet hebben.

Een aanpassing van de capaciteit aan de behoefte door middel van de vrije prijsvorming gaat van de gedachte uit, dat een heftig fluctueeren van de prijzen noodzakelijk is om tot meer rustige verhoudingen tusschen capaciteit en behoefte te komen. De prijs immers is de registrator en zal den onevenwichtigen toestand moeten registreeren.

Deze gedachtengang bevat zeker een aantal elementen van waarheid, maar is te eenvoudig en te weinig diepgaand, om de economische realiteiten, zooals deze zich heden ten dage aan ons voordoen, te verklaren. Gelijk reeds werd aangetoond en nog nader zal worden geadstrueerd, wordt bij vrije prijsvorming de gewenschte harmonie tusschen capaciteit en behoefte niet bereikt. Verlaging van de broodprijzen heeft niet vermindering van de productie- en distributiecapaciteit tot gevolg gehad. De technische vervolmaking van het productie-apparaat en de noodzaak om grootere kapitalen te besteden voor de technische outillage, — daar immers, door de afschaffing van den nachtarbeid en door den eisch van den consument, althans in onze steden, dat het brood voor een groot deel vóór 12 uur wordt afgeleverd, de

productietijd belangrijk moest worden ingekrompen —, hebben het aandeel van de vaste kosten in den kostprijs sterk verhoogd en geleid tot een zekere verstarring van de productiekosten. Deze verstarring leidt tot sterke prijsdaling, maar werkt remmend op het automatisch herstel.

Hier zij vooral de nadruk gelegd op het feit, dat in bovenstaande redeneering de functie van den prijs zelf te eenvoudig wordt gezien. De prijs op zich zelf is meer dan de passieve registrator. Hij vervult n.l. nog een dynamische functie, of zooals Cobbenhagen het uitdrukt: „Het prijzenstelsel nu moet gezien worden als een instrumentale oorzaak. Wat het penseel is in de handen van den schilder, wat hamer en beitel zijn in handen van den beeldhouwer, is het prijzenstelsel in handen van hen, die de actieve bepalers zijn van het economisch welvaartsproces”. En een alinea verder: „Mij baseerend op deze causaliteitsleer als grondslag voor het theoretisch-economisch onderzoek, zie ik in de maatschappij met ruilverkeer het prijzenstelsel als de instrumentale oorzaak, die door de principale oorzaak, de leiders, gericht wordt op de bereiking van het doel, de economische welvaart”.¹⁾

Kaag heeft het tweeledige karakter van den prijs aldus uitgedrukt: „Een instrument heeft in het algemeen tot functie ofwel te registreeren en daardoor te oriënteren, ofwel gehanteerd door een drijvende kracht of drijvende krachten, een gewild resultaat in het leven te roepen. Het prijzenstelsel vereenigt in zich beide functies. Het wordt zoowel gebezigd om resultaten te meten en situaties te bepalen, als om verhoudingen te beïnvloeden. Het is niet alleen de beitel van den beeldhouwer en het penseel van den schilder, maar tevens de thermometer van de verpleegster en het kompas van den zeeman. Het fungeert zoowel als bril, waardoor men ziet en als handle, waarmede men krachten in beweging stelt. Zoo gebruikt de ondernemer het prijzenstelsel als registrator en oriëntatiemiddel bij de beoordeeling van de afzetverhoudingen, de vergelijking van kosten en opbrengst en de bepaling van vermogens-vermeerdering of -vermindering.

---

¹⁾ Dr. M. J. H. Cobbenhagen. Rede, over het verband tusschen prijsleer en inkomensleer, uitgesproken bij de herdenking van den vijfden geboortedag der R. K. Handelshoogeschool te Tilburg op 7 Maart 1933.

Zoo gebruikt de conjunctuur-diagnosticus het prijzenstelsel om daaruit conclusies inzake de economische ontwikkeling te trekken, de staatsman om daaruit het welvaartspeil te meten.

Als handle doet het prijssysteem echter dienst wanneer de ondernemer door monopolistische beïnvloeding, de circulatiebank door haar geldpolitiek, de vakvereniging door haar loonpolitiek, de Staat door zijn belastingtarieven of economische politiek invloed uitoefenen op prijsniveau of prijsverhoudingen.”¹⁾

Op grond van het toekennen van deze actieve functie aan den prijs is ook in het bakkersbedrijf getracht om via prijszetting, n.l. door het stellen van minimumprijzen, juiste economische verhoudingen in het leven te roepen. Dit moet men niet zoo zien, dat getracht werd om door het verkrijgen van een autoritair vastgestelden minimumprijs bij een inelastische vraag een totaal grootere opbrengst te verkrijgen dan bij vrije prijsvorming. In dat geval zou de prijszetting slechts beteekenen het geven van een monopolistische macht aan de producenten. Neen, men ging er van uit, dat, wanneer de broodprijs op een bepaalde hoogte gefixeerd werd, de vastgestelde prijs ook verhoudingen in het leven zou roepen, welke de noodzakelijke saneering zouden brengen.

Wij zullen daarom nu nagaan, in hoeverre het stellen van een minimumprijs van gunstigen invloed kan zijn op de verhoudingen in het Amsterdamsche bakkersbedrijf.

De volgende vragen zullen achtereenvolgens worden besproken:

- A. Zijn minimumprijzen noodzakelijk?
- B. Is het vaststellen van minimumprijzen mogelijk?
- C. Op welke hoogte moeten deze minimumprijzen worden vastgesteld?
- D. Werken deze minimumprijzen saneerend?
- E. Werken deze minimumprijzen niet verstarrend?
- F. Zijn deze minimumprijzen controleerbaar?

---

¹⁾ H. A. Kaag. Het prijzenstelsel als instrument van welvaartspolitiek. Rede, uitgesproken bij de herdenking van den zesden geboortedag der R. K. Handelshoogeschool te Tilburg op 7 Maart 1934.

A. Zijn minimumprijzen noodzakelijk?

De eerste vraag, die gesteld kan worden, is: „Is het nu wel noodzakelijk voor saneering van het bakkersbedrijf, dat er minimumprijzen voor brood worden vastgesteld?” Wij zijn van meening, dat bovenstaande vraag bevestigend beantwoord moet worden. Wij hebben in Hoofdstuk II reeds in den breede uiteengezet door welke oorzaken de overmatige concurrentie op het gebied van de broodprijzen is ontstaan. Wij willen hierop, speciaal wat Amsterdam betreft, nog nader ingaan. Welhaast nergens is de concurrentie na 1930 zoo moordend geweest als te Amsterdam.

In Amsterdam waren in December 1921, dus ruim twee jaar na de afschaffing van den nachtarbeid, 313¹⁾ bakkerijen gevestigd, terwijl dit aantal ultimo December 1935 op minstens 440²⁾ moet worden gesteld. Het aantal inwoners per bakkerij heeft voor deze jaren respectievelijk 2070³⁾ en 1776 bedragen. Het gemiddelde broodverbruik per week, uitgedrukt in K.G. bloem en meel, is sedert 1921 verlaagd van 1.7 K.G.⁴⁾ tot 1.41 K.G. in 1935. Hieruit volgt, dat de gemiddelde omzet per bakkerij in 1921 rond 70 baaltjes en in 1935 rond 50 baaltjes per week is geweest. Over de capaciteit van de bakkerijen zijn voor de jaren 1921 en 1935 geen gegevens bekend. Door verbetering van de technische outillage en de inrichting van de bakkerij, en vooral ook door het meer in gebruik stellen van machines en heeteluchtovens, is de gemiddelde capaciteit per bakkerij, naar men kan aannemen, niet onbelangrijk verhoogd. Hieruit volgt, dat in Amsterdam in 1935 in vergelijking met 1921 een belangrijke overcapaciteit bestond. Voor wat de oven capaciteit betreft zijn over 1935 wel gegevens bekend. De Nederlandsche Bakkerij Stichting heeft in 1935 de oven capaciteit laten opmeten door iederen bakker persoonlijk te laten bezoeken. De totale oven capaciteit bedroeg 90859 brooden. Zouden dus alle ovens vol worden belast, dan zouden per keer 90859 brooden kunnen worden gebakken. In totaal werden per week 22018 baaltjes

¹⁾ Goudriaan: t.a.p. blz. 68.

²⁾ Aantal bakkerij-ondernemingen was 369, zie bijlage I.

³⁾ Goudriaan: t.a.p. blz. 69.

⁴⁾ Goudriaan: t.a.p. blz. 66. 22000 baaltjes van 50 K.G. per week bij een zielenaantal van 648000.

bloem en meel verwerkt. Bij een brooduitkomst van gemiddeld 89 beteekent dit 1959602 brooden. Indien de ovens telkens volbelast waren, dan zou iedere oven per week ± 22 maal moeten worden gebruikt. Aannemende, dat op Zaterdag bijna tweemaal zooveel moet worden geproduceerd als op een van de overige werkdagen van de week, zou bij volle bezetting in de ovens 3 à 4 maal per dag moeten worden gebakken. Het bakken van één oven brood duurt ± 35 minuten, het inschieten en uithalen van de brooden 15 à 25 minuten. Bij volle bezetting van de ovens zouden deze dus — de opstooktijd niet medegerekend —, 3 à 4 uur per dag in gebruik zijn gesteld. Aangezien in Amsterdam $\pm 50\%$ van de totale hoeveelheid brood wordt afgehaald, waardoor het mogelijk is de productie over den geheelen dag te verdeelen, — veel brood wordt na den middag afgehaald —, kunnen wij concludeeren, dat de bakruimte in verhouding tot de vereischte productie zeer groot moet worden genoemd. Dit voor wat de uitbreiding van de productiecapaciteit betreft. De distributiecapaciteit is naar verhouding tot die van de productie nog meer vergroot. Wij hebben er reeds op gewezen, dat in den regel elke bakkerij haar eigen winkel en bezorging heeft. Naar gelang het aantal bakkerijen zich uitbreidt, heeft er ook een uitbreiding van de distributiecapaciteit plaats. Hier komt nog bij, dat het aantal slijters sedert 1918 is vermeerderd van 125¹⁾ tot ± 1200 in 1935.

Deze gestadige uitbreiding van de capaciteit moet een zekeren druk uitoefenen op de prijzen, te meer als men bedenkt, dat ook in het bakkersbedrijf, evenals in de meeste andere bedrijfstakken, het element van de z.g. vaste kosten van steeds grooteren invloed is geworden. In de tweede helft van de vorige eeuw, — wij wezen er reeds op —, vormden ook in de broodfabrieken de vaste kosten een voornaam bestanddeel van den kostprijs. In de kleine bakkerijen was dit echter niet het geval. Het deegmaken en de verdere verwerking van het deeg geschiedde daar met de hand, het bakken in den houtoven. Nu echter ook vrijwel alle kleine bedrijven te Amsterdam over een machinale installatie en een heeteluchtoven beschikken, worden ook voor hen de vaste kosten van meer beteekenis. Ook de stookkosten worden, per

---

¹⁾ Goudriaan: t.a.p. blz. 70.

100 brooden uitgedrukt, belangrijk lager naar gelang de oven meermalen gebruikt wordt. De opstookkosten, een voorname kostenfactor, kunnen bij meerder gebruik van den oven over een grooter aantal brooden worden verdeeld, waardoor de kostprijs niet onbelangrijk wordt verlaagd.

Niet alleen de groote uitbreiding van de capaciteit en de verminderde koopkracht van het publiek, maar ook de prijzenpolitiek van de slijters waren oorzaak, dat te Amsterdam een scherpe prijzenconcurrentie werd gevoerd. Wij wezen er reeds op, dat de slijterswinkels als kruidenierswinkels, melkwinkels, snoepwinkels, enz. naast de gewone artikelen bijwijze van lokmiddel het artikel brood verkochten. In verband daarmee verkochten deze winkeliers het brood vaak tegen inkoopprijs of lager, in ieder geval gewoonlijk met een winstmarge, kleiner dan die, welke voor de andere artikelen werd berekend. Het stelsel van de z.g. ventende slijters, dat al vrij oud is, heeft zich vooral in de na-oorlogsche jaren, toen de broodprijzen hoog waren, en na 1930, — in de periode van groote werkloosheid —, te Amsterdam sterk uitgebreid. Ook deze slijters verkochten tegen zeer lage prijzen teneinde een zeker debiet te verwerven. Het valt te begrijpen dat een slijter, die het brood van een bakker betreft, gewoonlijk het brood goedkooper moet verkoopen dan de bakker zelf, omdat alleen de lage prijs, en in enkele gevallen ook de persoonlijke relatie, voor den consument aanleiding kunnen zijn de leverantie door den slijter te prefereeren boven die door den bakker. De slijter, die een zelfstandige ondernemer is en dus zijn eigen verkoopprijs kan bepalen, verkocht dezelfde broodsoort bij de diverse klanten tegen verschillende prijzen, indien dit noodzakelijk was om den klant te winnen of te behouden. Door de te groote productiecapaciteit, waardoor de bakkerijen in sterke mate onderbelast waren, konden de slijters, — dit geldt zoowel voor de winkelslijters als voor de ventende slijters —, hooge kortingen bedingen. Dit is ook begrijpelijk. De bakker, wiens bakkerij onderbelast is, — en dit waren een groot aantal bedrijven —, kan den slijter het brood leveren, zonder daarbij zelf verlies te lijden, tegen een prijs vrijwel gelijk aan de som van de variabele productiekosten, dit is een prijs, die belangrijk lager is dan de kostprijs ex-bakkerij van het andere door den bakker geproduceerde brood. Wegens de scherpe

concurrentie was de door den slijter betaalde prijs in den regel niet veel hooger dan de hierboven bedoelde variabele kosten. Het gevolg hiervan was, dat in vele gevallen de slijters in staat waren het brood goedkooper te verkoopen dan de bakkers zelf.

De moordende prijzenconcurrentie, die na 1930 en vooral in de jaren 1935 en 1936 te Amsterdam heeft plaats gehad, moet voor een groot deel worden toegeschreven aan het bestaan van een uitgebreid slijtersstelsel. Het is ook voornamelijk aan dit stelsel te wijten, dat de inzinking van de prijzen te Amsterdam eerder heeft plaats gehad dan in de meeste andere gemeenten of streken van het land.

Een tweede factor, die zeer funest gewerkt heeft, is de volgende. Er werden in die jaren te Amsterdam bakkerijen opgericht door personen, die niet van plan waren zichzelf blijvend aan het broodbakkersbedrijf te wijden, doch wien het er slechts om te doen was in den kortst mogelijken tijd een zeker debiet te verwerven, teneinde daarna het bedrijf aan den meestbiedende te verkoopen. Met allerlei middelen werd door zulk een ondernemer getracht een zekeren omzet te bereiken. Veelal werd een tijd lang tegen dumpingprijzen verkocht, terwijl aan den aspirantkooper, vaak een niet-deskundige, een prijsverhooging als gemakkelijk doorvoerbaar werd voorgesteld. In Amsterdam heeft zich zelfs uit dit stelsel een nog veel funester gevolg ontwikkeld. Het kwam daar voor, dat de bakkers in een bepaalde buurt, ten einde raad, gezamenlijk de nieuw gevestigde bakkerij, die tegen dumpingprijzen leverde, kochten, teneinde haar te laten verdwijnen. Het is zelfs verscheidene malen gebeurd, dat het niet eens tot het oprichten van een bakkerij is gekomen, maar dat de bakkers in een bepaalde buurt slechts werden bedreigd met de oprichting van een bakkerij die tegen dumpingprijzen zou verkoopen. De bedoelde persoon verklaarde dan van zijn voornemen te zullen afzien, indien de bakkers hem ieder een bepaalde som gelds ter hand zouden stellen. Deze gevallen van economische chantage hebben zeer desorganiseerend gewerkt.

Er is nog een derde oorzaak, welke tot gevolg heeft gehad, dat een gezonde prijsvorming niet kon plaats hebben. Wij hebben hier op het oog de vestiging van een aantal z.g. „boxbakkerijen”. Door eenige aspirantbakkers werd een bakkersbedrijf begonnen in een reeds jarenlang leegstaande bakkerij of in een leegstaande

ruimte, die als bakkerij werd ingericht en tegen een zeer lagen prijs werd gehuurd. Deze bakkerijen waren veelal gelegen in buurten, die voor het uitoefenen van een bakkersbedrijf ongeschikt moesten worden geacht. Alleen de zeer lage broodprijs was het attractiemiddel om de klanten naar deze bakkerijen toe te halen. Van ver afgelegen buurten kwamen de werkloozen in deze bakkerijen het veelal kwalitatief slechte brood, waarvan het gewicht aan drogestof meestal belangrijk lager was dan het door de Warenwet voorgeschreven minimum, halen. Er werd zelfs brood verkocht tegen prijzen van 7 à 8 cent, terwijl alleen reeds de kosten voor de grondstoffen van een brood, dat aan de eischen van de Warenwet voldeed, zooals wij nog nader zullen zien, toentertijd meer dan 8 cent bedroegen.

Welke gevolgen heeft nu deze moordende prijzenconcurrentie op de omzetverhoudingen en de rentabiliteit? Laten wij in dit verband gemakshalve de bakkersbedrijven indeelen in drie categorieën, n.l. volkszaken, luxe zaken en de groote categorie, die hiertusschen ligt, de burgerzaken, zooals ze wel eens worden genoemd. De volkszaken doen de luxe zaken vrijwel geen concurrentie aan. Beginnen echter een of meer volkszaken hun prijzen beneden de voor die groep gangbare prijzen te stellen, dan zien de andere volkszaken in de directe omgeving van deze bakkerijen hun omzet oogenblikkelijk afnemen. Willen zij hun omzet behouden, dan zullen ze in den regel eveneens genoodzaakt zijn, hun prijzen te verlagen. Gaan ze niet tot prijsverlaging over, dan zal hun kostprijs, tengevolge van omzetvermindering, niet onbelangrijk stijgen. Gewoonlijk gaan zij dan ook, hetzij direct, hetzij na verloop van tijd, tot prijsverlaging over. Op deze wijze zijn de prijzen voor de geheele stad, vooral in tijden waarin het publiek meer let op den prijs van het brood dan op de kwaliteit, in zeer korten tijd op het lagere niveau. Het grootere prijsverschil tusschen de volksbakkerij en de burgerbakkerij wordt dan voor vele klanten van de burgerbakkerij aanleiding om het brood te gaan betrekken van de „goedkoope” bakkers. Hetzelfde proces, hoewel niet in zoo’n sterke mate als bij de volksbakkerij, voltrekt zich vervolgens bij de burgerbakkerij. Voor vele klanten van de burgerbakkerij is de prijsverlaging wèl, voor andere géén aanleiding om bij de „goedkoope” bakkers hun brood te gaan af-

nemen. Wij hebben dan ook in de praktijk gezien, dat door hetzelfde bakkersbedrijf aan diverse klanten tegen lagere prijzen werd verkocht, teneinde te voorkomen, dat de klant werd verloren. Een kleinbedrijf dat met eigen of nagenoeg met eigen personeel werkt, en eveneens de slijter, kan deze prijsdiscriminatie toepassen, hoewel dit op den langen duur toch ook niet vol te houden is. Voor een grootbedrijf, dat vrijwel uitsluitend werkt met vreemd personeel, is het toepassen van deze prijzenpolitiek niet mogelijk. Ook de luxe bedrijven ondervinden nu, — hoewel in veel mindere mate dan de twee andere categorieën, aangezien de meer gegoeden veel minder reageeren op prijsverlaging van brood dan de mindergegoeden —, de gevolgen van de prijzenconcurrentie en zien hun debiet, zij het dan in mindere mate en in een langzamer tempo, afbrokkelen, indien niet tot prijsverlaging wordt overgegaan. Deze gang van zaken, die wij nu zeer simplistisch hebben geschetst, maar die zich in de praktijk op zeer verschillend genuanceerde wijze te Amsterdam heeft voorgedaan, leidde er toe, dat in 1935 de broodprijzen voor waterbrood aldaar varieerden — om de uitersten te noemen — tusschen 7 à 8 cent en 22 à 23 cent per 800 gram brood. Het gevolg hiervan is geweest, — om het slechts globaal aan te geven —, dat de bakkerijen, die tegen lage prijzen verkochten, behoorlijk belast maar gezien de te lage prijzen toch niet rendabel waren, terwijl de bedrijven, die hoogere prijzen berekenden omdat ze in het geheel niet of in een te langzaam tempo de prijsverlaging hadden doorgevoerd, een sterke omzetvermindering hadden ondergaan. Daardoor werd hun kostprijs belangrijk verhoogd en dientengevolge, ondanks den betrekkelijk hoogen prijs, geen rendabele exploitatie bereikt.

De financieele resultaten in het bakkersbedrijf waren dan ook in die jaren allerbedroevendst. In 1935 kon meer dan 80 % der bedrijven niet, althans zeker niet op tijd, aan zijn financieele verplichtingen voldoen. Vele moesten dan ook van dag tot dag hun bloem betrekken. Indien op het eind van den dag het geld voor het geleverde brood ontvangen was, kon de bloem voor den volgende dag worden gekocht.

De nadeelige sociale gevolgen zijn niet uitgebleven. Terwijl de bakkerspatroon in het geheel niet, of alleen onder zeer moeilijke omstandigheden, aan zijn verplichtingen tegenover

leveranciers, geldschieters en dergelijke, kon voldoen en hijzelf en zijn gezin in veel gevallen onder kommervolle omstandigheden moesten leven, hebben ook de arbeiders de nadeelige gevolgen van de slechte rentabiliteit van het bakkersbedrijf te Amsterdam ondervonden. De loonen, die in vele bedrijven ook aan de volwassenen werden betaald, waren zeer laag, terwijl vele gehuwde arbeiders, die men toch niet voor al te laag loon kon laten werken, werden vervangen door ongehuwden, meestal jeugdige krachten. De Arbeidswet werd schromelijk overtreden. Niet alleen de patroon met zijn gezinsleden maakten zeer lange arbeidsdagen, maar ook de arbeiders waren dikwijls door den nood van de omstandigheden gedwongen, belangrijk langer dan den wettelijk voorgeschreven tijd te werken. Wij wezen er reeds op, dat de slechte sociale positie van de arbeiders voor velen aanleiding was om zelf een bedrijf te beginnen, hetzij als slijter, hetzij als bakker.

De consument was in zekeren zin eveneens de dupe van dezen broodprijsoorlog. Het valt te begrijpen, dat bij de abnormaal lage prijzen de kwaliteit van het brood veel te wenschen moest overlaten. Aan de Warenwet, die voorschriften geeft ten aanzien van samenstelling en vereischte drogestof van het brood, werd in het geheel niet de hand gehouden. Uit een onderzoek, dat in opdracht van het Departement van Handel, Nijverheid en Scheepvaart in 1935 werd ingesteld, is gebleken, dat 70 % van het brood 700 gram of minder woog en dat 20 % van het brood een gewicht had, varieerend tusschen 700 en 800 gram, zoodat slechts 10 % ongeveer een gewicht bezat van $\pm$ 800 gram. De Warenwet schrijft voor, dat een brood van 2 eenheden (gewicht $\pm$ 800 gram) minstens 480 gram moet en maximaal 528 gram drogestof mag bevatten. Laten wij aannemen, dat de 70 % van het brood, die een gewicht had van 700 gram of minder, 80 gram te weinig woog, dan volgt hieruit, dat bij een omzet van $\pm$ 100 miljoen brooden, — het jaarlijksch broodverbruik van Amsterdam —, 5.600.000 K.G. brood per jaar aan den consument werd onthouden.

Uit het bovenstaande is wel duidelijk geworden, dat het ook voor het allergeodkoopst werkend bedrijf, dat zich hield aan de voorschriften van de Warenwet — voldoende drogestof, Arbeidswet, 48-urige werkweek —, en aan zijn sociale verplichtingen,

n.l. den arbeiders een behoorlijk loon te betalen, onmogelijk was den concurrentiestrijd vol te houden. Vele, voorheen goedgaande bedrijven, die zich aan de hierboven omschreven praktijken niet hebben schuldig gemaakt, hebben dan ook hun reserves, zoo ze die al bezaten, opgeteerd en zich bij de leveranciers en geldschieters diep in de schulden gestoken.

Nu zou men de volgende tegenwerping kunnen maken. Het aantal bakkerijen was te groot; het gevolg hiervan is geweest, dat er tegen abnormaal lage prijzen werd verkocht. Dit had tot resultaat, dat ook de beste bedrijven verlies leden, maar de slechtere bedrijven moeten nog grootere verliezen hebben gehad. En dit moet toch uiteindelijk een saneerende werking tot gevolg hebben, aangezien de duurst werkende bedrijven het eerst den concurrentiestrijd zullen moeten opgeven. De vrije concurrentie toch moet leiden tot de „survival of the fittest”. Op de eerste plaats moet echter worden geconstateerd, dat ondanks deze scherpe prijzenconcurrentie het aantal bakkerij-ondernemingen in de jaren na 1935 nog aanzienlijk is toegenomen, terwijl het aantal inwoners per bakkerij-onderneming niet onbelangrijk is gedaald (zie bijlage I).

Was de gemiddelde omzet per bakkerij in 1935 $\pm$ 50 baaltjes, in 1937 was deze verminderd tot ruim 41 baaltjes per week. Bovendien moet er op gewezen worden, dat deze wijze van saneering het antisaneerende gevolg heeft, dat ook de economisch werkende bedrijven niet aan hun financieele verplichtingen, — tenzij ze over groote reserves beschikken —, kunnen voldoen. Hierdoor komt men in een afhankelijkheidspositie ten opzichte van leveranciers en geldschieters; de noodige reparaties worden uitgesteld of kunnen in 't geheel niet meer plaats hebben. Wij hebben in een vorig hoofdstuk reeds breedvoerig uiteengezet, welke sterk kostprijsverhoogende werking deze factoren bezitten.

Hier komt nog bij, dat het niet kunnen voldoen aan zijn financieele verplichtingen nog niet tot gevolg heeft, dat het bedrijf ophoudt te bestaan. „Hoe meer schulden, hoe minder kans op faillissement” is een regel, die in Amsterdam letterlijk in vervulling is gegaan. De liquidatiewaarde van een bakkersbedrijf is vrij gering, vooral indien men haar vergelijkt met de grootte van de schuld, die een bakker in een betrekkelijk korten tijd kan maken. Indien een bakker zijn bedrijf in een leegstaand pand

begint, den oven, machines en anderen inventaris op afbetaling, de grondstoffen op crediet koopt, dan is na verloop van enkele maanden, wanneer de grondstoffen verwerkt en de ontvangen gelden opgeteerd zijn, de zekerheidstelling voor crediteuren vrijwel nihil, vooral als men in aanmerking neemt, dat de liquidatiewaarde van den oven, die ingemetseld is, zeer gering is. Het valt te begrijpen, dat crediteuren dus zelden tot faillissementsaanvraag overgaan. Het aantal faillissementen bij de bakkerij is dan ook in de jaren, waarin de financieele resultaten van het bedrijf slecht waren, betrekkelijk gering geweest, zooals uit onderstaand staatje blijkt:

**Aantal uitgesproken faillissementen door de rechtbank
te Amsterdam.**

Jaar	Aantal uitgesproken faillissementen	Daarvan broodbakkers
1930	608	3
1931	616	11
1932	795	6
1933	761	5
1934	817	onbekend
1935	917	11

Voorts is het weerstandsvermogen van een kleinbedrijf veel grooter dan dat van een grootbedrijf. Wij willen dit nader adstrueeren aan de hand van een eenvoudig voorbeeld. Laten wij aannemen, dat bedrijf A, een grootbedrijf van ± 350 baaltjes per week, het goedkoopst werkende bedrijf is uit Amsterdam en een kostprijs heeft van 14 cent per brood. Bedrijf B, een bedrijf van ± 35 baaltjes per week, ook een vrij goedkoop werkend bedrijf, heeft een kostprijs van 15 cent. Beide bedrijven houden zich aan de voorschriften van Warenwet en Arbeidswet en betalen behoorlijke loonen. Bij een 48-urige werkweek heeft bedrijf B ongeveer de volgende personeelsbezetting met de volgende loonen:

Bakkerspatroon	f 30.—
Volwassen knecht	„ 28.—
Jeugdige kracht	„ 10.—
Winkeljuffrouw	„ 12.—
Winkeljuffrouw	„ 8.—
<hr/>	
Totaal loon	f 88.—

Laten wij aannemen, dat tengevolge van de scherpe prijzen-concurrentie de broodprijs verlaagd wordt b.v. tot 13 cent. Bakkersbedrijf B verkoopt dus 2 cent beneden kostprijs, hetgeen bij zijn omzet van $\pm$ 3000 brooden per week een verlies beteekent van f 60.— per week. Werkt bakkersbedrijf B uitsluitend met eigen gezinsleden, dan is het netto gezinsinkomen f 28.— per week, n.l. f 88.— — f 60.—. Zonder zelfs de Arbeidswet of de Warenwet te overtreden en verdere schulden te maken, kan bakkersbedrijf B den concurrentiestrijd volhouden, mits het gezin met een inkomen van f 28.— per week rond kan komen.

Had de eigenaar van bakkersbedrijf B geen medewerkende gezinsleden, dan was de praktijk meestal de volgende. Naar gelang de broodprijs werd verlaagd, werd geleidelijk het geheele personeel ontslagen. De bakkerspatroon werkte, in plaats van 48, 80 à 90 uur en werd in de bakkerij bijgestaan door een familielid, een bekende of een werklooze, die van den steun was uitgesloten en met enkele guldens in de week werd betaald. De vrouw van den patroon bediende den winkel en werd door een dochttertje van een van de familieleden bijgestaan. Werd aan deze beide krachten tezamen f 10.— per week betaald, — hetgeen in de praktijk inderdaad voorkwam —, dan werd het uitbetaalde loon, dat voorheen f 58.— bedroeg, verlaagd met f 48.— per week. Het valt te begrijpen, dat bij verdere broodprijsdaling bedrijf B, door het knoeien met gewicht en kwaliteit, zeer langen arbeidstijd, het betrachten van de uiterste zuinigheid in de huishouding, geldelijken steun van familieleden en het maken van schulden bij leveranciers en dergelijke, den concurrentiestrijd nog lang kon volhouden.

Voor bedrijf A, het groote bedrijf, ligt dit geheel anders. Voor dit bedrijf met een omzet van $\pm$ 30000 brooden en een broodprijs van 13 cent, kwam het verlies te staan op $\pm$ f 300.—. Het

langer werken van den patroon zelf legt maar weinig gewicht in de schaal, terwijl het langer werken van het personeel inderdaad ook voorkwam, maar toch binnen bepaalde grenzen beperkt moest blijven, teneinde moeilijkheden met het personeel, de arbeidersorganisaties en de controleurs van de Arbeidswet te voorkomen. Ook bij het verlagen van het loon en het vervangen van volwassenen door jeugdig personeel had men steeds met moeilijkheden van de zijde van het personeel en de arbeidersorganisaties te kampen. Verder heeft het kleinbedrijf dit voordeel, — wij hebben er reeds op gewezen —, dat het door het nauwe contact met de consumenten in staat is dezen verschillende prijzen te berekenen. Deze prijzenpolitiek kan door het groote bedrijf met zijn vele bezorgers wegens de moeilijkheid van de contrôle niet worden gevolgd.

De praktijk heeft dan ook geleerd, dat de grootere bedrijven, hoe voordeelig zij in vele gevallen ook konden produceeren en distribueeren, hun prijzen nooit hebben kunnen verlagen tot het laagste niveau. Slechts de kleinere bedrijven, die alleen een zeker debiet konden behouden of verkrijgen door het verkoopen beneden de gangbare prijzen, hebben tegen de laagste prijzen verkocht. Het gevolg hiervan is geweest, dat de grootere bedrijven, en ook de kleinere bedrijven, die zich aan de voorschriften van Warenwet, Arbeidswet en andere sociale verplichtingen hebben gehouden en de groote prijsverlaging niet hebben kunnen volgen, dikwijls 30 % tot 40 % en in sommige gevallen zelfs meer van hun debiet hebben verloren.

Uit het voorafgaande kan ten aanzien van den toestand in het Amsterdamsche bakkersbedrijf in 1935 het volgende worden geconcludeerd:

- 1e. De scherpe prijzenconcurrentie heeft niet tot gevolg gehad, dat de capaciteit werd verminderd; integendeel, ondanks de zeer lage prijzen is de capaciteit nog toegenomen.
- 2e. De vrije concurrentie heeft niet tot gevolg gehad, dat de duurst werkende bedrijven het eerst den concurrentiestrijd moesten opgeven.
- 3e. Het weerstandsvermogen van het kleinbedrijf in den concurrentiestrijd was grooter dan dat van het grootbedrijf.

Tot bescherming van het gezonde bedrijf is het noodzakelijk, dat minimumprijzen worden vastgesteld. Alleen bij vastgestelde minimumprijzen is het voor het goed geleide bedrijf mogelijk om zijn toestand gezond te houden en zijn verplichtingen tegenover werknemers en leveranciers na te komen. De minimumprijs werkt remmend op het vestigen van nieuwe bedrijven en saneerend op de bestaande bedrijven.

Op deze saneerende werking van de minimumprijzen komen wij later terug.

B. Is het vaststellen van minimumprijzen mogelijk?

Verschillende tegenstanders wijzen er op, dat het aantal broodsoorten zoo gevarieerd is en zoo groot, dat prijsbepaling er van op groote moeilijkheden moet stuiten. Naast de luxe broodsoorten als krenten- en rozijnenbrood, cadetjes enz., kent echter de Warenwet slechts drie soorten, n.l. witwater- en witmelkbrood, bruinwater- en bruinmelkbrood, en roggebrood. Ten aanzien van deze broodsoorten heeft de Warenwet vrij bepaalde eischen. In hoofdstuk I § 4 hebben wij deze eischen nader aangegeven. Nu kan de bakker bij de productie van deze broodsoorten nog verschillende veredelingsgrondstoffen, dus niet-noodzakelijke ingrediënten, toevoegen om de kwaliteit van het brood te verbeteren. Ook kunnen deze broodsoorten in verschillende vormen gebakken worden. Naar gelang van den vorm en in sommige gevallen ten gevolge van de toevoeging van verschillende veredelingsgrondstoffen, worden aan deze broodsoorten verschillende namen gegeven. Zij moeten echter alle aan de minimeischen ten aanzien van drogestof en vetgehalte voldoen. Een nadere omschrijving behoeft derhalve in verband met de prijszetting niet plaats te hebben. De minimumprijzen worden dan ook vastgesteld op de basis van de kostprijzen van de broodsoorten, welke aan deze minimeischen voldoen. De bakker is dan vrij om voor de broodsoorten, die een extra bewerking hebben ondergaan of door toevoeging van veredelingsgrondstoffen kwalitatief beter zijn dan de soorten, die slechts aan de minimeischen van de Warenwet voldoen, een hooger prijs te bedingen. Stelt de consument prijs op deze extra broodsoorten, dan zal hij bereid zijn den hooger prijs te betalen. Is dit niet het geval, dan

verdwijnen deze extra soorten. Wij hebben er reeds op gewezen, dat het bestaan van een overmatige concurrentie de groote meerderheid van de bakkers te Amsterdam moest noodzaken het brood te verkoopen tegen de vastgestelde minimumprijzen. Het gevaar, dat door sommigen werd gezien, n.l. dat de bakkers of een groot deel van de bakkers onderling zouden overeenkomen om op de basis van deze minimumprijzen hoogere broodprijzen vast te stellen, was dan ook in Amsterdam niet aanwezig. Indien echter in plaats van minimumprijzen vaste prijzen moeten worden vastgesteld, — zooals dit het geval is in de landelijke broodprijs-regeling ¹⁾ —, dan is een nadere omschrijving van de extra broodsoorten noodzakelijk.

Voor kleinbrood, krentenbollen, krenten- en rozijnenbrood, enz. zijn door de Warenwet geen bepaalde eischen gesteld ten aanzien van de drogestof of het gewicht, zoodat het noodzakelijk was, teneinde ongewenschte concurrentie te voorkomen, de voor deze broodsoorten vastgestelde minimumprijzen aan een bepaald maximumgewicht te binden. Wij wezen er reeds op, dat deze luxe broodsoorten slechts een klein percentage uitmaken van de totale broodproductie.

Van de voedingsmiddelen zijn brood en melk producten, die zich bij uitstek leenen voor het vaststellen van prijzen en speciaal van minimumprijzen. Tot bescherming van den consument werd het noodzakelijk geacht om in de Warenwet stringente bepalingen ten aanzien van samenstelling, vetgehalte enz., van deze eerste levensmiddelen op te nemen, waardoor een zekere standaardiseering van deze producten werd bereikt. Voor andere producten, zooals b.v. voor banketbakkersartikelen, is het welhaast onmogelijk om prijzen, hetzij minimum-, hetzij maximumprijzen, vast te stellen. De variëteiten in samenstelling, gewicht en vorm zijn zoo groot en onderling zoo afwijkend, dat, indien men voor deze artikelen prijzen zou willen vaststellen, men genoodzaakt zou zijn door het geven van zeer gedétailleeerde voorschriften het groot aantal soorten tot enkele te beperken. Het luxe karakter van deze artikelen zou daardoor grootendeels verloren gaan.

Toen men, in verband met de groote schaarschte aan voedings-

---

¹⁾ De landelijke broodprijsregeling wordt in het volgende hoofdstuk nader besproken.

middelen, van overheidswege genoodzaakt was voor deze producten maximumprijzen te verordenen, is wel gebleken, hoe weinig artikelen —, wij denken b.v. ook aan producten als vleesch en groenten —, zich leenen voor het vaststellen van prijzen. Het vaststellen echter van vaste minimum- en maximumprijzen voor brood heeft weinig bezwaren opgeleverd.

C. Op welke hoogte moeten deze minimumprijzen worden vastgesteld?

Deze minimumprijzen moeten saneerend werken. Bij het voorschrijven van minimumprijzen moet vaststaan, dat de gestelde minimumprijs ook de algemeen gevraagde prijs is, d.w.z. dat het brood, dat voldoet aan de minimumeischen, op grond waarvan de minimumprijs is vastgesteld, ook tegen den minimumprijs verkocht wordt. Zou er gevaar voor bestaan, dat de bakkers desondanks tegen een hooger prijs gaan verkoopen, dan zou het ter bescherming van den consument, maar ook ter wille van de saneering van het bedrijf, noodzakelijk zijn dat er maximumprijzen worden vastgesteld. Uit het vorenstaande is echter wel duidelijk geworden, dat het in 1935 voor Amsterdam, gezien de enorm scherpe prijzenconcurrentie, geen zin had maximumprijzen vast te stellen.

Het is van de grootste beteekenis op welke hoogte de minimumprijs wordt bepaald. Wordt hij te hoog of te laag vastgesteld, dan zal hij zijn saneerende werking missen. Een minimumprijs, die te laag wordt gesteld, heeft tot op zekere hoogte dezelfde nadeelen als de vrije prijsvorming, die ingeval van overmatige concurrentie er toe leidt, dat de prijzen tot een te laag niveau inzinken. Op de economische en sociale gevolgen hiervan hebben wij hierboven reeds gewezen. Immers, een te lage minimumprijs heeft tot gevolg, dat een van bedrijfseconomisch standpunt bezien gezond bedrijf, dat tevens voldoet aan zijn sociale verplichtingen, een kostprijs heeft, die ligt boven den te lagen minimumprijs. Wil dit bedrijf zich handhaven, dan zal het genoodzaakt zijn of de wettelijke bepalingen en de sociale normen te overtreden met alle nadeelen voor gezin, arbeider en consument, of het zal, bij handhaving van deze wettelijke bepalingen en sociale normen, na korteren of langeren tijd in

een financieele afhankelijkheidspositie geraken tegenover zijn leveranciers, geldschietters, enz. Deze afhankelijkheidspositie werkt sterk kostprijsverhoogend, — wij hebben dit reeds in den breede uiteengezet —, met al de antisaneerende gevolgen daarvan.

Ook een te hooge minimumprijs werkt antisaneerend, aanzien een te hooge minimumprijs een attractiemiddel is tot het opzetten van nieuwe bedrijven, een te hooge minimumprijs kunstmatig ongezonde bedrijven in het leven houdt en een te hooge minimumprijs verslappend werkt op de interne rationalisatie en de efficiency van het bedrijf.

Het spreekt vanzelf dat een te hooge minimumprijs ook niet verantwoord is tegenover den consument. De broodconsumptie is vrij constant. De totale consumptie per jaar in Nederland kan gesteld worden op $\pm$ een milliard brooden van 800 gram. Een cent broodprijsverhoging beteekent dus dat de consument voor een van zijn voornaamste levensmiddelen f 10.000.000.— meer moet betalen. Dit bedrag moet in hoofdzaak door de minst draagkrachtigen, — dit zijn de groote broodeters —, worden opgebracht.

Het is dan ook van het grootste belang, zoowel voor den consument als voor den producent en andere medewerkenden in het bedrijf, dat de samenhang tusschen prijs en kosten zoo nauw is, dat iedere verhoging of verlaging van de kosten uiteindelijk een verhoging of verlaging van den minimumprijs, — eventueel ook maximumprijs, indien deze is vastgesteld —, tot gevolg heeft. De groote waarde van het nauwe contact tusschen kosten en prijs komt het duidelijkst tot uiting, wanneer wij nagaan, welke de gevolgen zijn, indien dit contact op grove wijze wordt verbroken. De geschiedenis van de laatste twintig jaar geeft ons hiervan het voorbeeld. Mede aan het groote verschil tusschen kosten en prijs, om het even of de prijs te hoog of te laag is, is de ongezonde toestand van het bakkersbedrijf toe te schrijven. Wij zijn er van overtuigd, en zullen dit nog aan de hand van enkele cijfers nader adstrueeren, dat de consument in Nederland, berekend over de laatste twintig jaar, belangrijk minder voor zijn brood zou hebben betaald, en de deplorabele toestand, waarin het bakkersbedrijf in vele streken van het land na 1932 was verzonken, voor een deel zou zijn voorkomen, indien een nauw contact was gehandhaafd tusschen kosten en prijs. De ziektekiemen zijn in hoofdzaak gelegd vóór 1930, de nadeelige gevolgen zijn voor

het bakkersbedrijf pas nà 1930 aan den dag getreden. In de vorige hoofdstukken hebben wij hiervan een nadere uiteenzetting gegeven.

De minimumprijs nu moet, naar wij meenen, gebaseerd zijn op den kostprijs van een goed geleide, goed gefinancierde en technisch goed uitgeruste volksbakkerij, die naar verhouding van haar capaciteit voldoende is belast. Onder volksbakkerij verstaat men de bakkerij, die een brood produceert van eenvoudige samenstelling; die gelegen is in de volksbuurt; en die alleen de strikt noodzakelijke service aan de klanten verschaft. Indien op bovenstaande grondslagen de minimumprijs wordt vastgesteld, dan heeft deze wijze van prijszetting de volgende consequenties:

1. De consument betaalt alleen de door den bakker noodzakelijk te maken kosten.
2. Bakkerijen, die een hoogen kostprijs hebben tengevolge van slechte leiding, financiering of technische outillage of door gebrek aan omzet, — ongezonde bedrijven dus —, zullen genoodzaakt zijn hun bedrijf op dusdanige wijze te reorganiseeren, dat hun kostprijs gelijk met of lager dan den vastgestelden minimumprijs komt te liggen. Is dit niet mogelijk, dan zullen ze op den duur den concurrentiestrijd niet kunnen volhouden.
3. Bakkerijen, die zich speciaal toeleggen op extra kwaliteit brood, hetzij in samenstelling, hetzij in afwerking of beide, en bakkerijen, die misschien naast extra kwaliteit brood den consument nog extra service bieden, de z.g. luxe zaken, zullen genoodzaakt zijn een prijs te vragen, die hooger ligt dan de vastgestelde minimumprijs. Indien de consument prijs stelt op extra kwaliteit brood en eventueel ook grootere service, dan zal hij voor die grootere prestaties ook geneigd zijn een of eenige centen meer te betalen. Is dit niet het geval, dan geeft de consument daarmede te kennen, geen behoefte te hebben aan deze extra kwaliteit brood of dit soort service.
4. Deze prijszetting houdt geen rekening met het verschil in bedrijfsvormen noch met het verschil in bedrijfstypen. De werking van de concurrentie zal aan den dag moeten brengen welke bedrijfstypen uiteindelijk het meest economisch zijn en welke bedrijfsvormen eventueel door het publiek het meest worden begeerd.

Op de basis van bovengenoemde grondslagen zijn per 13 October 1941 alle broodprijzen in Nederland vastgesteld. Op dezelfde grondslagen zijn ook de minimumbroodprijzen voor Amsterdam, die in Maart 1936 ter verbindendverklaring zijn voorgedragen, bepaald. Aangezien dit systeem van minimumprijzen in Amsterdam enkele jaren gewerkt heeft en dus de resultaten hiervan bekend zijn, zullen wij nader uiteenzetten op welke wijze de minimumprijzen voor Amsterdam zijn berekend.

Bij de berekening van onderstaande kostprijzen voor water- en melkbrood is de Nederlandsche Bakkerij Stichting uitgegaan van de kostprijzen van een aantal bedrijven. De verschillende kostprijsfactoren zijn onderling vergeleken en de ongezone elementen geëlimineerd, zoodat voor iederen factor een norm kon worden vastgesteld, waaraan een gezond bedrijf moet kunnen voldoen. Het totaal van deze normen, — de genormaliseerde kostprijs¹⁾ —, is de minimumbroodprijs. Het spreekt vanzelf, — het woord norm zegt het reeds —, dat deze normen niet aangeven de minima (kostprijsfactoren van het goedkoopst werkende bedrijf), maar de kostprijsfactoren van een goed geleide, goed gefinancierde en technisch goed uitgeruste volksbakkerij, die naar verhouding van haar capaciteit voldoende is belast.

Hieruit volgt, dat de goedkoopst werkende bedrijven een kost-

---

¹⁾ Dit is de kostprijs van het type bedrijf, dat door Alfred Marshall wordt aangeduid als „a representative firm”. Marshall: Principles of Economics, London, Eighth Edition, page 317:

We shall have to analyse carefully the normal cost of producing a commodity, relatively to a given aggregate volume of production; and for this purpose we shall have to study the expenses of a representative producer for that aggregate volume. On the one hand we shall not want to select some new producer just struggling into business, who works under many disadvantages, and has to be content for a time with little or no profits, but who is satisfied with the fact that he is establishing a connection and taking the first steps towards building up a successful business, nor on the other hand shall we want to take a firm which by exceptionally long-sustained ability and good fortune has got together a vast business, and huge well-ordered workshops that give it a superiority over almost all its rivals. But our representative firm must be one which has had a fairly long life, and fair success, which is managed with normal ability, and which has normal access to the economics, external and internal, which belong to that aggregate volume of production; account being taken of the class of goods produced, the conditions of marketing them and the economic environment generally.

prijs hebben, die lager ligt dan deze minimumprijs, en dus ondernemerswinst maken.

Onderstaande normalisatiekostprijs geldt voor het type volksbakkerij van ± 35 baaltjes omzet per week. Dit in Amsterdam veel voorkomende type heeft in den regel aan de straatzijde den winkel, achter de bakkerij, boven het woonhuis. Een ander type bedrijf, b.v. een grootbedrijf, heeft andere normen, alhoewel het totaal van deze normen, — de genormaliseerde kostprijs —, weinig afwijkt van dat van een bakkerij van ± 35 baaltjes. Om deze kwestie zoo eenvoudig mogelijk te houden, laten wij de normalisatiekostprijzen van andere types buiten beschouwing. Eveneens ter wille van den eenvoud laten wij buiten beschouwing de kostprijzen van andere broodsoorten als tarwebrood, kleinbrood, krentenbollen, galles enz.¹⁾

Onderstaand geven wij alleen de normalisatiekostprijzen van de twee voornaamste broodsoorten, n.l. witwater- en witmelkbrood.

De productie van deze broodsoorten bedraagt in Amsterdam 85 %—90 % van de totale broodproductie. De productie van waterbrood, de belangrijkste van de twee, bedraagt ± 75 % van den totalen omzet.

Bij de berekening en het vaststellen van bedoelde normen zijn de volgende regels in acht genomen.

1. a. Afschrijving van gebouwen, ovens, machines, inventaris, enz. geschiedt van de reproductiewaarde.

afschrijving gebouwen	2 %
ovens, machines, inventaris	10 %
wagens voor bezorging	10 %
transport- en bakfietsen	20 %.
- b. Rente zoowel van eigen als van vreemd kapitaal 5 %.
- c. Het bedrijf moet op de drukste dagen van het jaar vrijwel volbelast zijn.
2. Geen berekening van ondernemerswinst; van ondernemersloon alleen voor zoover de ondernemer zelf rechtstreeks aan de productie en/of de distributie medewerkt, en dan berekend op dezelfde basis als bij andere medewerkers in het bedrijf.

¹⁾ Voor de minimumprijzen van deze broodsoorten zie art. 9 van de ondernemersovereenkomst, bijlage VIII.

3. Indien 48 uur per week gewerkt wordt, moet het bij collectief contract vastgestelde loon worden verdiend. Wordt langer of korter gewerkt, dan wordt naar evenredigheid meer of minder gecalculeerd. Voor gezinsleden wordt hetzelfde loon in rekening gebracht als voor andere medewerkers in het bedrijf.

Hieronder volgen de genormaliseerde kostprijzen.

**Genormaliseerde kostprijsberekening
van waterwit- en melkweitbrood voor Amsterdam.**

	<i>Waterbrood</i>		<i>Melkbrood</i>	
	per 100 brooden	per baaltje	per 100 brooden	per baaltje
I. Grond- en hulpstoffen.				
50 K.G. bloem	f 6.50		f 6.50	
Gist 9 ons à f 0.40 per K.G. ...	„ 0.36		„ 0.36	
Zout 1 K.G.	„ 0.07		„ 0.07	
Olie 1 ons	„ 0.06		„ 0.06	
Extra ingrediënten	„ 0.35			
Bank- en stroomeel 1 K.G.	„ 0.13		„ 0.13	
Melk 28 L. à 6 cent	„ —		„ 1.68	
	<hr/>		<hr/>	
Grond- en hulpstoffen per baaltje	f 7.47		f 8.80	
Uitkomst waterbrood (2 eenheden): 88,				
Uitkomst melkbrood (2 eenheden): 90,				
dit is per 100 brooden		f 8.49		f 9.78
II. Productiekosten.				
Loon (incl. sociale lasten).....	f 1.89		f 1.89	
Brandstoffen	„ 0.20		„ 0.20	
Afschrijving en rente	„ 0.60		„ 0.60	
Onkosten en vracht bloem	„ 0.57		„ 0.57	
Oud brood en verlies debiteuren	„ 0.35		„ 0.35	
	<hr/>		<hr/>	
	f 3.61		f 3.61	
Uitkomst 88, d.i. per 100 brooden		f 4.10		f 4.10
		<hr/>		<hr/>
<i>Totaal kostprijs ex bakkerij</i>				
per 100 brooden		f 12.59		f 13.88
Winkelkosten per 100 brooden...		„ 1.40		„ 1.40
		<hr/>		<hr/>
<i>Kostprijs ex winkel (afgehaald)</i>				
per 100 brooden		f 13.99		f 15.28

Op basis van deze normalisatiekostenprijzen werden als minimumprijzen ter verbindendverklaring voorgesteld (zie art. 9 van de ondernemersovereenkomst):

waterbrood afgehaald 14 cent,
melkbrood afgehaald 16 cent.

Indien men bovenstaande kostenprijzen voor waterwit- en melk-witbrood met de prijzen van respectievelijk 14 en 16 cent vergelijkt, dan ziet men, dat de aangevraagde minimumprijs voor waterbrood, de voornaamste broodsoort, gelijk is aan den kostprijs, terwijl de minimumprijs voor melkbrood een extra winst overlaat van f 0.72 per 100 brooden. In verband met de lagere kosten van de grondstoffen voor tarwebrood, — in tarwebrood wordt in hoofdzaak tarwemeel verwerkt, dat in prijs lager is dan tarwebloem —, kon de prijs voor deze broodsoort een cent lager worden vastgesteld. Voor de andere broodsoorten (zie art. 9 van de ondernemersovereenkomst), die een meer luxe karakter hebben en die in totaal niet meer uitmaken dan $\pm 5\%$ van de geheele broodproductie, was ook in den minimumprijs een zekere winst berekend.

De kosten voor thuisbezorgen van brood zijn in bedrijven, die een rationeele bezorging toepassen, ongeveer een cent hooger dan de winkelkosten. Vandaar dan ook, dat de minimumbezorgprijs één cent hooger werd vastgesteld dan de minimumafhaalprijs.

D. Werken deze minimumprijzen saneerend?

Uit het bovenstaande blijkt, dat met de belangen van de minst draagkrachtigen wel zeer speciaal rekening was gehouden. De minimumprijzen van water- en tarwebrood waren zeer scherp gecalculeerd. Voor de meerderheid van de bakkersbedrijven te Amsterdam waren ze niet voldoende om de kosten te dekken. Bij deze prijsstelling was dan ook reeds geanticipeerd op „de saneering” van het bedrijf. Ondanks de scherp gecalculeerde minimumprijzen bleek meer dan 80 % van de Amsterdamsche bakkers bereid, om de ondernemersovereenkomst te ondertekenen. Het bonafide bakkersbedrijf was er van overtuigd, dat deze minimumprijs zijn saneerenden invloed zou doen gelden.

Op de eerste plaats zou door verbindendverklaring van den minimumprijs het aantal nieuwe vestigingen worden afgeremd.

Wij wezen er reeds op, dat een groot aantal nieuw opgezette bedrijven door het verkoopen beneden de gangbare prijzen trachtte debiet te verwerven. Voor vele was dit ook, gezien den ongezonden opzet van het bedrijf, noodzakelijk. Bakkersbedrijven, die in buurten werden gevestigd, die om welke redenen dan ook daartoe ongeschikt moesten worden geacht, konden practisch slechts debiet verwerven door het verkoopen tegen abnormaal lage prijzen. Deze alleen waren voldoende attractiemiddel om de buurtbakkers te passeeren en bij de goedkoope bakkers het brood te halen. Verder was bij vrijwel al deze bedrijven de financieele opzet ongezond. Aangezien zij in den regel over te weinig bedrijfskapitaal beschikten en de eerste afbetalingen reeds vrij spoedig na opening van het bedrijf moesten plaats hebben, was het voor hen noodzakelijk, dat zij zoo spoedig mogelijk over een zekeren omzet beschikten, om uit de opbrengst daarvan de noodige afbetalingen te doen. Het valt te begrijpen, dat, ook al gelukte het dezen bedrijfsbeoefenaren om binnen vrij korten tijd een bepaalden omzet te bereiken, de winst, gezien de abnormaal lage prijzen, vrij gering was. Gewoonlijk konden de afbetalingen dan ook alleen plaats hebben, doordat de leveranciers van de grondstoffen in het geheel niet of althans niet op tijd werden betaald. Een aantal van deze ongezond opgezette bedrijven verdween na korten of langen tijd, maar gewoonlijk vrij spoedig daarna kwamen er anderen, die in hetzelfde pand of in een pand in de omgeving wederom een bedrijf begonnen. Het verloop was dan ook zeer groot. Het vaststellen van een minimumprijs zou het bedrijven, zooals wij ze hierboven hebben omschreven, onmogelijk maken, om tegen lagere prijzen te gaan verkoopen, zoodat hun het middel, om in den kortst mogelijken tijd een debiet te verwerven, werd ontnomen. De minimumprijszetting zou dus remmend werken bij het opzetten van nieuwe bedrijven.

Op de tweede plaats kon worden verwacht, dat bedrijven, die alleen door het verkoopen tegen zeer lage prijzen een groot debiet hadden verworven, hun geheele debiet of een groot deel daarvan zouden verliezen, indien zij genoodzaakt zouden worden ook tegen den vastgestelden minimumprijs te verkoopen. Er zou dus een debietsverschuiving plaats hebben. Bakkerijen, die door de overmatige concurrentie een groot deel van hun debiet hadden verloren, zouden dit, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, terugwinnen.

Deze bedrijven, die op het moment van de verbindendverklaring een hooger kostprijs hadden dan de vastgestelde minimumprijs, zouden na de vergrooting van hun debiet hun kostprijs niet onbelangrijk zien dalen, zoodat de overigens gezonde bedrijven, nadat zij wederom voldoende belast zouden zijn, wederom rendabel zouden worden. Verder mocht worden verwacht, dat bedrijven, die voorheen tegen de laagste prijzen verkochten en dank zij hun grooten omzet, geknoei met kwaliteit en gewicht, schromelijke veronachtzaming van Arbeidswet en sociale verplichtingen, toch nog in stand konden blijven, een groot deel van hun omzet zouden verliezen, nu zij genoodzaakt werden denzelfden prijs te vragen als de meerderheid van de andere bedrijven. Dit soort bedrijven zou het eerst verdwijnen. Een bakkersbedrijf gaat eerder ten gronde door gebrek aan omzet dan door groote schulden. Ieder ingewijde in het bakkersbedrijf verwachtte stellig dezen gang van zaken. Het feit alleen al, dat juist diegenen, die tegen abnormaal lage prijzen verkochten, de grootste tegenstanders van den minimumprijs waren, wijst er op, dat zij op de eerste plaats het kind van de rekening vreesden te zullen worden. Ondanks de hierboven aangehaalde argumenten is het de Nederlandsche Bakkerij Stichting echter niet gelukt, bij de verdediging van deze ondernemersovereenkomst de overheid en haar adviseurs te overtuigen van de juistheid van haar standpunt. Velen van hen bleven er van overtuigd, dat bakkersbedrijven, die bij een prijs van 11 en 12 cent den concurrentiestrijd, zij het ook met toepassing van zeer asociale maatregelen, konden volhouden, bij een algemeen verbindendverklaarden minimumprijs van 14 cent abnormaal hoge winsten zouden maken.

Op de derde plaats waren de onderteekenaren van deze overeenkomst er van overtuigd, dat, nadat de minimumprijs eenigen tijd gewerkt zou hebben, een zekere rust en stabiliteit zouden ontstaan. Vóór de invoering van den minimumprijs zagen de bonafide bakkersbedrijven hun debiet steeds afbrokkelen, terwijl hun, gezien den onzekeren toestand, dagelijks nieuwe moeilijkheden stonden te wachten. Na invoering van den minimumprijs zou prijsknoeiërij onmogelijk en de concurrentie meer een kwaliteits- dan een prijzenconcurrentie worden. Voorts zou de knoeierij met kwaliteit en gewicht van het brood zeer sterk afnemen. Een groot voordeel was ook, dat de bakker na invoering van den minimum-

prijs zijn brutowinst zou kunnen bepalen. Hij wist dan waar hij aan toe was, en kon dus door interne saneering en het volgen van een bepaalde bedrijfspolitiek trachten, zijn bedrijf wederom op een gezonde basis te fundeeren. Voorheen waren de verhoudingen zoo onstabiel, dat het onmogelijk was een bepaalde van te voren uitgestippelde bedrijfspolitiek te volgen. Van dag tot dag was de ondernemer genoodzaakt andere maatregelen te nemen om den steeds opkomenden, niet verwachten, moeilijkheden het hoofd te bieden.

E. Werken deze minimumprijzen niet verstarrend?

Uit bovenstaande kostprijzen blijkt, dat de factoren bloem en loonen bij waterbrood $\pm \frac{3}{4}$ van den totalen kostprijs uitmaken. Door opneming van de artikelen 10 en 11 in de ondernemers-overeenkomst¹⁾ werd bereikt, dat een verhooging of verlaging van den bloemprijs en/of de loonen automatisch een evenredige verhooging of verlaging van den broodprijs tot gevolg zou hebben. Deze verrekening heeft plaats door middel van de z.g. verschillenrekening. Het principe van de verschillenrekening — glijdende schaal — is het volgende: Uit een baaltje tarwebloem (± 50 K.G.) kunnen ± 88 water- en ± 90 melkbrooden worden gebakken, terwijl uit een baaltje tarwemeel, al of niet gemengd met tarwebloem, meer dan 90 brooden²⁾ kunnen worden vervaardigd. Laten wij gemakshalve aannemen, dat dit gemiddeld 90 brooden per baaltje is of 180 brooden per 100 K.G. bloem en/of meel. Zou nu de kostprijs per 180 brooden met $f 1.80$ stijgen of dalen, dan zou het gemotiveerd zijn, dat de broodprijs met 1 cent werd verhoogd, respectievelijk verlaagd. Nu komt een kostprijsverhoging of -verlaging van $f 1.80$ per 180 brooden in de praktijk maar zelden voor. Gewoonlijk heeft deze plaats in fracties, meestal in kleine fracties, van $f 1.80$. Een evenredige broodprijsverhoging of -verlaging kan dan niet geschieden, aangezien onze kleinste munteenheid, waarmede met den consument afgerekend kan worden, $\frac{1}{2}$ cent bedraagt. Afrekening met halve centen brengt in de praktijk veel moeilijkheden mede, zoodat de prijzen van het

¹⁾ Zie bijlage VIII.

²⁾ Bij een vereischte drogestof van minimum 225 gram per eenheid.

brood bij voorkeur in veelvoud van centen moeten worden vastgesteld. Nu kan een kostprijsverhooging, respectievelijk -verlaging, maanden lang beneden *f* 1.80 blijven schommelen. Een evenredige verhooging of verlaging kan dan niet plaats hebben. Het principe nu van de verschillenrekening is dit, dat een kostprijsverhooging van b.v. 60 cent per 180 brooden gedurende drie maanden het best verrekend kan worden door gedurende één maand den broodprijs met één cent te verhoogen. In de praktijk heeft die verrekening als volgt plaats. Op het einde van iedere maand wordt vastgesteld, hoeveel centen de kosten, uitgedrukt per 100 brooden, zijn verhoogd of verlaagd en voor dit bedrag wordt de verschillenrekening gedebiteerd of gecrediteerd al naar gelang het een stijging of daling van de kosten is geweest. Dit bedrag is dus te beschouwen als een vordering op, respectievelijk een schuld van den bakker aan den consument. Toont deze verschillenrekening na verloop van tijd een debet- of creditsaldo van *f* 1.80 of meer, dan wordt de broodprijs met één cent verhoogd, respectievelijk verlaagd. Voor iedere maand, dat de broodprijs één cent hooger of één cent lager is dan de basisbroodprijs, wordt deze verschillenrekening met *f* 1.80 gecrediteerd, respectievelijk gedebiteerd. Deze broodprijsverhooging, respectievelijk -verlaging, van één cent blijft zoolang gehandhaafd, totdat de verschillenrekening een credit-, respectievelijk debetsaldo, aangeeft van *f* 1.80 of meer. Door het invoeren van de verschillenrekening komt iedere verhooging of verlaging van de kosten uiteindelijk tot uitdrukking in den broodprijs. De verrekening, door middel van een verschillenrekening, geschiedt weliswaar achteraf, doch dit bezwaar is slechts van zeer ondergeschikte beteekenis, aangezien om beurten nu eens de bakker, dan weer de consument een voorschot geeft.

Aan de hand van een eenvoudig voorbeeld wordt de werking van de verschillenrekening hieronder nader toegelicht. Eenvoudigheidshalve nemen wij aan, dat alleen tengevolge van de schommelingen in den bloemprijs de kostprijs zich wijzigt.

Stel, dat voor Amsterdam is berekend, dat bij een bloemprijs van *f* 13.— per 100 K.G. de witwaterbroodprijs moet zijn 14 cent per 800 gram.

De regeling gaat in op 1 Januari 1936 en de bloemprijzen zijn gemiddeld:

in Januari	f 13.40
in Februari	„ 13.90
in Maart	„ 13.80
in April	„ 13.60
in Mei	„ 13.70
in Juni	„ 13.50
in Juli	„ 13.40
in Augustus	„ 13.30

Verschillenrekening 1936 voor Amsterdam.

Jan. bloemprijsverschil	f 0.40		
	<u>f 0.40</u>	31 Januari Saldo	f 0.40
	<u><u>f 0.40</u></u>		<u>f 0.40</u>
1 Febr. Saldo	f 0.40		
Febr. bloemprijsverschil „ 0.90	<u>f 1.30</u>	29 Februari Saldo	f 1.30
	<u><u>f 1.30</u></u>		<u>f 1.30</u>
1 Mrt. Saldo	f 1.30		
Mrt. bloemprijsverschil „ 0.80	<u>f 2.10</u>	31 Maart Saldo	f 2.10
	<u><u>f 2.10</u></u>		<u>f 2.10</u>
1 Apr. Saldo	f 2.10	Per 1 April broodprijs	
Apr. bloemprijsverschil „ 0.60	<u>f 2.70</u>	1 ct. boven basisprijs...	f 1.80
	<u><u>f 2.70</u></u>	30 April Saldo	„ 0.90
			<u>f 2.70</u>
1 Mei Saldo	f 0.90	In Mei broodprijs 1 ct.	
Mei bloemprijsverschil „ 0.70	<u>f 1.80</u>	boven basisprijs	f 1.80
31 Mei Saldo	<u><u>f 1.80</u></u>		<u>f 1.80</u>

Juni bloemprijsverschil	f 0.50	1 Juni Saldo	f 0.20
30 Juni Saldo	„ 1.50	In Juni broodprijs 1 ct.	
		boven basisprijs	„ 1.80
	<u>f 2.—</u>		<u>f 2.—</u>
Juli bloemprijsverschil	f 0.40	1 Juli Saldo	f 1.50
31 Juli Saldo	„ 2.90	In Juli broodprijs 1 ct.	
		boven basisprijs	„ 1.80
	<u>f 3.30</u>		<u>f 3.30</u>
Aug. bloemprijsverschil	f 0.30	1 Augustus Saldo	f 2.90
31 Aug. Saldo	„ 2.60		
	<u>f 2.90</u>		<u>f 2.90</u>
		1 September Saldo	f 2.60

Volgens bovenstaande verschillenrekening moet de broodprijs per 1 April met 1 cent worden verhoogd, terwijl per 1 Augustus een verlaging van den broodprijs met 1 cent moet plaats hebben, zoodat dan weer de basisprijs moet worden berekend.¹⁾

Op deze wijze kunnen ook in deze verschillenrekening de prijs-schommelingen van de andere grondstoffen als gist, zout, enz. en de kostenverschillen tengevolge van stijging of daling van loonen, brandstoffen, rente, enz. worden opgenomen. Een eventueele meer rationeele productie en/of distributie, tengevolge van saneeringsmaatregelen, wettelijke maatregelen enz., kunnen via de verschillenrekening in den broodprijs tot uitdrukking worden gebracht, al geldt het ook maar fracties van centen. In de „Landelijke Broodprijsregeling” zijn de broodprijzen op een dusdanig bijhouden van een verschillenrekening gebaseerd.

In normale tijden zijn, afgezien van de prijzen van de bloem, de

¹⁾ In verband met het feit, dat de gemiddelde bloemprijs pas in den loop van de volgende maand kan worden berekend en den bakkers mededeeling moet worden gedaan van broodprijsverhoogingen of -verlagingen, kunnen in de praktijk prijsverhoogingen of -verlagingen pas enkele weken later plaats hebben.

overige kosten, beschouwd over een kort tijdsbestek van b.v. een jaar, aan weinig schommelingen onderhevig. De invloed van den bloemprijs is echter van groote beteekenis, niet alleen omdat de prijzen van de bloem in een kort tijdsbestek vrij sterk kunnen stijgen of dalen, maar ook omdat bloem een voorname kostprijsfactor is (circa de helft van den totalen kostprijs). Eenvoudigheidshalve heeft de Nederlandsche Bakkerij Stichting bij het samenstellen van de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam zich op het standpunt geplaatst, dat alleen de prijschommelingen van de bloem via de verschillenrekening in den broodprijs tot uitdrukking moeten worden gebracht en de veranderingen van de andere kosten voor risico van de bakkers blijven.

Voordat deze ondernemersovereenkomst ter verbindendverklaring werd voorgedragen, gaf de toenmalige Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart den wensch te kennen, dat naast den factor bloem ook de loonfactor in de verschillenrekening zou worden opgenomen. Niet dat het loon voor het bakkerspersoneel aan groote schommelingen onderhevig was, maar juist om verstarring van de loonen in het bakkersbedrijf te voorkomen, eischte de Minister, dat voor het bakkersbedrijf bij de berekening van den kostprijs, die als basis zou dienen voor den minimumprijs, niet werd uitgegaan van de loonen, die bij collectief contract in het bakkersbedrijf waren vastgesteld, maar van den loonindex van het Centraal Bureau voor de Statistiek, welke op en neer gaat met de loonen, betaald in andere industrieën¹⁾. Zouden de bij collectief arbeidscontract voor het bakkersbedrijf vastgestelde loonen dan kunstmatig hoog worden gehouden of niet evenredig worden verlaagd met de loonen, betaald in andere industrieën, dan zouden hiervan niet de consumenten van brood de nadeelige gevolgen ondervinden.

Bij het vaststellen van den minimumbroodprijs moest de Nederlandsche Bakkerij Stichting zich dan ook baseeren op den toentertijd geldenden loonindex, echter met dien verstande, dat reeds geanticipeerd werd op de algemeene loonsverlaging, doordat niet werd uitgegaan van den laatsten, door het Centraal Bureau voor de Statistiek gepubliceerden loonindex, maar van een index, die

---

¹⁾ Zie bijlage VIII art. 11.

twee punten lager lag. Uit den hierboven aangegeven kostprijs, die als basis heeft gediend voor den minimumbroodprijs, blijkt, dat de Nederlandsche Bakkerij Stichting is uitgegaan van een basisbloemprijs van f 6.50 per baaltje of f 13.— per 100 K.G. Aangezien het loon, waarvan bij deze kostprijsberekening was uitgegaan, in verband met den loonindex te hoog was, moest de voorgestelde minimumprijs met 22 cent per 180 brooden worden verlaagd, of, hetgeen op hetzelfde neer komt, de basisbloemprijs met 22 cent worden verhoogd. Vandaar dan ook, dat in art. 10 als basisbloemprijs niet staat vermeld f 13.—, maar f 13.22 per 100 K.G. Deze f 0.22 komen overeen met 4 punten van den loonindex.¹⁾ Het gevolg van een en ander was dus, dat via de verschillenrekening iedere verhooging of verlaging van den bloemprijs, hoe klein ook, tot uitdrukking zou komen in den broodprijs, terwijl daarnaast, ongeacht de feitelijk betaalde loonen in het bakkersbedrijf, eveneens de schommelingen in den algemeenen loonindex (de loonen bewogen zich toentertijd in een sterk dalende lijn) via de verschillenrekening haar invloed op den broodprijs zouden doen gelden. De verandering van de andere kosten, hetzij in gunstigen, hetzij in ongunstigen zin, bleef voor risico van den bakker. Aangezien deze andere kosten binnen een kort tijdsbestek slechts aan weinig schommelingen onderhevig zijn, bracht dit geen bezwaren met zich mede. Telken jare, — de verbindendverklaring werd slechts voor een jaar aangevraagd —, zouden bij een eventuele verlenging van de ondernemersovereenkomst deze afwijkingen kunnen worden gecorrigeerd.

Uit het bovenstaande blijkt, dat door het invoeren van deze verschillenrekening iedere mogelijkheid tot verstarring van den broodprijs is weggenomen. Ten overvloede zij er hier nogmaals op gewezen, dat als vaststaand kon worden aangenomen, dat de voorgestelde minimumprijs ook de algemeen gevraagde prijs zou worden, d.w.z., dat men er op kon rekenen, dat het z.g. volksbrood door de meerderheid van de bakkersbedrijven tegen den minimumprijs zou worden verkocht. De toentertijd bestaande scherpe concurrentie was hier wel borg voor. Bovendien zou iedere garantie van overheidswege hiervoor, in welken vorm ook, gevraagd, gaarne door het bakkersbedrijf zijn verstrekt.

---

¹⁾ Zie bijlage VIII art. 11.

Een vergelijking met het verleden zal duidelijk maken, dat de voorgestelde minimumbroodprijs in de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam zeer scherp was gecalculeerd en tevens, dat bij het vaststellen van dezen minimumprijs reeds was geanticipeerd op een zekere saneering van het bedrijf.

Op verzoek van de bakkersorganisaties hebben wij in Juni 1936 een onderzoek ingesteld naar de „rentabiliteit van het bakkersbedrijf voorheen en thans en naar den invloed van de crisishellingen op den kostprijs van het brood”. Uit dit rapport geven wij onderstaand de genormaliseerde kostprijsberekening voor melkbrood voor Amsterdam in de jaren 1913, 1930 en 1936. De jaren 1913 en 1930 kunnen beschouwd worden als vertegenwoordigers van de voorafgaande perioden. Het jaar 1913 geeft dan den voor-oorlogschcn toestand weer, terwijl het jaar 1930 den toestand weergeeft, zooals deze was vóór de crisishellingen. Voor 1936 is de genormaliseerde kostprijs aangegeven, welke als basis gediend heeft voor den minimumbroodprijs in de ondernemersovereenkomst van Amsterdam, echter met dien verstande, dat niet uitgegaan is van een bloemprijs van f 13.22, maar van den toentertijd geldenden bloemprijs van f 13.85 per 100 K.G. Evenals voor het jaar 1936 hebben wij ook voor de jaren 1913 en 1930 den kostprijs berekend voor een goed geoutilleerd en goed geleid bedrijf. Alleen op deze basis kunnen de jaren onderling vergeleken worden. De berekening is hier gemaakt voor melkbrood, omdat melkbrood in 1913 de gangbare broodsoort was te Amsterdam.

Genormaliseerde kostprijsberekening voor melkbrood.

	1913	1930	1936
<i>I. Grond- en hulpstoffen.</i>			
Bloem 50 K.G.	f 6.30	f 7.35	f 6.92
Gist (resp. 7½, 9, 9 ons)	„ 0.26	„ 0.45	„ 0.35
Zout 1 K.G.	„ 0.07	„ 0.08	„ 0.07
Olie (resp. 0.8, 1, 1 ons)	„ 0.05	„ 0.05	„ 0.06
Melk (resp. 19, 28, 28 liter)	„ 1.09	„ 3.—	„ 1.68
Bank- en strooimeel 1 K.G.	„ 0.12	„ 0.14	„ 0.14
Grond- en hulpstoffen per baaltje.....	f 7.89	f 11.07	f 9.22
Brooduitkomst resp. 103, 90, 90			
d.i. per 100 brooden	f 7.66	f 12.30	f 10.26

II. <i>Productiekosten per baaltje:</i>	1913	1930	1936
Loon (incl. soc. lasten)	f 1.06	f 2.20	f 1.89
Brandstoffen	„ 0.17	„ 0.21	„ 0.20
Afschrijving en rente	„ 0.56	„ 0.72	„ 0.60
Onkosten	„ 0.45	„ 0.58	„ 0.57
Oud brood, verlies debiteuren en cadeau Paaschbrood	„ 0.30	„ 0.40	„ 0.35
Totaal productiekosten per baaltje ...	f 2.54	f 4.11	f 3.61
d.i. per 100 brooden	„ 2.89	„ 4.67	„ 4.10
Grond- en hulpstoffen per 100 brooden	„ 7.66	„ 12.30	„ 10.26
Bezorgkosten per 100 brooden	„ 1.03	„ 2.80	„ 2.40
Totaal kostprijs thuisbezorgd per 100 brooden	f 11.58	f 19.77	f 16.76
Broodprijs	„ 13.85	„ 22.47	„ 17.—
Ondernemerswinst per 100 brooden ...	f 2.27	f 2.70	f 0.24

Uit bovenstaande berekeningen blijkt, dat de netto winst voor de jaren 1913 en 1930 respectievelijk f 2.27 en f 2.70 heeft bedragen, terwijl bij een algemeen verbindendverklaring van den minimumbezorgprijs voor melkbrood, de winst op f 0.24 per 100 brooden kon worden gesteld.

F. Zijn deze minimumprijzen controleerbaar?

De prijsontduikingen moeten tijdig worden geconstateerd, zoodat tegen de overtreders afdoende maatregelen kunnen worden getroffen.

In Hoofdstuk I hebben wij reeds medegedeeld, dat sedert 1477 te Amsterdam door de overheid de broodprijzen werden vastgesteld en deze prijsstelling van overheidswege pas in 1854 is afgeschaft. De moeilijkheden, die zich bij de controle voordeden, betroffen meer de controle van het gewicht dan die van den prijs. Daarna heeft in 1933 de Centrale Bakkerij Commissie voor een groot deel van Nederland minimumbroodprijzen vastgesteld. De groote moeilijkheid bij het handhaven van deze prijzen zat niet in de controle-moeilijkheid, maar in het gebrek aan sancties. Ook bij de controle deden zich wel moeilijkheden voor, voornamelijk door

gebrek aan ervaring bij de controleurs, maar toch is niet één saneeringscontract door controle-moeilijkheden mislukt. De reeds eerder genoemde Commissie ex artikel 8 van de Wet tot het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemers-overeenkomsten was van meening, dat de controle buitengewoon moeilijk zou zijn, vooral omdat op medewerking van het publiek niet zou zijn te rekenen. Zij beriep zich daarbij op de ervaring, opgedaan in andere bedrijven. Het argument is niet sterk. Aan het resultaat van een jarenlange praktijk in den bedrijfstak zelf is te weinig aandacht geschonken. Maar ook de vergelijking met bedrijven, die door hun aard slechts een betrekkelijk klein aantal afnemers hebben, gaat niet op. De moeilijkheden bij de contrôle in deze bedrijfstakken zijn veel grooter dan in het bakkersbedrijf. Wij stellen hierbij voorop, dat het handhaven van minimumprijzen met veel minder moeilijkheden gepaard gaat, dan het handhaven van maximumprijzen. Het eenige doel, dat men door het verkoopen beneden de vastgestelde minimumprijzen wil bereiken, is debietsvermeerdering. Deze debietsvermeerdering moet van betrekkelijk grooten omvang zijn, aangezien men door de debietsvermeerdering een belangrijke kostenverlaging tot stand wil brengen, en wel een kostenverlaging, die grooter is dan het prijsverschil tusschen den minimumprijs en den door den betreffenden bakker berekenden prijs. De lagere prijs moet het attractiemiddel zijn. Het is dus wenschelijk, dat hieraan zooveel mogelijk publiciteit, in den vorm van advertenties in de plaatselijke bladen, aanplakbiljetten op de winkelramen of op de transportkarren en dergelijke, wordt gegeven. Bij vastgestelde minimumprijzen kan van dit reclamemiddel vanzelf geen gebruik worden gemaakt, aangezien de overtreding dan terstond wordt geconstateerd. Een bakkersbedrijf, dat omzetvermeerdering wil bereiken door het verkoopen beneden den vastgestelden minimumprijs, is dus genoodzaakt, persoonlijk contact te zoeken met de afnemers van andere bakkersbedrijven. Een bakkersbedrijf van eenige beteekenis moet daarbij de hulp inroepen van het bezorg- en/of winkelpersoneel. Kan het personeel colporteerden met brood tegen lagere dan de vastgestelde prijzen, maar moet de bestaande cliëntèle de minimumprijs worden berekend, dan is controle bij de afrekening met de bezorgers en het winkelpersoneel onmogelijk. Bovendien zou deze prijsdiscriminatie op den duur niet vol te houden zijn, aangezien de bestaande cliëntèle zal eischen,

dat ook aan haar tegen den lageren prijs wordt geleverd. Het groote verschil nu tusschen het bakkersbedrijf en de meeste andere bedrijfstakken is dit, dat alle huisvrouwen in Nederland dagelijks hun brood betrekken van hun leverancier, zoodat een bedrijf, dat onder den vastgestelden minimumprijs verkoopt, dagelijks tientallen, en indien het een bedrijf van eenigen omvang is, honderden overtredingen moet begaan. Van een zoo groot aantal afnemers kan geheimhouding niet worden verwacht. Hier komt nog bij, dat, als door een bakkersbedrijf een klant wordt verloren, in den regel reeds den volgenden dag door den bakker zelf of in een groot bedrijf door den controleur, de klant wordt bezocht en geïnformeerd wordt naar de reden, waarom hij van leverancier is veranderd. Is het verkoopen tegen lagere prijzen de oorzaak, dan behoeft slechts, bij de bezorging althans, den volgenden dag „gepost” te worden om te constateeren, welk bedrijf de overtreding heeft begaan. De verkoop beneden den minimumprijs uit den winkel is even gemakkelijk te constateeren. De controleur behoeft hierbij slechts gebruik te maken van enkele „stroomannen”. Het bewijs is dan ook geleverd, aangezien de controleur zorg draagt, dat een voldoende aantal getuigen daarbij aanwezig is. Het bewijzen van de overtreding bij de bezorging is moeilijker. Hiervoor is het noodig, dat men beschikt over deskundige controleurs, die ervaring op dit terrein bezitten. Ook voor hen zal het moeilijk zijn, van elke begane overtreding het bewijs te leveren. Wij hebben echter reeds gezien, dat het bedrijf tientallen overtredingen moet begaan, wil een debietsvermeerdering van eenige beteekenis plaats hebben. Het bewijs van één overtreding echter is voldoende om de sancties op den overtreder toe te passen. In den regel gelukt het een deskundig controleur betrekkelijk gemakkelijk het bewijs van één overtreding te leveren.

De controle op de verhouding tusschen bakker en slijter, voor wat den prijs betreft, is veel moeilijker. Het betreft hier slechts enkele afnemers, waarmede gemakkelijker „onderonsjes” zijn te maken. Hier staat echter tegenover, dat de bakker weinig behoefte heeft aan dergelijke „onderonsjes”. De regeling van het slijterssysteem¹⁾ schrijft voor, dat het overnemen van slijters en

---

¹⁾ De regeling van het slijterssysteem wordt behandeld in paragraaf 4 van dit hoofdstuk.

het vestigen van nieuwe slijters zonder toestemming van de slijters-commissie, respectievelijk het Moderamen van de Nederlandsche Bakkerij Stichting, is verboden, terwijl in deze regeling voor de slijters tevens een maximum provisie is vastgesteld. Wordt door den bakker de maximum provisie verstrekt, dan kan door de slijterscommissie, op grond van de provisieregeling, aan den slijter geen toestemming worden verleend om bij een anderen bakker brood te gaan betrekken en is er voor den bakker geen enkele aanleiding om aan zijn slijters een hoogere dan de vastgestelde maximum provisie te verleen.

De controle bij een verbindend verklaarde ondernemersovereenkomst wordt nog belangrijk vergemakkelijkt, doordat bij algemeenen maatregel van bestuur aan de Commissie ex artikel 12 van de Wet of aan de door deze commissie aangewezen personen de bevoegdheid kan worden verstrekt, inzage te nemen van boeken en bescheiden.

Alvorens wij onze beschouwingen over den minimumprijs beëindigen, moet de inhoud van de artikelen 14 en 12 van de Ondernemersovereenkomst ¹⁾ nog besproken worden.

Door de bepalingen van art. 14 werd het mogelijk gemaakt, dat een bakker toestemming kreeg om tegen een lageren dan den vastgestelden minimumprijs te verkoopen, mits hij kon aantonen, dat hij door het verkoopen tegen dezen lageren prijs de rentabiliteit van zijn bedrijf niet in gevaar bracht. Bij de berekening van zijn kostprijs zouden dan dezelfde principes worden toegepast, als bij de berekening van den kostprijs, die als basis had gediend voor den minimumprijs. Dat wil dus zeggen, dat met kostprijsverlagende factoren als het betalen van te lage loonen, het berekenen van te lage afschrijvingspercentages en dergelijke, geen rekening zou worden gehouden. Alleen op grond van een extra efficiënte bedrijfsvoering zou deze uitzonderingspositie worden gegeven. De mogelijkheid bestaat immers, dat nieuwe wegen op technisch gebied worden ontdekt, waardoor een niet onbelangrijke besparing zou kunnen plaats hebben. Een nieuwe organisatie van het bedrijf of van de distributie, of wat dan ook, zou de mogelijkheid kunnen openen, goedkooper te werken. Op grond van een extra lagen

---

¹⁾ Zie bijlage VIII.

kostprijs zou de bakker dan met recht de vergunning ex art. 14 kunnen vragen. Bovendien zou het kostprijsonderzoek niet eerder plaats hebben dan zes maanden nadat de ondernemersovereenkomst in werking getreden was. De bedoeling hiervan was deze, dat bij bedrijven, die vóór het inwerkingtreden van de ondernemersovereenkomst tegen abnormaal lage prijzen hadden verkocht en daardoor mogelijk een zeer groot debiet hadden verkregen, dit zeer groote debiet geen invloed zou uitoefenen op den kostprijs. Want, — wij hebben er hiervoor reeds op gewezen —, de Nederlandsche Bakkerij Stichting verwachtte van de vaststelling van den minimumprijs deze naar haar meening saneerende werking, dat bedrijven, die voorheen tegen de allerlaagste prijzen verkochten, hun geheele debiet of een groot deel daarvan zouden verliezen en dit ten goede zou komen aan de andere bedrijven. Zij was er van overtuigd, dat bedrijven, die voorheen voor 11 à 12 cent en lager verkochten en den concurrentiestrijd konden volhouden, indien zij genoodzaakt zouden zijn tegen den algemeen geldenden minimumprijs van 14 cent te verkoopen, hun debiet dusdanig zouden zien afnemen, dat het hun bij den algemeen geldenden prijs van 14 cent niet meer mogelijk zou zijn den concurrentiestrijd voort te zetten. Op verzoek van den Minister, die elke mogelijkheid tot verstarring wilde voorkomen, was de Nederlandsche Bakkerij Stichting dan ook bereid om deze uitlaatklep in de ondernemersovereenkomst op te nemen.

Dat ook art. 12, waarbij aan grootverbruikers een korting naar verhouding van de grootte van hun afname werd toegestaan, werd opgenomen, is in overeenstemming te achten met het principe, dat de broodprijs gebaseerd moet zijn op den kostprijs van het brood.

Aan groote instellingen, zooals gevangenissen, ziekenhuizen enz., worden dagelijks aanzienlijke hoeveelheden brood geleverd. Groote leveranties geven kostprijsbesparingen op grond van de volgende factoren:

1. De bezorging kan, doordat het een groote partij is, goedkoop geschieden.
2. Het betreft veelal slechts één of twee soorten brood, hetgeen ten aanzien van het arbeidsloon een besparing beteekent.
3. Vaak kan de bedoelde partij worden geleverd op een door

den bakker te kiezen tijdstip, waardoor de productie kan plaats hebben in de uren, dat anders toch niet gebakken wordt.

4. Er wordt regelmatig dezelfde hoeveelheid afgenomen, zoodat het verlies op oud brood niet voorkomt.

Op grond van bovenstaande kostprijsbesparende factoren kunnen in den regel aan groote afnemers grootere kortingen worden toegestaan dan aan slijters.

§ 2. De afschaffing van het cadeaustelsel en de regeling van andere déloyale concurrentiemethoden.

Tot nu toe hebben wij eenvoudigheidshalve alleen gesproken over prijsonderbieding. Wij hebben reeds gezien, dat de concurrentiestrijd niet uitsluitend plaats had door het telkens verlagen van den broodprijs, maar dat door de bakkers, die hun debiet wilden vergrooten of verloren debiet wilden terugwinnen, ook andere middelen werden toegepast. Naast prijsonderbieding werd het geven van cadeaux in allerlei vorm hiervoor als het meest geschikt geachte middel in toepassing gebracht. De zucht naar omzetvergrooting bracht de bedrijven er toe, steeds tegen elkaar op te bieden bij het geven van cadeaux in den vorm van taarten, koekjes, allerlei diensten enz. Art. 15 sub 3 van de ondernemers-overeenkomst geeft hiervan een aantal voorbeelden.¹⁾ Vooral het verstrekken van z.g. kaartjes voor Paasch- en Kerstbrood kwam in de volksbuurten van Amsterdam veel voor. Bij afname van een bepaald aantal brooden werd een kaartje uitgereikt. Bij inlevering van een tevoren vastgesteld aantal kaartjes werd dan in den Paasch- of Kersttijd een Paasch- of Kerstbrood gratis verstrekt. Reeds lang voor de eerste saneeringspogingen, o.a. in het jaar 1929, trachtten de bedrijfsgenooten door onderlinge overeenkomsten de euvelen van het cadeaustelsel te bestrijden. In het stelsel van minimumprijzen, waarin iedere verkoop beneden den minimumprijs verboden is, kan vanzelf ook iedere indirecte methode van prijsverlaging niet worden getolereerd. Het cadeaustelsel, dat immers rechtstreeks indruischt tegen het stelsel van minimumprijzen en

---

¹⁾ Zie bijlage VIII.

daarnaast nog een kostprijsverhoogenden invloed uitoefent, moest in de ondernemersovereenkomst, die toch de saneering van het bedrijf ten doel had, worden verboden.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat in 1935 de bepalingen van de Warenwet, speciaal die betreffende de vereischte drogestof, op grove wijze werden overtreden. Hoewel de controle hierop door de Keuringsdiensten moet plaats hebben, meende men, teneinde op deze wijze een onredelijke concurrentie te voorkomen, goed te doen, art. 25 in de ondernemersovereenkomst op te nemen. Door de opneming van de plicht tot naleving dezer wet in de ondernemersovereenkomst werd bij eventueele verbindendverklaring een beroep op den burgerlijken rechter mogelijk gemaakt.

Ook aan het overmatig crediet verstrekken aan de klanten werd door art. 26 paal en perk gesteld, ofschoon het wekelijks of maandelijks afrekenen van den klant met den bakker niet als een ongezonnen vorm van credietverleening werd beschouwd.

Vervolgens trachtte men door het invoegen van art. 27 te voorkomen, dat door bakkers misbruik zou worden gemaakt van den noodtoestand van een anderen bakker. Het kan n.l. voorkomen, dat het b.v. door brand of instorting van den oven voor een bakker onmogelijk wordt, brood te bakken. In dergelijke gevallen was het anderen bakkers verboden, de klanten of de slijters van den getroffen bakker van bakkersartikelen te voorzien, tenzij de Plaatselijke Bakkerij Commissie daartoe uitdrukkelijk vergunning had verleend.

§ 3. De Vestigingseischen.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat het vaststellen van minimumprijzen remmend moest werken op het opzetten van nieuwe bedrijven. Als tweede rem tegen het oprichten van nieuwe bedrijven achtte de Nederlandsche Bakkerij Stichting vestigingseischen zeer wenschelijk. Wij hebben er reeds op gewezen, dat de groote credietfaciliteiten, die door leveranciers van bakkerijbenoodigheden, geldschietters e. a. werden verstrekt, het mogelijk maakten om zonder eigen kapitaal een bakkersbedrijf te beginnen. Van deze gelegenheid werd, gezien de groote werkloosheid in en buiten de bakkerij en de lage loonen, die door vele bakkers aan hun arbeiders werden betaald, druk gebruik gemaakt. Ondanks de slechte financieele

resultaten in het bakkersbedrijf werden in de jaren, voorafgaande aan het jaar 1936, een groot aantal nieuwe bedrijven gevestigd, waarvan een aanzienlijk gedeelte binnen korteren of langeren tijd weer werd opgeheven. Betreffende het verloop in het aantal bakkersbedrijven zijn ons over Amsterdam geen cijfers bekend. Men kan veilig aannemen, dat het verloop te Amsterdam niet minder zal zijn geweest dan in Rotterdam. De vestigingseischen hadden nu ten doel, van de in opzet ongezonde bedrijven, dus de bedrijven, die bij een scherp gestelden minimumprijs geen levensvatbaarheid hadden, het opkomen te verhinderen. Het grootste gedeelte van de bakkerijen, die in de jaren vóór 1936 waren opgezet, was op een financieel zeer ongezonde basis gefundeerd. De financieele eischen nu, die aan den aspirant-bakker in de ondernemersovereenkomst werden gesteld, waren van dien aard, dat van het gegroeide ongezonde credietstelsel, met name het koopen op afbetaling van ovens, machines en dergelijke, geen gebruik meer behoefde te worden gemaakt.¹⁾ Alleen reeds op grond van deze credietwaardigheidseischen zou het voor het grootste deel van de aspirant-bakkers onmogelijk zijn, een bakkersbedrijf te beginnen.

Het opnemen van vakbekwaamheidseischen voor den aspirant-bakker-ondernemer in de ondernemersovereenkomst werd toenmaals door de Nederlandsche Bakkerij Stichting niet noodzakelijk geacht.

Het onderzoek naar de credietwaardigheid zou plaats hebben door toepassing van de daarvoor gestelde regels, maar de test naar de vakbekwaamheid zou in veel sterkere mate dan het onderzoek naar de credietwaardigheid, afhankelijk zijn van het inzicht van den examinerator. De Nederlandsche Bakkerij Stichting was er van overtuigd, dat de overheid nooit bereid zou zijn de bevoegdheid tot het afnemen van vakbekwaamheidsexamens aan bepaalde instanties uit het bedrijfsleven over te laten. Hier komt nog bij, dat gelegenheid tot het volgen van vakopleiding, die speciaal bestemd was voor de opleiding tot patroon, op dat moment niet bestond. Het leek de Nederlandsche Bakkerij Stichting dan ook niet geheel billijk om vakbekwaamheidseischen te stellen. Bovendien was men er van overtuigd, dat door toepassing van de vrij stringente credietwaardigheidseischen de groote meerderheid van de niet levensvatbare bedrijven zou worden geweerd.

---

¹⁾ Zie bijlage VIII art. 29.

Wel achtte men het van bakkerszijde wenschelijk, dat het toch al te groote productie-apparaat aan een bepaald maximum zou zijn gebonden (de overcapaciteit mocht de 100 % niet overschrijden), terwijl het vestigen van winkels in de onmiddellijke nabijheid van bestaande winkels was verboden. Daarentegen wilde men den gezonden groei van bestaande ondernemingen niet tegengaan.¹⁾ Men vertrouwde, dat tegen het toepassen op bescheiden schaal van het z.g. behoefte-element geen bezwaar zou zijn.

§ 4. De wederverkoopersregeling.

Op de oorzaken van de groote toeneming van het aantal wederverkoopers en den nadeeligen invloed van het wederverkoopers-systeem op het bakkersbedrijf hebben wij reeds gewezen. Wij zullen nu nagaan op welke wijze de Nederlandsche Bakkerij Stichting getracht heeft, door het vaststellen van een aantal bedrijfsregels, dien nadeeligen invloed weg te nemen.

- a. Nieuwe slijters worden in het bedrijf niet meer toegelaten (art. 16 sub b).²⁾
- b. De combinatie arbeider en slijter is verboden (art. 16 sub a). Dit is voorgeschreven om te voorkomen, dat slijters als arbeiders in dienst worden genomen uitsluitend ter wille van hun omzet en/of dat personen in dienst worden genomen onder voorwaarde, dat zij een bepaald aantal brooden per week als slijter zullen gaan verkoopen.
- c. De bakkers zullen geen slijters van elkaar overnemen (art. 17 lid 1). Deze bepaling dient om te voorkomen, dat de slijters zonder eenige geldige reden van bakker veranderen, hetgeen in de praktijk immers steeds beteekende het afdwingen van een lageren prijs, onder bedreiging anders bij een anderen bakker brood te zullen betrekken. Door deze bepaling wordt tevens een meerdere stabiliteit in den omzet bij de bakkers bereikt. Tevens is door de bepalingen van art. 17 sub 1 het overnemen van bezorgers verboden. Er bestaat in vele gevallen een zeer nauw contact tusschen bezorger en consument.

---

¹⁾ Zie bijlage VIII art. 29 en 30, Vestigingseischen.

²⁾ Zie bijlage VIII.

Wanneer een bezorger nu bij den eenen bakker vertrekt en bij een anderen in dienst treedt, is hij vaak in staat een groot deel van de klanten mede te nemen. De uitzonderingen op bovenstaande vrij stringente regelen zijn aangegeven in art. 17 sub 2. Artikel 19 is noodzakelijk met het oog op de contrôle en de doorvoering van art. 17.

- d. In art. 18 sub 1 wordt de maximum korting voor den slijter vastgesteld en wel 15 % voor den ventenden slijter en 10 % voor den winkelslijter, beide berekend van den verkoopprijs. Deze maximum-korting, die, gezien de groote concurrentie tusschen de bakkers onderling, altijd wel zal worden verkregen, is ongeveer gelijk aan de bezorgkosten (f 2.40 per 100 brooden) en de winkelkosten (f 1.40 per 100 brooden), die in den kostprijs, welke als basis heeft gediend voor de minimumprijsbepaling, waren opgenomen. De slijter krijgt dus dezelfde vergoeding voor zijn distributiekosten als de bakker-ondernemer. De bepalingen van art. 18 sub 2 en 3 hebben ten doel, den bakker-ondernemer te beletten, den slijter een hoogere korting te geven, zij het ook in een anderen vorm, zooals het verstrekken van transportmateriaal of het betalen van te hoog loon (indien n.l. den slijter wordt toegestaan tevens als arbeider werkzaam te zijn).
- e. Art. 22 sub 3 beschermt den bakker tegen de slijters, die de bedrijfsregelen overtreden, of hun financieele verplichtingen niet nakomen. Deze bescherming is noodzakelijk, aangezien de bepalingen van art. 21 den bakker aansprakelijk stellen voor de overtredingen van de slijters. Overigens bevat art. 22 sub 1 een bepaling, waarbij de slijter beschermd wordt tegen den leverancier, die hem plotseling de verdere leverantie zou weigeren. In zoodanig geval kan hij tijdelijk, totdat de Slijters-commissie uitspraak heeft gedaan, zich door den voorzitter der Plaatselijke Bakkerij Commissie een leverancier laten aanwijzen.

Van bovenstaande bepalingen werd verwacht, dat zij het slijters-systeem langzamerhand zouden doen verdwijnen, terwijl in dezen overgangstijd de bakkers voldoende zouden zijn beschermd tegen de ongewenschte praktijken van de slijters. Het doel, dat men

hiermede trachtte te bereiken, was de overheveling van den omzet van den slijter naar den bakker. Voor saneering van het bakkersbedrijf was het noodzakelijk, — wij hebben het hierboven reeds uiteengezet —, dat behalve het productie-apparaat ook het distributie-apparaat belangrijk werd ingekrompen. De slijters kregen nu de keus òf slijter te blijven, maar dan gebonden aan zeer stringente bepalingen, òf de good-will van hun omzet te verkoopen aan den bakker van wien zij tot dusverre hun brood betrokken, al of niet met het beding, dat zij zelf als bezorgers of als bakkerij-arbeiders te werk zouden worden gesteld. Het valt te begrijpen, dat niet alle slijters in het bakkersbedrijf werkzaam zouden kunnen blijven. De geheele saneering bracht echter mee, dat ook een aantal bakkers uit het bedrijf zou worden gestooten.

§ 5. De procedure der verbindendverklaring.

De ondernemersovereenkomst voor het bakkersbedrijf te Amsterdam werd in den vorm, zooals deze in bijlage VIII is weergegeven, eind Maart 1936 ter verbindendverklaring bij den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart ingediend. De op 6 Maart 1936 ingediende ondernemersovereenkomst voor Rotterdam was in hoofdzaak gelijkloidend. Op 30 Maart ontving het bestuur der Nederlandsche Bakkerij Stichting een brief van den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, houdende overwegende bezwaren tegen den inhoud der gestelde overeenkomst voor Rotterdam en daarin werd tevens medegedeeld, dat in dezen vorm de overeenkomst niet kon worden doorgezonden naar de Commissie bedoeld in art. 8 van de wet (commissie die de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart adviseerde betreffende de verbindendverklaring voorgedragen ondernemersovereenkomsten). Aangezien de inhoud van de Amsterdamsche ondernemersovereenkomst vrijwel gelijk was aan dien van de Rotterdamsche, beteekende dit tevens een afwijzing van de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam.

In Mei 1936 vond een bespreking plaats met den Minister, welke tot principieele overeenstemming tusschen hem en de Nederlandsche Bakkerij Stichting leidde. In de tweede helft van de maand Mei werden de gewijzigde overeenkomsten opnieuw aangeboden en daarna doorgezonden aan de hierboven reeds vermelde Commissie ex art. 8 der Wet. Eind September en medio November hadden

de hearings door de commissie plaats. Deze hearings, waarin voor- en tegenstanders werden gehoord, betroffen zoowel de overeenkomst van Rotterdam als die van Amsterdam.

Op 28 December 1936 werd het volgende officieele communiqué in de pers gepubliceerd:

„Naar wij van bevoegde zijde vernemen, bestaat bij den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, in overeenstemming met den Ministerraad, bezwaar om de ondernemersovereenkomsten voor het bakkersbedrijf te Rotterdam en Amsterdam, die minimumprijsregelingen inhouden, verbindend te verklaren. Wel heeft de Minister de overtuiging verkregen, dat de verhoudingen in dit bedrijf veel te wenschen overlaten en dringend verbetering behoeven. Vandaar, dat in voorbereiding zijn maatregelen, die de onbeperkte vestiging van nieuwe bakkerspatroons aan banden leggen.”

In Januari 1937 ontving de Nederlandsche Bakkerij Stichting van den Minister een nadere motiveering van de afwijzing van de ondernemersovereenkomsten.

Kort samengevat komt deze hierop neer:

De Minister verwachtte van een minimumprijsregeling geen saneerende werking, dus geen gezondmaking van het bakkersbedrijf, zoowel omdat de minimumprijsregeling, zelfs al zij op een niet te hoog niveau zou worden gefixeerd, altijd nog een aantrekking voor nieuwe vestiging zou vormen, alsook omdat zij niet zou leiden tot het wegvallen van de minder efficiënte bedrijven, die bij een lagere prijs evenmin wegvielen. Daarnaast achtte de Minister een behoorlijke contrôle op de prijzen buitengewoon moeilijk, vooral voor een product als brood, aangezien te dezen op medewerking van de zijde van het publiek al zeer weinig zou kunnen worden gerekend. De Minister was dus van meening, dat met de door het bakkersbedrijf aangegeven middelen een verbetering van den toestand niet zou worden bereikt. Hij was er echter wel van overtuigd, dat de toestand in het bakkersbedrijf ongezond was en voorziening behoefde.

Waar de vestiging van nieuwe bakkerijen met onvoldoende financiële basis of anderszins als een der voornaamste oorzaken van de moeilijkheden gold, meende de Minister, dat naar gezondmaking moest worden gestreefd langs den directen weg van beperking dezer vestiging. Het toentertijd bij de Eerste Kamer aanhangige ont-

werp eener „Vestigingswet Kleinbedrijf” zou, wanneer het kracht van wet zou verkrijgen, daartoe de mogelijkheid bieden. De Minister stelde dan ook voor, dat de Nederlandsche Bakkerij Stichting haar aandacht zou wijden aan de formuleering van ontwerp-vestigings-eischen voor het bakkersbedrijf.

Bovendien deed de Minister de toezegging, dat de voorschriften van de Warenwet en de Arbeidswet stringenter zouden worden toegepast. Vervolgens zou, in afwachting van het tot stand komen van bovenbedoelde Vestigingswet, en om te voorkomen, dat intusschen een abnormale vestiging zou plaats hebben, een tijdelijke afsluiting van het bakkersbedrijf op de basis van de Landbouwcrisiswet plaats hebben.

De afwijzing van de ondernemersovereenkomsten en de door den Minister aangegeven middelen tot saneering van het bakkersbedrijf waren voor den toenmaligen voorzitter van de Nederlandsche Bakkerij Stichting, Professor Mr. P. S. Gerbrandy, aanleiding tot het schrijven van een scherp gestelde brochure¹⁾, waarin deze nader zijn zienswijze betreffende deze kwestie uiteenzette. Voor de critiek op de door den Minister genomen beslissing verwijzen wij naar deze brochure.

In den loop van 1937 is toen het bakkersbedrijf te Amsterdam en te Rotterdam gesperd op grond van de Landbouwerisiswet. Op 8 December 1937 werd het geheele bakkersbedrijf in Nederland gesperd op grond van de „Vestigingswet Kleinbedrijf”, zoodat de sperring voor Amsterdam en Rotterdam op de basis van de Landbouwerisiswet hierdoor kwam te vervallen. Deze sperring van het geheele bakkersbedrijf werd op 8 Juni 1938 vervangen door invoering van de vestigingseischen.

Indien de door ons aangegeven oorzaken van den ongezonden toestand in het bakkersbedrijf juist zijn, kon worden verwacht, dat de door den Minister genomen maatregelen, n.l. een meer stringente toepassing van de voorschriften van de Warenwet en de Arbeidswet en de sperring van het bakkersbedrijf, gevolgd door de invoering van de vestigingseischen, geen saneering van het bakkersbedrijf tot gevolg zouden hebben. Immers tegen den anti-

---

¹⁾ Gerbrandy: Wetstoepassing of wetsverkrachting?

De Regeering beschikt afwijzend op het verzoek tot verbindendverklaring van ondernemersovereenkomsten voor het bakkersbedrijf.

saneerenden invloed van het slijterssysteem, de bestaande overcapaciteit, het cadeaustelsel en andere déloyale concurrentiemiddelen werden geen maatregelen genomen. Zelfs de sperregeling en de invoering van de vestigingseischen hebben niet kunnen beletten, dat het aantal bakkerij-ondernemingen in Amsterdam en Rotterdam op 31 December 1938 nog grooter was dan op 31 December 1937. Het aantal bakkerij-ondernemingen is in Amsterdam toegenomen van 453 tot 464 en het aantal inwoners per bakkerij-onderneming verlaagd van 1729 tot 1699, terwijl het aantal bakkerij-ondernemingen te Rotterdam is vermeerderd van 232 tot 244 en het aantal inwoners per bakkerij-onderneming is verminderd van 2580 tot 2483.¹⁾ Hoewel de sperregeling en de vestigingseischen ongetwijfeld den toeloop tot het bakkersbedrijf hebben afgeremd, brachten deze maatregelen toch voor het jaar 1937 geen verbetering in den toestand te Amsterdam en Rotterdam. Hoogstens zullen deze maatregelen een slechter worden van den toestand hebben voorkomen.

De ongunstige invloed van het slijtersstelsel was voor Amsterdam veel grooter dan voor Rotterdam, aangezien het aantal slijters te Amsterdam (± 1200) belangrijk grooter was dan te Rotterdam (± 250). Ofschoon het de Nederlandsche Bakkerij Stichting en den bakkers te Amsterdam bekend was, dat de Minister ook bezwaren had tegen de stringente bepalingen betreffende het slijterssysteem, — al werden ze bij de afwijzing van de ondernemersovereenkomst niet genoemd —, meenden zij toch kans van slagen te hebben indien een ondernemersovereenkomst werd ingediend, waarin alleen bepalingen waren opgenomen, die betrekking hadden op het slijtersstelsel, het cadeaustelsel en andere déloyale concurrentiemethoden. Zij waren er echter van overtuigd, dat zonder minimumprijsstelling een saneering van het bakkersbedrijf niet zou worden bereikt. Toch meenden zij, dat een verbindendverklaring van deze bepalingen een belangrijke verbetering in den toestand tot gevolg zou hebben. De ondernemersovereenkomst, zooals ze in bijlage VIII is weergegeven, werd, met eenige wijzigingen van ondergeschikte beteekenis en weglating van de bepalingen ten aanzien van de minimumprijszetting en de vestigingseischen, nogmaals ter verbindendverklaring ingediend. Nadat

---

¹⁾ Zie bijlage I.

de door den Minister gewenschte veranderingen waren aangebracht, werd deze overeenkomst voor Amsterdam door den Minister algemeen verbindend verklaard. Aangezien de door de Nederlandsche Bakkerij Stichting in overleg met de Amsterdamsche bakkers aangebrachte en de door den Minister verlangde wijzigingen in den materieelen inhoud van de ondernemersovereenkomst van vrij ondergeschikte beteekenis waren en hierdoor de principes, zooals wij deze hebben uiteengezet, niet werden aangetast, zullen wij hierop niet nader ingaan. Alleen werd de uitvoering van de ondernemersovereenkomst niet in handen gelegd van de Nederlandsche Bakkerij Stichting, zooals in de ondernemersovereenkomst was voorgesteld, maar opgedragen aan een in te stellen Algemeene Bakkerij Commissie (A. B. C.). De Minister achtte het wenschelijk, dat de promotor, de Nederlandsche Bakkerij Stichting, niet de uitvoering van de overeenkomst ter hand zou nemen. Dit zou trouwens ook op practische bezwaren hebben gestuit, aangezien de Minister het wenschelijk achtte, dat het uitvoerend orgaan, behalve uit vertegenwoordigers van de werkgeversorganisaties, ook zou bestaan uit vertegenwoordigers van de werknemers- en slijtersorganisaties. De leden van de Algemeene Bakkerij Commissie werden voorgedragen door de landelijke organisaties en door den Minister benoemd, terwijl de leden van de Plaatselijke Bakkerij Commissie werden voorgedragen door de plaatselijke organisaties van werkgevers, werknemers en slijters en benoemd door de Algemeene Bakkerij Commissie. Verder werden de Overheid in de Algemeene Bakkerij Commissie en de Gemeente Amsterdam in de Plaatselijke Bakkerij Commissie vertegenwoordigd door een gedelegeerde. De ondernemersovereenkomst trad op 1 Februari 1938 in werking. Na een moeitevol pogen gedurende bijna drie jaar was het eerste succes bereikt. Toen deze overeenkomst enkele maanden gewerkt had en het bleek, dat zij gunstige resultaten begon af te werpen, werd nogmaals een ondernemersovereenkomst met minimumprijzen geconcipeerd en bij den Minister ter verbindendverklaring voorgedragen. Ook de artikelen betreffende den minimumprijs waren vrijwel gelijklopend met die van de overeenkomst, welke in bijlage VIII staan vermeld.

Naar aanleiding van dit verzoek tot verbindendverklaring deelde de Minister mede, dat uit een nader onderzoek, hetwelk de Minister had doen instellen naar de werking van de ondernemersovereen-

komst zonder minimumprijzen, was gebleken, dat deze overeenkomst inderdaad, overeenkomstig de bedoeling, aan verschillende misstanden op het gebied van het slijtersstelsel en het cadeau- en kortingstelsel een einde had gemaakt en tot een saneering van de brooddistributie te Amsterdam had geleid. Uit het ingestelde onderzoek was den Minister tevens gebleken, dat tengevolge van den ongebreidelden prijzenoorlog de toestand van de meeste bakkers te Amsterdam in de thans afgeloopen periode nog niet noemenswaard was verbeterd en dat ook het goede effect van de geldende distributieregeling op sommige punten door de prijzenconcurrentie werd bedreigd. Hij was dan ook bereid, gezien de inderdaad uitzonderlijke situatie te Amsterdam, tot algemeen verbindendverklaring van een minimumprijsregeling, die zou kunnen worden gecombineerd met de distributieregeling, over te gaan, echter onder de volgende voorwaarden:

1. De Minister was niet bereid den door de Nederlandsche Bakkerij Stichting voorgestelden minimumprijs van 14 cent voor een aan den winkel afgehaald waterbrood van 800 gram verbindend te verklaren. Hij was er echter wel van overtuigd, dat deze prijs voor een belangrijk gedeelte van het Amsterdamsche bakkersbedrijf redelijk zou zijn. Hier stond echter tegenover, dat er inderdaad bepaalde bakkers waren, die, zonder aan hun sociale en wettelijke verplichtingen te kort te doen, tegen een prijs van 13 cent zouden kunnen leveren. In verband daarmee en in verband met de groote consumentenbelangen, bij deze materie betrokken, was de Minister van meening, dat de laatstbedoelde bakkers niet mochten worden gedwongen voor dit eerste volksvoedsel een hooger prijs te vragen dan beslist noodzakelijk was. De Minister was dan ook tot verbindendverklaring der minimumprijsregeling bereid, wanneer de prijs af winkel van 14 cent voor een waterbrood van 800 gram bij een bloemprijs van f 13.22 per 100 K.G. werd verlaagd tot 13 cent. Met een zoodanigen prijs werd voldaan aan den eisch, dat in de markt een bodem werd gelegd, die aan de bestaande ongebonden prijsconcurrentie een einde zou maken.
2. De inwerkingtreding van de minimumprijsregeling moest worden gesteld op 1 Mei 1939, omdat een verhooging van

den broodprijs midden in den winter ongewenscht was. De Minister had er geen bezwaar tegen, dat voor de periode van 3 Februari tot 1 Mei een overgangsprijs van 12 cent werd vastgesteld.

3. De verbindendverklaring van deze minimumprijsregeling moest worden beschouwd als een conservatoiren maatregel. De Minister was voornemens, in overleg met den Minister van Sociale Zaken over te gaan tot de instelling van een breed samengestelde commissie, die een onderzoek zou moeten instellen naar den geheelen toestand in het bakkersbedrijf, zoowel te Amsterdam als elders en naar de mogelijke maatregelen, die tot oplossing van de moeilijkheden zouden kunnen leiden.¹⁾

Onder bovenstaande voorwaarden zou de overeenkomst dan verbindend worden verklaard voor den tijd van 3 Februari 1939 tot 1 Mei 1940. Andere wijzigingen van beteekenis werden niet aangebracht. Hoewel de Nederlandsche Bakkerij Stichting en de Amsterdamsche bakkers deze prijzen te laag achtten, hebben zij niettemin gemeend het voorstel van den Minister te moeten accepteren, omdat hierdoor, gezien het verleden, toch een betere toestand voor het Amsterdamsche bakkersbedrijf kon worden verwacht. Het groote verschil in den materieelen inhoud van de ondernemersovereenkomst, zooals deze in haar oorspronkelijken vorm in 1936 was ingediend (zie bijlage VIII), en van de ondernemersovereenkomst, zooals deze op 1 Mei 1939 van kracht zou worden, was dit, dat in de ondernemersovereenkomst van 1 Mei 1939 geen vestigingseischen voorkwamen en dat de minimumprijs één cent per 800 gram lager was vastgesteld. Op grond van de „Vestigingwet Kleinbedrijf 1937” waren per 8 Juli 1938, — wij deelden dit reeds mede —, vestigingseischen voor het broodbakkersbedrijf afgekondigd. De eischen ten aanzien van de credietwaardigheid waren in de oorspronkelijke overeenkomst veel stringenter dan de credietwaardigheidseischen op grond van de „Vestigingwet

---

¹⁾ Deze commissie, de z.g. „Commissie moeilijkheden bakkerijbedrijf”, onder voorzitterschap van Mr. T. J. Verschuur, is naderhand ingesteld. In verband met de oorlogsomstandigheden kon deze commissie haar werkzaamheden niet voortzetten. Zij is inmiddels ontbonden.

Kleinbedrijf". In de ondernemersovereenkomst 1936 was in een zeer gematigden vorm het behoefte-element opgenomen, terwijl eischen ten aanzien van vakbekwaamheid en handelskennis ontbraken; in de vestigingseischen van 8 Juli 1938 werden wèl vakbekwaamheid en handelskennis voorgeschreven, terwijl bepalingen ten aanzien van het behoefte-element niet voorkwamen.

§ 6. Resultaat van de algemeen verbindendverklaarde Amsterdamsche ondernemersovereenkomst.

Heeft de ondernemersovereenkomst voor het Amsterdamsche bakkersbedrijf saneerend gewerkt, m.a.w. heeft deze verbindendverklaarde ondernemersovereenkomst tot gevolg gehad, dat de ongezonde elementen zooal niet geheel, dan toch gedeeltelijk zijn weggenomen?

De bepalingen in de ondernemersovereenkomst hadden ten doel:

1. Afschaffing van het cadeaustelsel en van de oneerlijke concurrentie;
2. Beperking en reglementeering van het slijtersstelsel;
3. Vermindering van de overcapaciteit, en verandering in de omzetverhouding in dien zin, dat bonafide, gezonde bedrijven een omzetvermeerdering zouden verkrijgen ten koste van de niet-levensvatbare bedrijven.

Wij zullen thans den toestand betreffende de drie hierboven genoemde punten weergeven op 1 Februari 1940. Op dezen datum waren de bepalingen ten aanzien van het cadeaustelsel, de oneerlijke concurrentie en het slijtersstelsel twee jaar en die betreffende den minimumprijs één jaar van kracht.

Wat het eerste punt betreft, — de afschaffing van het cadeau-stelsel, het geven van kaartjes en dergelijke, alsmede het kortingstelsel —, kan worden medegedeeld, dat het gestelde doel was bereikt. Dit betrof het verbieden van bepaalde handelingen. Het valt te begrijpen, dat door strenge contrôle en met toepassing — in geval van overtreding — van de sanctiemaatregelen, dit resultaat ook gemakkelijk was te bereiken.

Wat het tweede punt betreft, — de beperking en reglementeering van het slijtersstelsel —, valt te vermelden, dat het overnemen van slijters in een aantal gevallen door de slijterscommissie is toege-

staan, terwijl ook door de slijtersecommissie in enkele gevallen, waar het billijk werd geacht, werd goedgevonden, dat nieuwe slijters zich vestigden.

Op 1 April 1937 waren er te Amsterdam 1183 slijters, terwijl deze op 1 Februari 1940 in aantal waren verminderd tot 804. Hieruit mag de conclusie getrokken worden, dat het distributie-apparaat niet onbelangrijk is verkleind. In de periode van 1 Februari 1938 tot 1 Februari 1940, in twee jaar tijds dus, werd het slechts aan 14 personen toegestaan zich als slijter te vestigen. In de periode van 1 Februari 1939 tot 1 Februari 1940 hebben 106 personen opgehouden slijter te zijn. De redenen van afvoer zijn de volgende:

Bezorger geworden	13
Bakkerij-arbeider geworden	5
Patroon geworden	1
Overleden	4
Ander werk	30
Ondersteuning	39
Andere reden	14
	<hr/>
	106

Van deze 106 zijn er dus slechts 19 in het bakkersbedrijf werkzaam gebleven.

Aangezien de gegevens over het eerste jaar der verbindend-verklaring niet bekend zijn, konden ze slechts over de tweede periode worden verstrekt.

Wat het derde punt betreft, — men zou dit kunnen noemen de saneerende werking van den minimumprijs, — diene het volgende. Op 1 Februari 1939 waren er te Amsterdam 520 bakkersbedrijven, terwijl dit aantal op 1 Februari 1940 was verminderd tot 516. In dit jaar zijn 11 bakkersbedrijven verdwenen, terwijl er 7 nieuwe zijn gevestigd. Sedert den datum van de eerste verbindendverklaring zijn te Amsterdam 26 bakkerijen leeg gekomen. Niet alle bakkers, die deze bakkerijen hebben geëxploiteerd, hebben opgehouden bakker te zijn. Een gedeelte heeft zich naar een reeds bestaande, beter geoutilleerde en leeggekomen bakkerij verplaatst. Het totaal aantal bakkersbedrijven is dus slechts met 4 verminderd. Het resultaat lijkt vrij poover. Men

bedenke echter wel, dat in de voorafgaande jaren het aantal steeds niet onbelangrijk werd vermeerderd en het jaar 1 Februari 1939 tot 1 Februari 1940 voor het eerst een vermindering te zien heeft gegeven. Ongetwijfeld zou het aantal bakkers te Amsterdam sterker zijn verminderd, indien het door wijziging van de Vestigingswet onmogelijk was gemaakt, dat faillietverklaarden hun bedrijf voortzetten. Een faillietverklaarde bakker echter, wiens faillissement bij gebrek aan baten wordt opgeheven, heeft niet opgehouden bakker te zijn en kan dus zijn bedrijf voortzetten. Hier komt nog bij, en dit is zoowel toe te schrijven aan de minimumprijzsetting als aan het invoeren van de vestigingseischen, dat het verloop in het bakkersbedrijf belangrijk is verminderd, waardoor een zekere stabiliteit is ontstaan. In de voorafgaande jaren, — wij wezen er reeds op —, werd jaarlijks een groot aantal bakkersbedrijven opgericht, terwijl tevens vele van de pas opgerichte bedrijven na betrekkelijk korten tijd weer verdwenen. Het is dezen personen, door de invoering van de vestigingseischen, tengevolge waarvan zij moesten voldoen aan minimumeischen van vakbekwaamheid, handelskennis en credietwaardigheid, practisch onmogelijk gemaakt om het bakkersbedrijf binnen te treden. Deze personen, die voor het bakkersbedrijf betrekkelijk weinig interesse hebben en evengoed kruidenier of slager zouden willen worden, hebben meestal den moed niet om nog twee à drie jaar te studeeren, teneinde later met succes de examens voor vakbekwaamheid en handelskennis af te leggen. Ook de credietwaardigheidseischen leveren voor hen meestal onoverkomelijke moeilijkheden op. Deze bedrijven, die in den regel zeer ondeskundig waren opgezet, hebben aan de andere bedrijven dikwijls veel schade toegebracht, hetgeen zelfs tot gevolg heeft gehad, dat voorheen gezonde bedrijven door de concurrentie van deze niet-levensvatbare bedrijven hebben opgehouden te bestaan. Het opzetten van nieuwe bedrijven, met het doel om door het verkoopen tegen zeer lage prijzen in een zeer korten tijd een grooten omzet te behalen en ze dan aan den meestbiedende te verkoopen, was door de minimumprijzsetting practisch onmogelijk gemaakt. Dit geldt eveneens van het euvel, dat bepaalde personen een aantal buurtbakkers geld afpersten, door hen te dreigen met het opzetten van een bakkerij in hun omgeving, van waaruit dan brood zou worden verkocht tegen zeer lage prijzen.

Wij zullen nu nagaan welken invloed de minimumprijzsetting

gehad heeft op de broodprijzen en de omzetverhoudingen. In onderstaand staatje zijn aangegeven de winkelprijzen van waterbrood en het aantal bakkersbedrijven, dat per 1 Januari 1939, per 10 Juni 1939 en per 1 Februari 1940 tegen deze prijzen verkocht.

	1-1-39	10-6-39	1-2-40
Broodprijs 10 cent	6	—	—
„ 11 „	21	—	—
„ 12 „	96	1	—
„ 13 „	227	372	381
„ 14 „	68	64	57
„ 15 „	82	37	41
„ 16 „	9	13	11
„ 17 „	5	5	6
„ 18 „	2	1	1
„ 19 „	3	1	1
verschillende prijzen	?	17	11
geen winkel	?	7	7
	<hr/>	<hr/>	<hr/>
	?	518	516

Hieruit blijkt, dat per 3 Februari 1939 (den datum waarop de minimumprijs werd ingevoerd) 27 en per 1 Mei 123 bakkersbedrijven den waterbroodprijs met 1 cent hebben moeten verhoogen.

Aan den anderen kant constateeren wij, dat verscheidene bakkerijen, die per 1 Januari 1939 voor 14 tot 20 cent verkochten, hun broodprijs hebben verlaagd. De minimumprijszetting heeft dus tot gevolg gehad, dat een aantal bakkersbedrijven gedwongen is geweest den broodprijs te verhoogen, terwijl een aantal andere vrijwillig den broodprijs heeft verlaagd. De vrees, door verschillende outsiders in het bakkersbedrijf geuit, dat de minimumprijszetting door de bakkers benut zou worden om op basis hiervan hun prijzen te verhoogen, is dus niet bewaarheid. Het voornaamste motief voor deze vrijwillige broodprijsverlaging is geweest, dat, daar per 3 Februari 1939 een minimumprijs was vastgesteld en zij dus zekerheid hadden, dat beneden dezen prijs niet meer verkocht kon worden, deze bakkers van verlaging van hun prijs tot den minimumprijs of tot een lager niveau dan voorheen groote omzetvermeerdering konden verwachten. De saneerende

invloed van de minimumprijszetting is in vrijwel alle bakkerijen gevoeld. In sommige bedrijven, die uit hoofde van hun ligging, de door hen geleverde kwaliteit of andere oorzaken geen bestaansrecht hadden (in hoofdzaak zijn dit de bakkerijen, die tegen zeer lage prijzen verkochten), is de omzet sterk gedaald. In andere bakkerijen is de omzet gestegen. Bij een aantal bakkerijen is door de omzetvermeerdering de kostprijs belangrijk gedaald, waardoor het financieele resultaat, ondanks broodprijsverlaging, beter was dan voorheen. Het is vooral de groote middengroep, die prijzen berekende van 13 tot 17 cent, die het meest heeft geprofiteerd van deze minimumprijszetting. De omzetvermeerdering van deze groep heeft voornamelijk plaats gehad ten koste van de bakkerijen, die vroeger voor 10, 11 en 12 cent verkochten. Aan den anderen kant heeft de prijsverlaging van de middengroep ook moeilijkheden gebracht voor de bakkers, die voorheen prijzen van 17, 18 en 19 cent berekenden. De bakkers, die tegen deze prijzen verkochten, ondervonden concurrentie van de middengroep. Uit het staatje blijkt dan ook, dat het aantal bakkerijen, dat tegen hooge prijzen verkocht, is afgenomen.

In verband met het feit, dat de ondernemersovereenkomst slechts voor een jaar en drie maanden verbindend was verklaard en dus een eventueele verlenging opnieuw moest worden aangevraagd, heeft de Nederlandsche Bakkerij Stichting in den zomer van 1939 een enquête bij alle bakkers te Amsterdam gehouden. Een van de vragen, die daarbij gesteld werden, was: „Wat is het algemeen gevoelen van de bakkers over de werking van de ondernemersovereenkomst?” Uit de antwoorden op deze vraag bleek, dat meer dan 90 % tevreden was over de werking der ondernemersovereenkomst. De bakkerij stelde de rust, die daardoor in het bedrijf was gekomen, zeer op prijs. Vrijwel niemand verlangde terug naar de vroegere toestanden. Het resultaat van deze enquête bracht het bestuur der Nederlandsche Bakkerij Stichting tot de overtuiging, dat voortzetting van de ondernemersovereenkomst wenschelijk was. Deze overeenkomst werd dan ook door bijna 86 % van de bakkers geteekend. Het aantal onderteekenaren was het tweede jaar grooter dan het eerste. Onder diegenen, die de ondernemersovereenkomst niet ondertekenden, waren er die geen bezwaar hadden tegen deze overeenkomst, maar uit principe nooit een overeenkomst onder-

teekenden. De andere niet-onderteekenaars hadden tegen de overeenkomst verschillende bezwaren.

Op de eerste plaats was er een categorie, die zich principieel tegen elke verordening verzette.

Op de tweede plaats was er een categorie, die zich met de inhoud der overeenkomst niet kon vereenigen. Wij zullen hier enkele van deze bezwaren laten volgen. Voor een deel waren dit personen, die de gestelde minimumprijzen te laag achtten. Een ander deel achtte de onderlinge verhoudingen van de prijzen onjuist. Een aantal bakkers had liever een prijsverschil van twee cent tusschen afgehaald en thuisbezorgd brood, anderen meenden, dat de prijzen voor afgehaald en thuisbezorgd brood gelijk moesten zijn. Een betrekkelijk klein aantal bakkers was van meening, dat aan degenen, die uitsluitend winkeldebiet hadden, op een of andere wijze een prae moest worden verschaft boven de andere bakkers. Enkele personen onderteekenden niet, omdat zij meenden door de Algemeene Bakkerij Commissie of de Plaatselijke Bakkerij Commissie onrechtvaardig te zijn behandeld, dan wel voor een overtreding een te hooge schadevergoeding te hebben moeten betalen.

Uit de enquête is wel gebleken, dat de groote meerderheid der bakkers den minimumprijs te laag vond. Dit was mede het gevolg van het feit, dat in den loop van het jaar 1939 de kosten voor de bakkerij niet onbelangrijk waren verhoogd en wel tengevolge van twee oorzaken:

1e. De mobilisatie.

Tengevolge van de mobilisatie was de afzet van brood belangrijk verminderd. Het brood voor de militairen werd hoofdzakelijk gebakken in eigen of gerequireerde bakkerijen en daarnaast door enkele particuliere bakkers. Gezien de groote afname geschiedde dit tegen zeer lage prijzen. De overgrote meerderheid van de bakkersbedrijven had van deze leverantie geen voordeel. De gemiddelde omzetvermindering tengevolge van de mobilisatie kan gesteld worden op 6 à 7 %. Door deze omzetvermindering zijn de andere kosten dan van grondstoffen (loonen, huur, afschrijving, enz.), absoluut genomen, gelijk gebleven, maar uitgedrukt per 100 brooden, evenredig eestegen. Bij een omzetvermindering van 6 % en een kostprijs van 14 cent bedroeg deze kostprijsstijging $\pm f 0.34$ per 100 brooden.

- 2e. *Een abnormale stijging van de prijzen voor de z.g. veredelingsgrondstoffen als crème, moutextract, reuzel, krenten, melk en melkpoeder, enz.*

De invloed hiervan op den kostprijs van de diverse broodsoorten was uiteraard verschillend.

Op grond van art. 10 en 11 van de ondernemersovereenkomst hadden, via de daarin genoemde verschillenrekening, alleen fluctuaties in de bloemprijzen en het algemeen loonpeil invloed op den broodprijs. De kostenverhoogingen tengevolge van de mobilisatie en de prijsstijging van de veredelings- en andere grondstoffen moesten dus door de bakkers zelf worden gedragen.

Een klein voordeel voor hen stond hier echter tegenover, n.l. de algemeene stijging van het loonpeil. In de eerste ondernemersovereenkomst, die in 1935 werd ingediend, was op verzoek van den toenmaligen Minister art. 11 opgenomen, waarin de hoogte van den broodprijs mede bepaald werd door de hoogte van het algemeen loonpeil. Dit artikel was ook opgenomen in de verbindendverklaarde ondernemersovereenkomst. Vertoonde het algemeen loonpeil in het jaar 1935 een dalende tendenz, in het jaar 1939 is het niet onbelangrijk gestegen. De loonen in de bakkerij te Amsterdam bleven echter onveranderd. Op grond van art. 11 werden dan ook de broodprijzen in 1939 met ± 7 cent per 100 brooden via de bekende verschillenrekening verhoogd.

Gezien het feit, dat de Minister bij de verbindendverklaring van de ondernemersovereenkomst den broodprijs per 1 Mei 1939 een cent lager had vastgesteld dan aanvankelijk was aangevraagd en gezien de belangrijke kostenverhooging tengevolge van de mobilisatie en van de prijsstijging van de veredelingsgrondstoffen, waar- tegenover slechts een kleine verhooging van den broodprijs stond tengevolge van de stijging van het algemeen loonpeil, valt het te begrijpen, dat de Amsterdamsche bakkerij er met klem op aandrong den broodprijs te verhoogen. Het feit ook, dat gedurende het geheele jaar, dat de ondernemersovereenkomst met minimumprijzen van kracht is geweest, geen enkele bakker gemotiveerd kon aantonen, dat hij op grond van art. 14 der ondernemersovereenkomst — de z.g. uitlaatklep — in staat was om tegen een lageren prijs te verkoopen, wijst er op, dat de minimumprijs zeer laag was vastgesteld.

In hoeverre nu is deze verbindendverklaarde ondernemersovereenkomst van belang geweest voor de arbeiders en den consument?

Voor de arbeiders: Voor de saneering van het bakkersbedrijf ware het van het grootste belang geweest, dat naast een verbindendverklaring van de ondernemersovereenkomst tevens de collectieve arbeidsovereenkomst zou zijn verbindend verklaard. Hierdoor zou niet alleen het belang van de arbeiders zijn gediend, — in de collectieve arbeidsovereenkomst was den arbeider een minimumloon verzekerd en de personeelsbezetting geregeld —, maar ook in hooge mate het belang van het bonafide bakkersbedrijf.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat een aantal bakkersbedrijven vóór de verbindendverklaring van de ondernemersovereenkomst tegen abnormaal lage prijzen verkocht. Het meerendeel van deze bedrijven was hiertoe alleen in staat, doordat het zeer lage loonen betaalde, vrijwel uitsluitend jeugdige krachten in dienst nam en deze abnormaal lange tijden liet werken.

De goed geleide bedrijven, die zich aan hun sociale verplichtingen tegenover hun arbeiders hielden, konden, hoe economisch zij overigens ook mochten zijn ingericht, tegen deze lage prijzen niet verkoopen.

Na de minimumprijszetting was de concurrentie door het verkoopen tegen abnormaal lage prijzen weliswaar onmogelijk gemaakt, maar de bedrijven, die zich aan hun sociale verplichtingen niet hielden, konden door hun lagere exploitatiekosten den concurrentiestrijd langer volhouden, zij het ook bij verkoop tegen gelijke prijzen. Wij wezen er reeds op, dat de bedrijven, die vóór de verbindendverklaring tegen zeer lage prijzen verkochten, door het verbindendverklaren van den minimumprijs een groot deel van hun debiet hadden verloren, tengevolge waarvan hun kostprijs belangrijk was gestegen. Bij een verbindendverklaarde collectieve arbeidsovereenkomst, waardoor zij genoodzaakt zouden zijn geweest aan hun sociale verplichtingen te voldoen en dus hun exploitatiekosten belangrijk zouden zijn verhoogd, zouden ongetwijfeld verscheidene van deze niet-levensvatbare bedrijven reeds in 1939 zijn gesneuveld. Ook de Minister van Economische Zaken achtte het van belang voor de saneering van het bakkersbedrijf, dat werd overgegaan tot het afsluiten van een collectieve arbeidsovereenkomst.

Bij de verbindendverklaring van de ondernemersovereenkomst deelde de Minister aan de Nederlandsche Bakkerij Stichting mede:

„Tenslotte meen ik goed te doen U er op te wijzen, dat naar mijn meening de afsluiting van een collectieve arbeidsovereenkomst voor het Amsterdamsche bakkerijbedrijf overweging verdient, omdat daardoor wellicht een vestiging-stimuleerende factor, die gelegen zou kunnen zijn in eventueel abnormaal lage loonen, zou kunnen worden weggenomen.”

Tijdens het eerste jaar, dat de verbindendverklaarde ondernemers-overeenkomst heeft gewerkt, is het niet tot een verbindendverklaarde collectieve arbeidsovereenkomst gekomen. Wel zijn de organisaties in het bakkersbedrijf, zoowel van werkgevers- als van werknemers-zijde, na de verbindendverklaring van de ondernemersovereenkomst met hun werkzaamheden begonnen en ondervonden zij ook van vele bakkers hierbij medewerking, hoewel andere wegens de vaststelling van den te lagen minimumprijs of om andere redenen hun medewerking hebben onthouden. Toch is deze ondernemersovereenkomst niet geheel zonder resultaat voor de arbeiders geweest. De rust en de stabiliteit, die de ondernemersovereenkomst in het bakkersbedrijf heeft gebracht, is in vele gevallen van gunstigen invloed geweest op de bestaanszekerheid van tal van arbeiders en heeft in enkele gevallen tot loonsverhooging aanleiding gegeven.

Voor den consument: Door het vaststellen van den minimum-prijs is de kwaliteit van het brood belangrijk verbeterd, terwijl ook het geknoei met het gewicht van het brood, zooals dat voorheen veel voorkwam, mede door de strengere contrôle van den keuringsdienst heeft opgehouden. Dit was ook te verwachten. De prijzenconcurrentie had plaats gemaakt voor de kwaliteitsconcurrentie. Diegenen, die voorheen voor hun brood 10, 11 en 12 cent uitgaven, moesten nu weliswaar één of enkele centen meer betalen, maar ontvingen daarvoor ook kwalitatief beter brood, terwijl ook het groote tekort aan gewicht vrijwel niet meer voorkwam. De gemiddelde broodprijs was na de verbindendverklaring van de ondernemersovereenkomst slechts een kleine fractie van een cent hooger dan vóór de verbindendverklaring. In de tabel hierboven gaven wij de winkelprijzen van waterbrood per 1 Januari 1939 (vóór de verbindendverklaring dus), per 10 Juni 1939 en per 1 Februari 1940. Door de Nederlandsche Bakkerij Stichting is een berekening gemaakt, aan de hand van deze cijfers en van de omzetten van deze bakkerijen, omtrent den gewogen gemiddelden

broodprijs in Amsterdam ex winkel. Daarbij bleek, dat tengevolge van de broodprijsverhoogen krachters de ondernemersovereenkomst de broodprijs te Amsterdam van 1 Januari 1939 tot 10 Juni 1939 verhoogd was met 0.12 cent. Men mag aannemen, dat, gezien het nauwe verband tusschen winkelprijs en bezorgprijs, ook voor het bezorgdebiet een ongeveer gelijk getal geldt. Houdt men er rekening mede, dat van 10 Juni 1939 tot 1 Februari 1940 het aantal bakkerijen, dat tot prijsverlaging is overgegaan, nog is genomen, dan kan veilig worden aangenomen, dat de gewogen gemiddelde broodprijsverhoging tengevolge van de ondernemersovereenkomst niet meer dan 0.1 cent per brood heeft bedragen.

HOOFDSTUK V.

DE LANDELIJKE REGELING VAN DE BROODPRIJZEN EN DE ARBEIDSVOORWAARDEN.

Zooals wij reeds eerder hebben medegedeeld, lag het aanvankelijk in de bedoeling van de Nederlandsche Bakkerij Stichting om door middel van verbindendverklaarde ondernemersovereenkomsten, indien van overheidswege voldoende medewerking kon worden verwacht, te komen tot saneering van het bakkersbedrijf in Nederland. De ondernemersovereenkomst van Amsterdam zou dan als model kunnen dienen, de principes, die aan deze ondernemersovereenkomst ten grondslag lagen, zouden worden gehandhaafd, alleen de inhoud zou rayonsgewijze, naar gelang de omstandigheden, verschillend kunnen zijn. De Minister van Economische Zaken echter had wel de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam verbindendverklaard, aangezien de noodtoestand van het Amsterdamsche bakkersbedrijf spoedige hulp dringend noodig maakte, maar gaf aan de Nederlandsche Bakkerij Stichting als zijn meening te kennen, dat hij saneering van het bakkersbedrijf in Nederland door rayonaal verbindendverklaarde ondernemersovereenkomsten niet als het meest geschikte middel beschouwde. De door den Minister ingestelde „Commissie bakkerij-moeilijkheden” zou nader advies uitbrengen over de wijze, waarop de saneering van het bakkersbedrijf het best kon plaats hebben. Door de oorlogsomstandigheden heeft deze Commissie haar werkzaamheden, — wij wezen er reeds op —, niet kunnen voortzetten. Na de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam zijn er voor andere steden of rayons geen ondernemersovereenkomsten meer verbindend verklaard.

Toch achtte men het van overheidswege wenschelijk, dat het brood aan een bepaalden prijs zou worden gebonden. Begin 1941 ontvingen de bakkersorganisaties, die inmiddels vereenigd waren

in het Centraal Bureau voor de Bakkerij, het verzoek, een landelijk prijzenschema te concipieeren, waarin dan de broodprijzen voor het geheele land zouden zijn vastgesteld. Ongeveer te zelfder tijd werden de bakkersorganisaties door de Overheid aangezocht, een voorstel te doen ten aanzien van de regeling van de arbeidsvoorwaarden, aangezien men van meening was, dat naast de broodprijzen ook de loonen en de andere arbeidsvoorwaarden geregeld dienden te worden. De regeling van de broodprijzen en de arbeidsvoorwaarden, die beide eind 1941 zijn ingevoerd, zullen in de volgende paragrafen nader worden besproken.

§ 1. De Landelijke regeling van de Broodprijzen.

Op 13 October 1941 zijn bij beschikking van den Secretaris-Generaal van Landbouw en Visserij de broodprijzen voor geheel Nederland vastgesteld. In verband met het verschil in kostprijs is het land in een aantal rayons ingedeeld.¹⁾ Het gevolg hiervan is geweest, dat voor een aantal gemeenten of streken, die voorheen verschillende prijzen hadden, nu gelijke prijzen zijn vastgesteld, terwijl voor een aantal gemeenten of streken, waar voorheen gelijke of ongeveer gelijke prijzen golden, nu verschillende prijzen zijn bepaald. Voor alle bakkers, die in een bepaald omschreven rayon leveren, geldt dezelfde broodprijs. Alleen voor enkele luxe zaken, — hun aantal is zeer gering; wij komen hierop nader terug —, is een hoogere prijs vastgesteld.

Evenals de prijzen uit de ter verbindendverklaring voorgedragen ondernemersovereenkomst van Amsterdam in 1936 zijn deze broodprijzen gebaseerd op den z.g. normalisatiekostprijs, den kostprijs dus van een goed geleide, goed gefinancierde en goed geoutilleerde bakkerij, die naar verhouding van haar capaciteit voldoende is belast. De prijzentabel, zooals deze in bijlage IX is aangegeven, verdeelt het land in 31 prijzenrayons. Zonder dieper op details in te gaan, zullen wij hierna enkele factoren van algemeenen aard aangeven, die nader motiveeren waarom het land in een aantal prijsklassen is ingedeeld.

---

¹⁾ In bijlage IX zijn de basisbroodprijzen van de voornaamste broodsoorten en een kaart van Nederland, waarop deze prijzen zijn aangegeven, opgenomen.

1e. Hoogere prijs in de noordelijke provincies.

Uit de prijzentabel blijkt, dat in het algemeen genomen de prijzen in de noordelijke provincies belangrijk hooger zijn gesteld dan in de zuidelijke. De productiekosten, maar vooral ook de distributiekosten, zijn in Friesland en Groningen aanmerkelijk hooger dan elders. De gemiddelde omzet per bakkerij in Friesland en Groningen is, voor wat wit- en tarwebrood betreft, nog geen 8 baaltjes per week.¹⁾ Nemen wij daarbij in aanmerking, dat de gemiddelde omzetten per bakkerij in de steden Leeuwarden en Groningen respectievelijk 28.4 en 21.4 baaltjes per week bedragen, dan volgt hieruit, dat de gemiddelde omzet voor de plattelandsbakkerijen nog lager is dan de voor de provincies Friesland en Groningen aangegeven gemiddelden van resp. 7.6 en 7.7 baaltjes tarwebloem en tarwemeel.

Bij de prijsbepaling voor deze provincies moest er rekening mee worden gehouden, dat de omzet per bakkerij hier kleiner is dan in de bakkerijen in andere provincies. In bakkerijen met een omzet van b.v. 10 baaltjes of minder per week zijn de productiekosten belangrijk hooger dan in bakkerijen van b.v. 15 baaltjes. Dit is ook de reden van de zeer hoge broodprijzen op de eilanden Vlieland, Terschelling, Ameland en Schiermonnikoog. De gemiddelde omzet per bakkerij bedraagt hier nog niet ten volle 3 baaltjes per week. Daar komt nog bij, dat vooral in Friesland in hoofdzaak brooden van 400 gram worden gebakken, terwijl in de zuidelijke provincies in den regel 800 gram brood en op het platteland van Brabant en Limburg dikwijls veelvoudn hiervan worden geproduceerd. De bewerkingskosten van 400 gram brood zijn per eenheid uitgedrukt aanmerkelijk hooger dan van brooden met een veelvoud van dit gewicht. Ook ter wille van de grootere afstanden en andere transportmoeilikheden is het gemotiveerd, dat de broodprijzen in de noordelijke provincies hooger zijn dan in de zuidelijke.

2e. Prijsverschil in de steden tusschen afgehaald en bezorgd brood.

Hoewel de afstanden bij de bezorging van het brood in onze steden in den regel kleiner zijn, en in vele gevallen belangrijk

---

¹⁾ Zie bijlage I.

kleiner, dan de afstanden, die door den plattelandsbakker moeten worden afgelegd, zijn de bezorgkosten in het meerendeel van onze steden hooger dan op het platteland. Dit is slechts voor een gedeelte toe te schrijven aan de hoogere loonen, die in de steden moeten worden betaald. De voornaamste oorzaak van de hoogere bezorgkosten in onze steden moet gezocht worden in de hoge eischen, die door den consument aan de distributie worden gesteld. Vooral de eisch van de meerderheid van de consumenten, dat het brood vóór 1 uur is thuisbezorgd, en dus het grootste deel van het 's morgens gebakken brood practisch in twee à drie uur moet worden thuisbezorgd, maakt de distributie zeer duur. Op het platteland is de bakker niet zoo sterk aan bepaalde tijden gebonden en kan in de meeste gevallen den geheelen dag door worden bezorgd. In verscheidene plattelandsgemeenten, vooral in de drie zuidelijke provincies, wordt het brood slechts enkele dagen in de week thuisgebracht. Vrijwel alle brood op het platteland wordt door den bakker bij de klanten thuisbezorgd, slechts een zeer klein percentage wordt in den winkel of aan de bakkerij afgehaald. In onze steden is het winkeldebiet van veel meer beteekenis. In Amsterdam wordt $\pm 50\%$ van de totale broodproductie afgehaald. Ofschoon het afhaaldebiet in de andere steden geringer is, zijn er toch enkele provincieplaatsen, waar nog 20 % tot 25 % vanuit den winkel wordt verkocht. Aangezien in die steden, waar het winkeldebiet van betrekkelijk groote beteekenis is, de winkelkosten in goedbeklante winkelzaken per 100 brooden aanmerkelijk lager zijn dan de bezorgkosten, is voor die steden een verschil tusschen afhaal- en bezorgprijs vastgesteld van één cent per twee eenheden. In verband met de zeer hoge bezorgkosten in Hilversum, Bussum en Naarden — groote villa-wijken — is in deze steden een prijsverschil van 2 cent gemaakt.

3e. Prijsverschil tusschen water-, tarwe- en roggebrood.

Aangezien bij de invoering van de broodprijzenbeschikking het bakken van melkbrood was verboden, is voor deze broodsoort geen prijs vastgesteld. Nu het melkbrood is afgeschaft, is wit-waterbrood over het geheele land genomen de voornaamste broodsoort. Daarnaast worden in het Westen van het land, speciaal op het platteland, namelijk in Noord- en Zuid-Holland, het

grootste deel van de provincie Utrecht, de Betuwe, het noordelijke gedeelte van Noord-Brabant en de provincie Zeeland, belangrijke hoeveelheden tarwebrood gebakken. De grondstoffen van tarwebrood zijn lager in prijs dan die van waterbrood. Bij de op 13 October 1941 geldende prijzen van tarwebloem en tarwemeel (resp. f 16.69 en f 14.31 per 100 K.G., beide af fabriek), en uitgaande van een samenstelling van tarwebrood van 50 % tarwebloem en 50 % tarwemeel, kan men aannemen, dat het kostprijverschil, voortvloeiend uit de grondstoffenprijzen, $\pm$ 80 cent per 100 brooden bedraagt. De overige productiekosten zijn, indien in verhouding tot het waterbrood een belangrijke hoeveelheid wordt gebakken, voor tarwebrood ongeveer gelijk aan die van het waterbrood.

Is de omzet van tarwebrood in verhouding tot die van het waterbrood zeer gering en moeten door den bakker dus kleine deegjes voor tarwebrood worden gemaakt, dan zijn de verwerkingskosten, — productiekosten zonder kosten voor de grondstoffen —, niet onbelangrijk hooger dan die voor het waterbrood. In hoofdzaak op grond van bovenstaande overwegingen is er dan ook een prijsverschil gemaakt tusschen waterbrood en tarwebrood van 1 cent per twee eenheden in die streken, waar belangrijke hoeveelheden tarwebrood worden gebakken, terwijl in de steden en in die streken, met name in het Oosten van het land en het Zuiden van Noord-Brabant, waar weinig tarwebrood wordt gebakken, een gelijke prijs voor water- en tarwebrood is vastgesteld.

De prijzentabel, zooals die in bijlage IX is opgenomen, geeft de prijzen aan van volkswitbrood, volksbruinbrood en volksroggebrood. Deze kwalificatie „volksbrood” moet men vooral zien als tegenstelling tot luxebrood. In het Oosten van het land, namelijk in Friesland, Groningen, Drente, Overijssel, de Veluwe en de Achterhoek, Limburg en het Oosten van Noord-Brabant, is de consumptie van roggebrood, vooral op het platteland, van veel beteekenis. Het roggebrood is daar, evenals het gewone waterbrood en tarwebrood in het geheele land, als volksvoedsel te beschouwen. Het roggebrood in de grootere steden en het Westen van het land draagt een meer luxe karakter, het wordt in kleine hoeveelheden en in veel gevallen gesneden en verpakt afgeleverd. Aangezien de prijzen voor de luxe broodsoorten op een andere

wijze zijn geregeld, — wij komen hierop nader terug — ,dan de prijzen voor het volksbrood, zijn alleen voor die streken, waar roggebrood als volksbrood moet worden beschouwd, prijzen in deze tabel opgenomen.

De in de tabel aangegeven prijzen zijn vastgestelde prijzen, dus minimum- tevens maximumprijzen. De broodprijzenbeschikking laat echter de mogelijkheid open, dat voor speciaal luxe bedrijven, bedrijven dus met een betere kwalitatieve samenstelling van het brood, extra service en dergelijke, een hoogere prijs voor het volksbrood wordt vastgesteld. Op verzoek van de bedrijfsgenooten zelf kan de Secretaris-Generaal van het Departement van Landbouw en Visscherij dien hooger prijs voorschrijven. In Amsterdam is voor een 40-tal, in de Gooi- en Vechtstreek voor een 10-tal bedrijven een hoogere prijs, varierende van 1 tot en met 4 cent boven de voor die rayons vastgestelde volksbroodprijzen, bepaald. Uitzonderingsgevallen voor andere deelen van het land komen niet voor.

De broodprijzenbeschikking 1941 onderscheidt:

- 1e. volkswit-, volksbruin- en volksroggebrood;
- 2e. luxe wit-, luxe bruin- en luxe roggebrood;
- 3e. luxe brood.

De onder 2 aangeduide broodsoorten onderscheiden zich van de onder 1 genoemde door vorm en afwerking en eventueel verpakking. Aangezien het geven van een bepaalden vorm, anders dan het plaatselijk normaal model, òf de extra bewerking van een broodsoort, òf het verpakken van het brood, extra kosten medebrengt, zijn de prijzen van deze broodsoorten één cent per 2 eenheden hooger vastgesteld dan de prijzen van het volksbrood. Een uitzondering echter vormt het luxe roggebrood, waarvoor een prijs is bepaald, die per 2 eenheden 2 cent hooger ligt dan de prijs voor het volksroggebrood.

Voor het luxe brood, waaronder hoofdzakelijk krenten-, rozijnen-, sucadebrood enz. vallen, is een minimumprijs vastgesteld gelijk aan den prijs van de onder 2 genoemde luxe broodsoorten en een maximumprijs gelijk aan den voor het desbetreffende luxe brood geldenden prijs op het tijdstip, onmiddellijk

voorafgaande aan de inwerkingtreding van de Broodprijzenbeschikking 1941, vermeerderd met 1 cent.

In het vorige hoofdstuk hebben wij een uiteenzetting gegeven van de wijze, waarop de prijszetting heeft plaats gehad in de door de Nederlandsche Bakkerij Stichting ter verbindend-verklaring voorgedragen ondernemersovereenkomst voor Amsterdam. Wij deelden reeds mede, dat evenals in deze ondernemersovereenkomst ook de prijzen, die per 13 October 1941 door den Secretaris-Generaal van het Departement van Landbouw en Visserij voor het geheele land zijn vastgesteld, gebaseerd zijn op den z.g. normalisatiekostprijs. In de wijze van prijsbepaling bestaan echter ook verschillen. De belangrijkste hiervan zijn de volgende:

1e. In de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam zijn minimumprijzen vastgesteld, zoodat iedere bakker vrij was om voor zijn brood een hooger dan den vastgestellten minimumprijs te berekenen. In deze prijzenbeschikking zijn voor alle broodsoorten, met uitzondering van het luxe brood, waarvoor een minimum- en maximumprijs is gesteld, vaste prijzen bepaald. Door het vaststellen van minimumprijzen in de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam waren de bakkers vrij, een hooger prijs te berekenen en dus behoefden geen bepaalde prijzen te worden vastgesteld voor luxe bedrijven en luxe broodsoorten. Nu echter de Broodprijzenbeschikking 1941 — met uitzondering van het luxe brood — alle broodsoorten aan een bepaald prijsniveau bond, was het noodzakelijk, dat de verschillende broodsoorten op grond van hun hooger kostprijs in verschillende categorieën werden ingedeeld, terwijl ook voor een aantal luxe bedrijven toestemming moest worden verleend, het door hen gefabriceerde brood tegen een hooger prijs te verkoopen. Zoolang er in het bakkersbedrijf een groote overcapaciteit bestaat, bestaan er in normale tijden geen bezwaren tegen het vaststellen van minimumprijzen, aangezien de drang tot debietsuitbreiding zoo groot is, dat vrijwel alle bakkersbedrijven, behoudens enkele luxe bedrijven, door de concurrentie gedwongen, genoodzaakt zijn hun normale broodsoorten tegen de daarvoor vastgestelde minimumprijzen te verkoopen. Bij de invoering van de Broodprijzen-

beschikking op 13 October 1941 was het broodrantsoen vastgesteld op 1800 gram per week. Ofschoon dit rantsoen lager is dan het gemiddelde verbruik van brood vóór de rantsoeneering en dus de onderbezetting van de bedrijven op 13 October nog grooter was dan vóór de rantsoeneering, was het gevaar toch niet denkbeeldig, en dit gold speciaal voor de meer luxe broodsoorten, dat het brood in vele bakkersbedrijven tegen hoogere dan de normale prijzen zou kunnen worden verkocht. Indien van bakkerszijde b.v. de aandacht van het publiek gevestigd wordt op bepaalde speciale broodsoorten, die een hoogere voedingswaarde zouden hebben dan andere, ook al is dit in feite niet het geval, zijn vele ook financieel minder goed gesitueerden bereid een hoogen prijs te betalen. Teneinde deze niet gemotiveerde prijsverhoogingen te voorkomen, was het wenschelijk, dat voor het brood geen minimum- maar een minimum- tevens maximumprijs werd vastgesteld.

2e. In de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam was de minimumbroodprijs door middel van de verschillenrekening gekoppeld aan den bloemprijs en het algemeen loonpeil in Nederland. Bij de vaststelling van de broodprijzen, die in de Broodprijzenbeschikking voorkomen, was rekening gehouden met de loonen, zooals deze in de ter verbindendverklaring voorgedragen collectieve arbeidsovereenkomst waren opgenomen. De inhoud van deze landelijke collectieve arbeidsovereenkomst is door het College van Rijksbemiddelaars opgelegd en op 17 November 1941 ingevoerd. Het valt te begrijpen, dat de broodprijs nu niet meer gekoppeld werd aan het algemeen loonpeil in Nederland, maar aan de loonen, zooals deze door de Overheid zelf waren vastgesteld. Hoewel bloem en loonen de voornaamste kostprijsfactoren van het brood zijn, was het in verband met de te verwachten prijsstijgingen, tengevolge van de bijzondere tijdsomstandigheden, toch wenschelijk, dat de prijschommelingen ook van de andere productiemiddelen tot uitdrukking zouden worden gebracht in den broodprijs. De broodprijzen zijn gebonden aan bepaalde prijzen voor de productiemiddelen, zoodat elke verhooging of verlaging van de kosten door middel van de verschillenrekening tot uitdrukking komt in den broodprijs. Zoo zijn de in bijlage IX aangegeven prijzen o.m. gebaseerd op een bloemprijs van f 16.20 per 100 K.G. af fabriek, op een gistprijs van 40 cent per K.G., enz.

Door bovenstaande bepalingen is er een zeer nauw verband gelegd tusschen den kostprijs en den broodprijs.

3e. Op verzoek van den Minister van Economische Zaken was in de ondernemersovereenkomst van Amsterdam een bepaling opgenomen, waardoor het mogelijk werd gemaakt, dat aan een bakker, die kon aantonen dat zijn kostprijs van dien aard was, dat hij door het verkoopen tegen dezen lageren prijs de rentabiliteit van zijn bedrijf niet in gevaar bracht, toestemming werd verleend tegen een lageren dan den vastgestelden minimumprijs te verkoopen. In het prijzenschema is deze z.g. uitlaatklep niet opgenomen. Eenmaal aangenomen, dat de kostprijs van een representatief bedrijf den broodprijs bepaalt, kan aan het goedkoopst werkende bedrijf geen toestemming worden verleend tegen een lageren dan den vastgestelden prijs te verkoopen. Temeer, omdat via de verschillenrekening kostenverhoogen of -verlagen, hoe klein ook, om het even of zij het gevolg zijn van stijgingen of dalingen van de prijzen der productiemiddelen dan wel van min of meer rationeele productie of distributie tengevolge van andere factoren, in den broodprijs tot uitdrukking komen.

Uitvindingen van nieuwe ovens en machines, die tot gevolg zouden hebben, dat de productiekosten worden verlaagd, hebben door crediteering van de verschillenrekening voor een bepaald bedrag tot resultaat, dat ook de broodprijs evenredig wordt verlaagd. Nieuwe distributiemethoden, vermindering van de overcapaciteit en andere kostprijsverlagende factoren kunnen op dezelfde wijze broodprijsverlaging tot gevolg hebben. Aldus komt elke kostenverlaging den consument ten goede. Gevaar voor verstarring is hierdoor weggenomen.

Welk resultaat heeft deze landelijke broodprijsregeling nu opgeleverd? Hoewel zij nog slechts vier maanden gewerkt heeft en deze termijn betrekkelijk kort moet worden genoemd, kunnen toch wel enkele nadere gegevens worden verstrekt. Wij hebben reeds medegedeeld, dat de invoering van deze broodprijsregeling tot gevolg heeft gehad, dat in een aantal gemeenten de broodprijs moest worden verlaagd, terwijl in een aantal andere gemeenten tot broodprijsverhoogen moest worden overgegaan. Het eindresultaat van deze verlagingen en verhoogen is geweest, dat de gemiddelde broodprijs, over geheel Nederland genomen, na

de invoering van de broodprijsregeling lager was dan daarvóór. Een ruwe berekening heeft uitgewezen, dat dit op $\frac{1}{5}$ cent per brood van 800 gram kan worden gesteld.

Voor den consument heeft deze broodprijsregeling echter nog dit groote voordeel gehad, dat, daar nu prijzenconcurrentie uitgesloten is, de bakkers zich meer zijn gaan toeleggen op de productie van kwalitatief beter brood. Hetzelfde verschijnsel hebben wij ook kunnen constateeren na de verbindendverklaring van den minimumprijs te Amsterdam. Vooral nu in deze tijden de kwaliteit van de te verwerken grondstoffen minder goed is dan voorheen, is de speciale zorg, door den bakker aan de productie van het brood besteed, van niet te onderschatten beteekenis.

Ook voor het bakkersbedrijf heeft de invoering van deze broodprijsregeling groote voordeelen gehad. Broodprijsoorlogen, zooals die voorheen in verscheidene plaatsen nogal eens plachten voor te komen en waardoor de bakkers dikwijls zeer groote verliezen leden, kunnen niet meer plaats vinden. Het tijdelijk verkoopen beneden de gangbare prijzen, het beloven van vaste kortingen en dergelijke middelen, die alle ten doel hadden in den kortst mogelijken tijd een groote debietsvermeerdering te verwerven, zijn door de prijsregeling onmogelijk geworden. Deze prijsregeling zal voorts ongetwijfeld remmend werken op de vestiging van nieuwe bedrijven. Wij hebben er reeds op gewezen, dat het aantal vestigingen in het bakkersbedrijf zeer groot is. Door de invoering van de vestigingseischen is weliswaar het aantal nieuwe vestigingen in vergelijking met vroeger verminderd, maar toch zijn dergelijke vestigingen, waarvan achteraf blijkt, dat ze geen levensvatbaarheid bezitten, nog zeer talrijk. Wij komen hierop nog nader terug. Voor vele van deze nieuw gevestigde bedrijven is het alleen mogelijk een zeker debiet te verwerven, indien tegen lagere dan de gangbare prijzen wordt verkocht. De mogelijkheid hiertoe is door het vaststellen van den prijs weggenomen. Nog een voordeel van niet te onderschatten beteekenis is het feit, dat door deze prijsregeling de bakker in zekeren zin loonbakker geworden is. Hem wordt een zekere brutowinst (verschil tusschen verkoopprijs en grondstoffen) gegarandeerd. Voor dit bedrag moet de bakker het brood bakken en distribueeren. Zijn deze kosten lager dan de brutowinst, dan resteert hem een nettowinst. Is dit bedrag niet voldoende tot dekking van productie- en

distributiekosten, dan wordt verlies geleden. Goed geleide bedrijven zijn er van verzekerd, dat ze te allen tijde aan hun verplichtingen kunnen voldoen. Hierdoor is een groot risico-element voor den bakker weggenomen. Wij hebben er reeds op gewezen, dat zoowel te hooge als te lage prijzen, die bij de vrije prijsvorming dikwijls gedurende langen tijd gehandhaafd bleven, funeste gevolgen hebben gehad. De bakker kan zich nu meer dan vroeger aan de interne organisatie van zijn bedrijf wijden. De meerdere stabiliteit in de omzetverhoudingen, die eveneens het gevolg van deze prijsregeling is, is voor de interne organisatie van het bedrijf zeer bevorderlijk.

§ 2. Landelijke regeling van de arbeidsvoorwaarden.

Wij hebben reeds vermeld, dat het voor de saneering van het bakkersbedrijf zeer gewenscht moest worden geacht, dat een regeling van de arbeidsvoorwaarden tot stand kwam, waaraan alle werkgevers en werknemers zouden zijn gebonden. Een landelijke prijsregeling vereischt een algemeene regeling van de arbeidsvoorwaarden. Bij het vaststellen van de kostprijzen, die als basis hebben gediend voor de landelijke broodprijsregeling, is uitgegaan van een bepaalde loonbasis, arbeidstijd en personeelsformatie. Zouden deze arbeidsvoorwaarden niet bindend zijn voor alle werkgevers en werknemers en zou hiervan naar willekeur kunnen worden afgeweken, dan zou de saneerende werking van de prijsregeling voor een groot deel teloor gaan. De bedrijven, die zich niet hielden aan de arbeidsvoorwaarden, op grond waarvan de prijsregeling heeft plaats gehad, en door het betalen van te lage loonen, door het invoeren van te lange arbeidstijden of door het werken met uitsluitend of vrijwel uitsluitend jongere krachten lagere exploitatiekosten hadden dan de bedrijven, die zich wel aan de arbeidsvoorwaarden hielden, zouden den concurrentiestrijd langer kunnen volhouden. Een aantal bedrijven zou zich zoo ten koste van hun arbeiders kunnen handhaven. Het uitstooten van niet-levensvatbare bedrijven zou hierdoor worden belet, althans geremd.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat na bloem het loon de voornaamste kostprijsfactor is. Juist door het niet nakomen van de sociale verplichtingen was een aantal bedrijven vóór de in-

voering van het prijzenschema in staat tegen zeer lage prijzen te verkoopen. Hier komt nog bij, dat het betalen van abnormaal lage loonen een vestiging-stimuleerenden factor vormt. In de jaren na 1931 is een groot aantal werknemers een bakkersbedrijf begonnen, omdat de arbeidsvoorwaarden in vele bedrijven abnormaal slecht waren. Bij de verbindendverklaring van de ondernemersovereenkomst voor Amsterdam werd er door den Minister met klem op aangedrongen, dat ten spoedigste tot het afsluiten van een collectieve arbeidsovereenkomst zou worden overgegaan, omdat hierdoor het vestigen van nieuwe bedrijven zou worden tegengegaan.

Ook het belang van de arbeiders zou door een regeling van de arbeidsvoorwaarden in hooge mate worden gediend. Niet alleen wordt hierdoor voorkomen, dat een aantal arbeiders tegen abnormaal lage loonen en dikwijls met zeer lange arbeidstijden moet werken, maar vooral ook, dat een groot deel van de arbeiders, die den huwbaren leeftijd hebben bereikt, uit het bedrijf wordt gestooten. Vele arbeiders, die van hun veertiende of vijftiende jaar in het bakkersbedrijf werkzaam waren geweest, werden op twee en twintig- of drie en twintigjarigen leeftijd, op het moment, dat zij het vak meester waren, ontslagen, omdat de bakker aan de hoogere looneischen niet kon of wilde voldoen. Het valt te begrijpen, dat het voor deze arbeiders heel moeilijk was om in een anderen bedrijfstak werk te vinden. In vele gevallen trachtten zij dan door het opzetten van een eigen bedrijf een bron van inkomsten te verwerven.

Nu eenmaal bij het vaststellen van de prijzen met bepaalde arbeidsvoorwaarden is rekening gehouden, kan ook met recht van de werkgevers geëischt worden, dat deze voorwaarden door hen worden nageleefd, daar door het vaststellen van de broodprijzen in zekeren zin aan de bakkers, wier bedrijven aan bepaalde eischen voldoen, een inkomen is gegarandeerd. Het is dan ook alleszins billijk, dat den arbeiders de loonen en andere rechten, zooals deze in de arbeidsvoorwaarden zijn opgenomen en waarmede bij het vaststellen van de broodprijzen ten volle is rekening gehouden, worden gegeven.

Gedurende vele jaren is er tusschen de organisaties van werkgevers en werknemers in het bakkersbedrijf onderhandeld over het tot stand brengen van collectieve arbeidsovereenkomsten. Een

aantal van deze overeenkomsten is korteren of langeren tijd in enkele grootere steden van kracht geweest. Het tot stand komen ging meestal met groote moeilijkheden gepaard, terwijl de resultaten, die er mee bereikt werden, betrekkelijk gering waren, omdat een belangrijk gedeelte der patroons, hoewel gebonden aan de overeenkomst, deze niet naleefde, terwijl andere patroons, die geen lid waren van de contracteerende vereenigingen van werkgevers, er niet aan gebonden waren en zich in den regel aan de vastgestelde arbeidsvoorwaarden niet hielden. Vooral na 1932, den tijd dus, waarin de financieele resultaten in het bakkersbedrijf belangrijk slechter waren dan in de voorafgaande jaren, bleek het zeer moeilijk om tot het afsluiten van collectieve arbeidsovereenkomsten te komen. Ook de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van collectieve arbeidsovereenkomsten heeft de oplossing niet gebracht. Eenerzijds konden de werkgevers- en werknemersorganisaties maar moeilijk tot overeenstemming geraken, anderzijds was de procedure, om tot een algemeen verbindendverklaring te komen, zeer omslachtig. Zoolang het brood niet aan bepaalde prijzen gebonden was, bleek de geneigdheid van werkgeverszijde om zich aan bepaalde loonen te binden, zeer gering. Alleen in Amsterdam is, nadat de ondernemersovereenkomst — waarin de minimumprijzen waren opgenomen — eenigen tijd gewerkt had, een algemeen verbindend-verklaarde collectieve arbeidsovereenkomst tot stand gekomen. Ongeveer in den tijd van de onderhandelingen over een algemeen broodprijzenschema voor het geheele land, heeft het Centraal Bureau voor het Bakkersbedrijf het initiatief genomen om in overleg met de werknemersorganisaties te komen tot een collectieve arbeidsovereenkomst. Na eenige maanden onderhandelen werden een aantal arbeidsvoorwaarden opgesteld, waarmede alle partijen, zoowel van werkgeverszijde als van werknemerszijde, zich konden vereenigen. Deze arbeidsvoorwaarden werden door het College van Rijksbemiddelaars aan het geheele bedrijf opgelegd en per 17 November 1941 ingevoerd.

De voornaamste bepalingen van deze arbeidsvoorwaarden zullen hieronder nader worden besproken.¹⁾ Zij betreffen:

---

¹⁾ „De Regeling van de arbeidsvoorwaarden voor het bakkersbedrijf”, uitgegeven door het Loonbureau (bureau belast met het toezicht op de regeling der arbeidsvoorwaarden) voor het bakkersbedrijf.

1e. De loonen.

Naar gelang van hun leeftijd worden de werknemers in drie klassen ingedeeld, n.l. in:

- personen beneden 18 jaar (leerlingen),
- personen van 18—24 jaar (halfwassen) en
- personen van 24 jaar of ouder (volslagen arbeiders).

Bij de definitie van de z.g. volslagen arbeiders is het element vakbekwaamheid ingevoerd. Art. 1 sub h van de regeling van de arbeidsvoorwaarden definieert een volslagen arbeider als een werknemer, die den leeftijd van 24 jaren heeft bereikt en geacht kan worden voor zijn taak berekend te zijn.

Verder zijn de gemeenten in Nederland met het oog op de vaststelling van het loon in vijf klassen ingedeeld. In verband met de indexcijfers van het levensonderhoud en de vastgestelde arbeidsvoorwaarden voor andere bedrijfstakken, zijn de gemeenten in deze vijf klassen gerubriceerd. De loonen van den bankman zijn in deze klassen resp. f 28.—, f 26.—, f 24.—, f 22.—, f 20.— per week.

Voor de voormannen, luxe bakkers, alleenwerkende werknemers, deegmakers, ovenisten en meesterknechts zijn hoogere, voor koeken banketbakkers gelijke en voor magazijnknechts en chauffeurs lagere loonen vastgesteld.

Het loon voor de halfwassen klimt op naar den leeftijd, terwijl met de vakbekwaamheid geen rekening is gehouden. Voor de leerlingen zijn geen loonen bepaald.

2e. De personeelsbezetting.

Teneinde te voorkomen, dat de bakkers in verband met de hoogere loonen voor de volslagen arbeiders uitsluitend of grootendeels met jeugdige krachten zullen gaan werken, is het aantal halfwassen en leerlingen, dat in de bedrijven mag werken, beperkt en wel in dien zin, dat naar gelang het aantal volslagen arbeiders grooter is ook meer halfwassen en leerlingen in het bedrijf werkzaam mogen zijn. Zoo schrijft Art. 5 van de regeling van de arbeidsvoorwaarden voor, dat men op 1 t/m 4 volslagen arbeiders 1 halfwas en 1 leerling, op 5 t/m 7 volslagen arbeiders 2 halfwassen en 1 leerling, enz. in dienst mag hebben.

3e. *Den werktijd.*

De vastgestelde loonen gelden voor een werkweek van 48 uur, met dien verstande, dat het loon van de broodbezorgers in volledigen dienst gebaseerd is op een werkweek van 48—51 uur.

Van saneeringsstandpunt bezien, zijn de drie hierboven genoemde bepalingen van groote beteekenis. Thans is het niet meer mogelijk, dat bedrijven door het betalen van te lage loonen, het werken met te veel jeugdige krachten en met te lange arbeidstijden, hun exploitatiekosten verlagen. Aangezien bij de broodprijsbepaling met de drie hierboven genoemde factoren ten volle rekening is gehouden, moet een goed geleid bedrijf aan zijn sociale verplichtingen ten aanzien van de arbeiders kunnen voldoen.

Met de regeling van de personeelsbezetting wordt tevens bereikt, dat een gezonder personeelsformatie tot stand komt. Door het aantal halfwassen en leerlingen in een bepaalde verhouding te stellen tot het aantal volslagen arbeiders, wordt verkregen, dat de jongeren, die in het bedrijf komen, ook later als volslagen arbeiders meer kans zullen hebben een plaats in het bedrijf te behouden.

Er is nog een bepaling in de arbeidsvoorwaarden, die voor de saneering van het bakkersbedrijf van veel beteekenis is, n.l. de bepaling van Art. 6 sub 2. Dit luidt: „Indien een onderneming in verschillende gemeenten direct of indirect aan consumenten brood verkoopt, wordt zij geacht voor de loonbepaling, geregeld in Art. 7 (artikel, waarin de verschillende loonklassen worden aangegeven) gevestigd te zijn in die gemeente, die in de hoogste loonklasse is ingedeeld”. Wij wezen er reeds eerder op, dat er vooral van het platteland dikwijls groote hoeveelheden brood in de stad werden ingevoerd. De bakkers van het platteland, die in de stad brood bezorgen, hebben hun voorsprong bij de concurrentie, voortvloeiend uit het betalen van lagere loonen, thans verloren. Als gevolg van deze bepaling zullen vele plattelandsbakkers hun cliëntèle in de stad niet meer bedienen en dit debiet zal den bakkers uit de stad ten goede komen. Een meer rationeele brooddistributie zal hiervan het gevolg zijn.

HOOFDSTUK VI.

SLOTBESCHOUWING.

De verbindendverklaarde ondernemersovereenkomst voor Amsterdam, die op 3 Februari 1939 werd ingevoerd, bevatte, kort gezegd:

- 1e. De regeling van den minimumprijs, met een verbod van alle directe en indirecte methoden, die tot doel hadden dezen minimumprijs te ontduiken.
- 2e. De regeling van het wederverkooperssysteem.

Daarnaast waren op 8 Juni 1938 de vestigingseisen voor het geheele bakkersbedrijf ingevoerd. De resultaten, welke deze verbindendverklaarde ondernemersovereenkomst en de invoering van de vestigingseisen, nadat de ondernemersovereenkomst een jaar had gegolden, het Amsterdamsche bakkersbedrijf hebben opgeleverd, hebben wij reeds aangegeven.

Uit deze resultaten van de ondernemersovereenkomst is de sanerende werking van den minimumprijs duidelijk naar voren getreden. Door de minimumprijsstelling werden de gezonde bedrijven beschermd tegen overmatige prijzenconcurrentie, terwijl den bedrijven, die om hun ligging, de kwaliteit van het brood, enz., geen bestaansrecht hadden, maar zich alleen konden handhaven door steeds beneden de gangbare prijzen te verkoopen, het voortbestaan onmogelijk gemaakt is. De minimumprijsstelling en de vestigingseisen hebben tevens tot resultaat gehad, dat het ongemotiveerd opzetten van niet-levensvatbare bedrijven in belangrijke mate werd afgeremd. Was in de voorafgaande jaren het aantal bakkerijen zeer sterk toegenomen, nadat de minimumprijzen en de vestigingseisen waren ingevoerd is het aantal bakkerijen te Amsterdam met enkele verminderd.

Wij mogen aannemen, dat de per 13 October 1941 ingevoerde broodprijzenbeschikking, waarbij in plaats van minimumprijzen

vaste prijzen zijn bepaald, eveneens haar saneerenden invloed zal doen gelden.

Uit de resultaten, die de Amsterdamsche ondernemersovereenkomst heeft opgeleverd, is tevens gebleken, dat door de bepalingen ten aanzien van het wederverkooperssysteem de nadeelige invloed hiervan grootendeels is weggenomen. Het aantal slijters bedroeg per 1 April 1937 1183, per 1 Februari 1940 804 en per 1 Mei 1942 584. In ruim vijf jaar is dit aantal dus tot minder dan de helft teruggelopen.

Door de Nederlandsche Bakkerij Stichting is aan den Secretaris-Generaal van het Departement van Landbouw en Visscherij een project voorgelegd, waarin het wederverkooperssysteem landelijk wordt geregeld. Dit project is, wat zijn inhoud betreft, vrijwel gelijk aan de regeling van het wederverkooperssysteem in de ondernemersovereenkomst van Amsterdam; alleen is hierin met plaatselijke omstandigheden, speciaal wat betreft de hoogte van de provisie, rekening gehouden.

In de verwachting, dat eerlang een beschikking van den Secretaris-Generaal van het Departement van Landbouw en Visscherij de provisie voor de slijters in geheel Nederland zou vastleggen, heeft een aantal bakkers getracht, slijters bij andere bakkers weg te lokken door hun een hoge korting te beloven. Deze bakkers hoopten daardoor straks, als de korting zou worden vastgesteld, bedoelde slijters te kunnen behouden tegen de vastgestelde korting, die lager zou zijn dan de lokprovisie.

Aan deze ongewenschte concurrentie-methode werd door een beschikking van den Secretaris-Generaal van het Departement van Landbouw en Visscherij, n.l. het „Besluit wederverkoopers Bakkers-bedrijf 1941” van 20 Februari 1942 een eind gemaakt. Artikel 2 van dit Besluit luidt als volgt:

Het bereiden van bakkersartikelen is verboden aan een bakker, die :

- a. personen in dienst neemt, die in de week van 6—11 October 1941 hetzij als bezorger van een anderen bakker brood ter distributie hebben ontvangen, hetzij als wederverkooper bij een anderen bakker bakkersartikelen hebben betrokken ;
- b. indien hij door de Nederlandsche Bakkerij Stichting, gevestigd te 's-Gravenhage, er van in kennis is gesteld, dat de bakker, bij wien de onder a. bedoelde personen in de week van 6—

11 October 1941 werkzaam waren, bereid is hen weder aan te nemen, deze personen in dienst houdt na het tijdstip, waarop de dienstbetrekking zou zijn beëindigd, ingevolge een door hem rechtmatig verleend ontslag op den kortst mogelijken termijn;

- c. de onder a. bedoelde personen op eenigerlei wijze in de gelegenheid stelt om bakkersartikelen te vervaardigen.

Door de bepalingen van bovenstaand artikel werd dus verboden, een bezorger of wederverkooper van een anderen bakker over te nemen.

Den saneerenden invloed, die uitgaat van de landelijke regeling van de arbeidsvoorwaarden, hebben wij in het vorige hoofdstuk besproken. Men mag aannemen, dat, daar de arbeidsvoorwaarden nu zijn geregeld en den werknemer door de vaststelling van het loon en andere bepalingen meer bestaanszekerheid is gegeven, ook het aantal vestigingen van bakkersgezellen als patroon zal verminderen. Ook het afsterven van ongezonde bedrijven zal door de vaststelling van de broodprijzen eenerzijds en de regeling van de arbeidsvoorwaarden anderzijds worden bevorderd.

De vraag, die wij nu nader onder het oog willen zien, is: Zijn de bepalingen van de landelijke broodprijsregeling, van de voorgestelde regeling betreffende het wederverkooperssysteem, van de regeling van de arbeidsvoorwaarden en van de vestigingseischen, in hun huidige vorm voldoende om het gestelde doel, n.l. sanering van het bakkersbedrijf in Nederland, te bereiken, of behoeven zij wijzigingen en/of aanvullingen?

Wij zijn van meening, dat deze regelingen niet afdoende zijn om in betrekkelijk korten tijd de groote overcapaciteit in het bakkersbedrijf weg te nemen.

Indien de in hoofdstuk II aangegeven oorzaken van den ongezonden toestand in het bakkersbedrijf juist zijn, ligt deze meening voor de hand, aangezien door de bovengenoemde regelingen niet alle oorzaken en sommige niet afdoende worden bestreden. Wij hebben er op gewezen, dat de groote credietfaciliteiten, die door leveranciers van bakkerijgrondstoffen, ovens en machines werden verstrekt, mede oorzaak zijn geweest van de groote toename van het aantal bakkersbedrijven. Hier komt nog bij, dat gevestigde, niet-rendabele bedrijven door het credietstelsel kunst-

matig in het leven kunnen worden gehouden, zoodat het afsterven van ongezonde bedrijven niet of althans niet in voldoende mate plaats heeft. De vestigingseischen, zooals deze nu voor het bakkers-bedrijf zijn vastgesteld, zijn naar onze meening te weinig stringent. Het valt echter te begrijpen, dat bij de eerste toepassing van de Vestigingswet de vestigingseischen soepel moesten worden gesteld, aangezien een al te rigoureuus ingrijpen tot groote moeilijkheden aanleiding zou hebben gegeven.

Wij zullen nu eerst nagaan, op welke wijze het opkomen van ongezonde bedrijven kan worden tegengegaan, om daarna aan te geven, welke maatregelen eventueel getroffen kunnen worden, ten-einde niet-levensvatbare bedrijven uit te stooten.

Vakbekwaamheid. Na de invoering van de vestigingseischen werd de Stichting voor Vakopleiding en Examens in het Bakkersbedrijf belast met het afnemen van de examens voor vakbekwaamheid. Het bestuur van deze Stichting is samengesteld uit vertegenwoordigers van de werkgevers- en werknemersorganisaties en van de Nederlandsche Bakkerij Stichting. De opleiding tot de examens geschiedde door de organisaties van werkgevers en werknemers, terwijl ook door speciale vakscholen, ambachtsscholen en particulieren cursussen werden georganiseerd. In den regel werd na een eenjarige opleiding het examen afgelegd. Al spoedig bleek, dat deze opleidingstijd te kort was. Wilde men niet al te veel slachtoffers maken, vooral onder de ouderen, dan was het noodzakelijk, dat de eischen bij het examen niet al te hoog werden gesteld. Al werd dan ook, nadat het examen met goed gevolg was afgelegd, het meester-diploma verstrekt, toch gaf dit diploma geen waarborg, dat een vakbekwaam bakker was afgeleverd. Nu de ouderen onder de aspirant-bakkers voldoende gelegenheid hebben gehad om langs een niet al te moeizamen weg het diploma te behalen, is een geheel nieuw systeem van opleiding tot vakbekwame bakkers ingevoerd. De opleiding, afgezien van overgangsbepalingen voor de ouderen, duurt 6 jaar. Deze opleidingstijd wordt gesplitst in drie termijnen, elk van twee jaar, t. w. de opleiding tot halfwas, gezel en meester. Bij deze regeling staat de opleiding in de praktijk op den voorgrond. De praktische opleiding wordt aangevuld door avond- of middagonderwijs. Zij geschiedt in de bakkerij door een patroon. Dezen patroon wordt een leidraad verstrekt voor de wijze, waarop de opleiding moet geschieden, en voor wat

onderwezen moet worden. Alleen vakbekwame bakkers kunnen als patroon optreden.

Gedurende 6 jaar wordt wekelijks een cursus van circa twee uur gegeven. Afgezien van eenige praktische lessen, wordt op deze cursussen in hoofdzaak de theorie behandeld. Zij bestaat voor een deel uit algemeen-vormend onderwijs, zooals Nederlandsche taal, rekenen, aardrijkskunde, plantkunde; uit de speciale vaktheorie, bestaande uit theorie van de bakkerij, warenkennis, ovens en machines en voorts uit handelskennis van de bakkerij (boekhouden, administratie, handelsrekenen, kostprijsberekening), wetskennis voor de bakkerij en kennis van het organisatiewezen.

Het algemeen-vormend onderwijs wordt in het eerste en tweede jaar, de vak-theorie in alle jaren, de speciale handelsvakken en wetskennis worden in hoofdzaak de laatste jaren gegeven.

Voor het praktische gedeelte worden op gezette tijden proeven afgelegd. Deze proeven zullen voldoende moeten zijn, wil de cursist de verdere opleiding kunnen volgen. Voor de toetsing van de theoretische kennis der leerlingen wordt aan het eind van het 2de en 4de jaar door de leeraren een examen afgenomen. Een leerling zal slechts dan tot de volgende studie worden toegelaten, wanneer en de praktijkproef en het examen over de theorie voldoende zijn. Aan het eind van het 6de leerjaar wordt een examen gehouden, dat voor het geheele land gelijk is. Is dit examen voldoende, dan wordt het meesters-diploma uitgereikt.

De geheele opleiding is, met uitsluiting van ieder ander opleidingsinstituut, in handen gesteld van de Stichting voor Vakopleiding en Examens in het Bakkersbedrijf. Ook de examens worden door dezelfde instelling afgenomen.

Deze wijze van opleiding geeft voldoende waarborg, dat in de toekomst vakbekwame halfwassen, gezellen en meesters worden afgeleverd. Aangezien bij deze opleiding veel aandacht wordt geschonken aan het algemeen-vormend onderwijs en, voordat tot het onderwijs in de speciale handelsvakken overgegaan wordt, eerst onderricht wordt gegeven in de algemeene handelskennis, achten wij het onnoodig, dat de adspirant-bakkers, die deze opleiding volgen, nog genoodzaakt worden het z.g. middenstands-diploma te behalen. Voor het behalen van dit diploma zou de adspirant-bakker naast zijn vakcursus nog een driejarigen middenstandscursus moeten volgen. Behalve dat hetgeen op deze

middenstandscursussen gegeven wordt in hoofdzaak een herhaling zou zijn van hetgeen op de vakcursussen wordt onderwezen, zou hierdoor ook het werkprogramma voor dezen adspirant-bakker worden overbelast.

Credietwaardigheid. Wat de eischen van credietwaardigheid betreft, kan worden gezegd, dat de nu geldende minimum-eischen voor het broodbakkersbedrijf niet voldoende waarborg geven, dat het te vestigen bedrijf op een gezonde financieele basis wordt opgezet. De eischen, die gesteld worden, zijn:

- „A. het beschikken over voldoende bedrijfskapitaal om:
  1. gedurende een jaar de inrichting te kunnen exploiteeren, zulks te beoordeelen in verband met plaatselijke toestanden en verhoudingen;
  2. daarenboven van de totale kosten van het installeren der inrichting tenminste de helft contant te kunnen betalen.
- B. Indien het bedrijfskapitaal geheel of gedeeltelijk uit geleende gelden bestaat, het beschikken over een bewijs, dat deze niet binnen twee jaar opeischbaar zijn”.

Wij hebben in hoofdstuk II meer uitvoerig uiteengezet, welke nadeelige gevolgen de ongezonde financiering en vooral de slechte liquiditeitspositie hebben op de rentabiliteit van de bedrijven. Indien op de basis van bovenstaande minimum-eischen een nieuw bedrijf wordt opgezet, dan is de kans zeer groot, dat reeds binnen betrekkelijk korten tijd niet aan de aflossingsverplichtingen kan worden voldaan, aangezien de opzeggingstermijnen van deze credieten belangrijk korter zijn dan de afschrijvingstermijnen van de kapitaalgoederen, waarin deze credieten zijn belegd.

Naar onze meening moeten bij het opzetten van een nieuw bedrijf, het overnemen van een bestaand bedrijf, of de uitbreiding van de capaciteit van een bestaand bedrijf, de volgende credietwaardigheidseischen aan den ondernemer worden gesteld:

- A. De gebouwen, voorzoover eigendom van den ondernemer, mogen belast zijn met een hypotheek, bedragende ten hoogste 60 % der geschatte verkoopwaarde.
- B. De gebouwen, voorzoover door den ondernemer gehuurd,

moeten door hem in huur kunnen worden behouden gedurende een termijn van 5 jaren, met een optie van 5 jaren bovendien.

- C. De oven, bakkerij-inventaris en, indien aanwezig, de winkel-inventaris, moeten vóór de ingebruikstelling eigendom zijn.
- D. Het benodigde kapitaal, indien dit door derden is verschaft, mag door die derden niet kunnen worden opge-eischt binnen de afschrijvingstermijnen, voor genoemde goederen geldend, behoudens het kapitaal dat op hypotheek is verstrekt.
- E. De ondernemer moet beschikken over eigen vlottende middelen, noodig voor het aanschaffen van een voorraad aan grondstoffen, voldoende voor een productietijd van ten minste 2 weken.¹⁾

Naast de eischen van vakbekwaamheid en credietwaardigheid zullen bepaalde technische eischen moeten worden gesteld aan gebouwen en inrichting van bakkerijen en winkels. Dit geldt speciaal ingeval van overneming van bestaande bedrijven.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat er in het verleden een groot aantal bakkers een bedrijf is gaan uitoefenen in panden, die daarvoor totaal ongeschikt moesten worden geacht. Door gebrek aan de noodige financiën liet de inrichting van deze bedrijven niet alleen van hygiënisch, maar vooral ook van bedrijfs-economisch standpunt bezien veel te wenschen over. Het aantal slechte ovens, om een voorbeeld te noemen, is zeer groot. Zoo heeft een bedrijf van circa 20 baaltjes per week voldoende aan 20—25 K.G. steenkolen per baaltje, — door plaatselijke omstandigheden loopt dit nogal uiteen —, een groot aantal ovens heeft echter een verbruik, dat 40 tot 50 K.G. en meer bedraagt. De ovens zijn in vele gevallen zeer oud en slecht onderhouden, terwijl de kwaliteit van de nieuw afgeleverde ovens dikwijls veel te wenschen heeft overgelaten. Door den slechten financieelen toestand in het bakkersbedrijf waren vele bakkers niet in staat

---

¹⁾ Aangezien bij nieuwe vestigingen niet verwacht kan worden, dat het bedrijf van den aanvang af rendabel zal zijn, zou een zeker bedrag voor levensonderhoud beschikbaar moeten zijn.

de noodige reparaties te laten verrichten, of op tijd de oude ovens door nieuwe te vervangen. Zoo staat b.v. de technische inrichting van de bakkerijen in Amsterdam op veel lager peil dan in de meeste andere steden. Indien slechts vrij lage technische eischen worden gesteld, dan zal een groot deel van de bestaande bakkerijen voor overneming niet in aanmerking komen.

In het voorafgaande hebben wij de eischen aangegeven, die gesteld dienen te worden aan de bakkers, die een nieuw bedrijf willen vestigen, een bestaand bedrijf willen overnemen of de capaciteit van een bestaand bedrijf willen uitbreiden.

Wij zullen nu nader onder het oog zien, welke maatregelen getroffen kunnen worden, teneinde te bereiken, dat bestaande niet-levensvatbare bedrijven worden uitgestooten of intern zoo worden gereorganiseerd, dat zij weer een rendabele exploitatiemogelijkheid bieden. Voorop moet worden gesteld, dat gezien de groote overcapaciteit, saneering van het bakkersbedrijf niet mogelijk is zonder vermindering van deze overcapaciteit, m.a.w. een aantal bedrijven zal moeten verdwijnen. Verder achten wij sluiting van het bedrijf voor een langen tijd, waardoor het aan adspirant-bakkers onmogelijk wordt gemaakt het bakkersbedrijf te gaan uitoefenen, niet alleen niet bevorderlijk voor de saneering, maar ook onbillijk tegenover de jongeren. Indien een adspirant-bakker aannemelijk maakt, dat hij bij de vastgestelde prijzen een rendabel bedrijf zal kunnen vestigen, — en naar onze meening bestaat deze kans voor een bakker, die aan de hierboven vermelde vestigingseischen voldoet —, en hij in verband met de ligging van de andere bakkerijen en de spreiding van de bevolking de juiste vestigingsplaats weet te kiezen, dan zal door vestiging van dezen bakker de saneering van het bedrijf worden gediend. Vervolgens moet het ongewenscht worden geacht, het bakkersbedrijf te saneeren door het vaststellen van in verband met den kostprijs te lage broodprijzen. Wij hebben er reeds op gewezen, welke nadeelige gevolgen het vaststellen van te lage prijzen heeft op de gezonde bedrijven, terwijl tevens op deze wijze niet altijd de slechtste bedrijven het eerst worden uitgestooten, maar in vele gevallen juist de betere bedrijven het eerst tot sluiting zullen moeten overgaan. Tenslotte moet in het algemeen genomen eerst saneering van het bedrijf, — met als gevolg verlaging van kosten

—, plaats hebben. Daarna kan pas tot broodprijsverlaging worden overgegaan.

De maatregelen, die voor saneering van de bestaande bedrijven genomen kunnen worden, zijn:

1e. Afschaffing van het credietstelsel.

Indien vrij stringente eischen van credietwaardigheid aan adspirant-ondernemers in het bakkersbedrijf worden gesteld, behoeft bij de oprichting van een bedrijf door den ondernemer geen gebruik meer te worden gemaakt van het leverancierscrediet.

Evenals door het betalen van te lage loonen en het werken met te veel jeugdige krachten de saneerende werking van den minimumprijs wordt tegengegaan, geschiedt dit ook door het leverancierscrediet. Niet alleen behooren de arbeidsvoorwaarden geregeld, maar ook dient het geven van crediet door leveranciers van grondstoffen, ovens, machines en dergelijke verboden te worden. Nu de tusschenhandel in bloem is uitgeschakeld en elke meelfabriek een bepaald rayon is toegewezen, mag alleen tegen contante betaling worden verkocht. In verband met de schaarschte aan materiaal hebben ook de leveranciers van ovens en machines het geven van crediet praktisch afgeschaft. Nu de credietverleening dus feitelijk tot het verleden behoort en de bakkers reeds eenigen tijd gewoon zijn contant te betalen, — de overgangstijd was voor velen moeilijk —, hoort men algemeen ook van bakkerszijde den wensch uiten, dat de credietverleening ook in de toekomst afgeschaft zal blijven.

2e. Verbod voor gefailleerden om het bedrijf voort te zetten.

Wij hebben er reeds op gewezen, dat faillietverklaarden, wier faillissement bij gebrek aan baten werd opgeheven (in den zin van de Vestigingswet), niet opgehouden hebben hun bedrijf uit te oefenen. Zij kunnen dus hun bedrijf voortzetten. Dit is een hiaat in de Vestigingswet. Wil een gefailleerde wederom een bedrijf beginnen, dan zal hij aan de vestigingseischen moeten voldoen.

3e. Het samenvoegen van bedrijven.

De vrijwillige fusioneering kan, indien de fusioneerende bakkers daarbij deskundig worden voorgelicht, goede resultaten opleveren. Tengevolge van de slechte financieele basis, waarop een aantal bedrijven is opgericht en de groote overcapaciteit, is een groot

aantal bedrijven technisch slecht geoutilleerd, terwijl in vele gevallen de ondernemer de noodige capaciteiten mist om het bedrijf te leiden.

In iedere stad treft men een aantal van zulke ondernemingen aan. Deze noodlijdende bedrijven zullen op den duur den concurrentiestrijd niet kunnen volhouden, hoewel zij jarenlang kunnen blijven voortbestaan, omdat de bakker met zijn gezinsleden zich dikwijls het allernoodzakelijkste ontzegt om het langzaam wegwijnende bedrijf in stand te houden.

Indien nu een aantal bakkers hun omzet inbrengen in een technisch goed geoutilleerd bedrijf, dan is het zeer wel mogelijk, indien dit althans op deskundige wijze geschiedt, dat daardoor een rendabel bedrijf tot stand wordt gebracht. Uit de praktijk is een aantal gevallen bekend, waarin deze wijze van fusioneering succesvolle resultaten heeft opgeleverd. Een nog veel grooter aantal echter is op een totale mislukking uitgelopen. De oorzaak was vrijwel altijd gelegen in het feit, dat de fusie niet op de juiste wijze had plaats gehad. Een voorwaarde voor het slagen van een dergelijke fusie is, dat de nieuw te vestigen onderneming op een gezonde financieele basis rust en de onderlinge verhoudingen goed zijn geregeld. Indien een aantal voorheen zelfstandige patroons samen een bedrijf gaan uitoefenen, dan is het noodzakelijk, dat zij zich allen aan de leiding van één onderwerpen. In den regel schijnt het het beste te zijn, dat de leiding van zoo'n bedrijf wordt toevertrouwd aan een deskundige, die voorheen niet werkzaam was in een van de fusioneerende ondernemingen. Meestal is geen van de bakkers in staat om de leiding van het nieuwe bedrijf op zich te nemen; ook ter wille van het prestige is het beter, dat een deskundige, die voorheen geen relaties met de fusioneerende bakkers heeft onderhouden, met de leiding wordt belast. Na de fusioneering wordt dan aan de bakkers naar gelang van de prestaties een weekloon gegarandeerd en de overwinst naar een bepaalden maatstaf, rekening houdend met den inbreng, verdeeld.

4e. Het uitkopen van bakkers.

Hieronder verstaan wij het geven van een zekere vergoeding of het garanderen van een lijfrente aan bakkers, die hun bedrijf sluiten. Het is in vele gevallen zoowel in het belang van den bakker zelf als in het belang van het bakkersbedrijf in zijn geheel,

dat een niet-rendearend bedrijf tegen betaling van een zeker bedrag wordt gesloten. Een bedrijf, waarin jaarlijks verliezen geleden worden, de omzet vermindert en de schulden toenemen, gaat sterk in waarde achteruit en zal op den duur niet kunnen blijven bestaan. De liquidatiewaarde is dan vrij gering en zal meestal belangrijk lager zijn dan de schulden. Wordt een dergelijk bedrijf eerder gesloten, dan kan dezen bakker nog een bedrag voor den goodwill worden betaald. Voor de andere bakkers daar ter plaatse heeft dit een debietsvermeerdering tot gevolg.

In het algemeen zou men tot aankoop van ten verkoop aangeboden bedrijven kunnen overgaan. Toch meenen wij, dat in verband met de saneering aan het hierboven geschetste geval bijzondere aandacht moet worden besteed. Naar gelang van de grootte van het bedrag, dat voor den goodwill betaald wordt, en den leeftijd van den verkoper, zou naar keuze van den verkoper een som ineens betaald of een lijfrente gegarandeerd kunnen worden. Het bedrag, dat hiervoor noodig is, zou door de bakkers hetzij plaatselijk, hetzij landelijk kunnen worden opgebracht.

In zekeren zin is men in het bakkersbedrijf, hoewel het primaire doel een ander was, al in deze richting werkzaam geweest. Door het oorlogsgeweld is een 400-tal bakkers getroffen. Een aantal hiervan heeft betrekkelijk weinig schade geleden, maar van een gedeelte is het geheele bedrijf verwoest. Tot steun van deze getroffen bakkers hebben de werkgeversorganisaties en coöperaties in het bakkersbedrijf de Stichting Bakkersnoodfonds 1940 opgericht. Op verzoek van de bakkersorganisaties heeft de Secretaris-Generaal van het Departement van Landbouw en Visscherij den bloemprijs met f 0.20 per 100 K.G. verhoogd, welk bedrag gestort moest worden in de kas van het Bakkersnoodfonds. Deze verhooging van den bloemprijs mocht niet verdisconteerd worden in den broodprijs, zoodat dit bedrag door de geheele bakkerij ten behoeve van de getroffen bakkers is opgebracht. Naast vergoedingen voor huisraad, kleeding en levensonderhoud zijn, naar gelang van de behoefte, bedragen gevoteerd voor den wederopbouw van de bedrijven. In verschillende gevallen is echter niet tot wederopbouw overgegaan. Aan bakkers, die reeds op ver gevorderden leeftijd waren en geen opvolgers voor hun bedrijf hadden, is een bedrag ineens of een lijfrente, naar keuze van

den getroffen, verstrekt. Aan anderen, wanneer verwacht kon worden, dat hun bedrijf ook na den wederopbouw niet voldoende winstgevend zou zijn, is financieele steun verleend bij den aankoop van een bedrijf elders, of is, indien ze niet meer in staat of genegen waren een bedrijf te beginnen, een bepaald bedrag uitgekeerd. Ook is aan enkele bakkers, die voorheen in gehuurde panden hun bedrijf hadden uitgeoefend en dus geen wederopbouwplicht hadden te vervullen, financieele steun verleend bij het huren of koopen van bedrijven, mits deze niet gelegen waren in het getroffen gebied. De bedoeling hiervan is geweest om den bakkers in de getroffen gemeenten, waar toch al evacuatie had plaats gehad, dezen omzet ten goede te laten komen. Op deze wijze heeft het Bakkersnoodfonds aan de saneering medegewerkt.

Eveneens zal door het uitkoopen van slijters, hetgeen tot gevolg heeft dat het distributie-apparaat wordt verkleind, een meer economische distributie worden bereikt.

Door het vormen van plaatselijke fondsen of een landelijk fonds voor het uitkoopen van bakkers en slijters zal het aantal bedrijven kunnen worden verminderd.

5e. Gedwongen sluiting van bedrijven.

Het aantal bakkerijen is in de laatste jaren betrekkelijk stationnair. De sterke toeneming in de voorafgaande jaren heeft zich dus niet voortgezet. De invloed van de landelijke prijsregeling en de regeling van de arbeidsvoorwaarden is, gezien den betrekkelijk korten tijd, die na de invoering van deze beide regelingen is verlopen, nog niet aan te geven. De invoering van een regeling van het slijtersstelsel voor het geheele land, waarbij het vestigen van nieuwe slijters wordt verboden, zal ongetwijfeld binnen vrij korten tijd belangrijke vermindering van de distributiecapaciteit tot gevolg hebben, althans in die gemeenten en streken, waar het slijtersstelsel van beteekenis is. Als gevolg van de prijsregeling de regeling van de arbeidsvoorwaarden, de toepassing van de door ons hierboven aangegeven vrij stringente vestigingseischen, de afschaffing van het credietstelsel en de andere genoemde maatregelen tot vermindering van de capaciteit, verwachten wij, dat het aantal bakkerijen in de komende jaren niet onbelangrijk zal afnemen. Wil men echter binnen enkele jaren de capaciteit, hetzij in het geheele land, hetzij in bepaalde gemeenten of streken,

waar momenteel een zeer groote overcapaciteit is, zeer belangrijk inperken, dan zal men moeten overgaan tot de gedwongen sluiting van bedrijven. Is het groot aantal nieuwe vestigingen de oorzaak, dat de gewenschte capaciteitsvermindering niet plaats heeft, dan zal men òf voor het geheele land òf voor bepaalde gemeenten of streken tot tijdelijke sperring van het bedrijf moeten overgaan. Is daarentegen het te geringe afsterven van bestaande bedrijven de oorzaak, dan zal sluiting van bedrijven moeten plaats hebben. Indien tot het nemen van dezen rigoureuzen maatregel zou moeten worden overgegaan, dan zal bij de beslissing, welke bedrijven al of niet moeten sluiten, het rentabiliteitsonderzoek, eventueel gecombineerd met gebruikmaking van de hierboven aangegeven vestigingseischen, zij het ook soepel toegepast, als algemeen maatstaf moeten gelden. Met factoren van anderen aard zou dan rekening kunnen worden gehouden, o.a. met den leeftijd en de familie-omstandigheden van den ondernemer.

Uit het op te richten fonds, dat wij onder ten 4de vermeldden, zou dan een schadeloosstelling kunnen worden gegeven.

Wij hebben hierboven een aantal middelen aangegeven, die een snellere aanpassing van capaciteit aan behoefte zouden kunnen bevorderen. Het valt te begrijpen, dat deze maatregelen niet willekeurig genomen moeten worden. Wel zou het wenschelijk zijn, — zeer bijzondere omstandigheden voorbehouden —, dat de landelijke regeling van de broodprijzen en de arbeidsvoorwaarden wordt gehandhaafd, terwijl de regeling van het wederverkoopers-systeem, de voorgestelde vestigingseischen, de afschaffing van het credietstelsel en het verbod voor gefailleerden om het bedrijf voort te zetten, worden ingevoerd. Deze maatregelen bevorderen onder alle omstandigheden, zeer bijzondere daargelaten, de gezondmaking en gezondheid van het bakkersbedrijf. Naar gelang van de plaatselijke omstandigheden en van het tempo, waarin men tot saneering wil komen, kunnen ook de drie andere middelen, n.l. fusioneering van bedrijven, het uitkopen van bakkers en in het uiterste geval de gedwongen sluiting van bedrijven worden toegepast. Men zal bij het nemen van maatregelen zich moeten laten leiden door wat men zou kunnen noemen het sociaal-economisch optimum. Wij wezen er reeds op, dat de aard van het bakkersbedrijf medebrengt, dat het territorium, waarbinnen

de afzet van het brood plaats heeft, vrij beperkt is. Gezien deze localiseering van het afzetgebied, dat meestal beperkt blijft tot de stad, het dorp met omgeving, of enkele dorpen met omgeving, moet voor elk van deze steden of streken gezocht worden naar dit sociaal-economisch optimum. Bij de bepaling hiervan moet men er rekening mee houden, dat er te allen tijde een gezonde concurrentie moet blijven bestaan, teneinde den consument kwalitatief goed brood en behoorlijke bediening te waarborgen. Hiervoor is noodig, dat in een stad of streek steeds verscheidene bakkers zijn gevestigd en dat in verhouding tot de maximale behoefte altijd een zekere overcapaciteit aanwezig is. Deze overcapaciteit is trouwens ook nog wenschelijk, teneinde te voorkomen, dat ingeval van sterke toeneming van de bevolking of plotselinge stagnatie van de productie in een of meer bedrijven, het brood van ver afgelegen plaatsen zou moeten worden ingevoerd. Dit optimum is voor diverse steden en streken geheel verschillend. Dit hangt ten nauwste samen met de grootte van het rayon en het aantal inwoners.

Zoo zal de gemiddelde omzet van een plattelandsbakkerij niet grooter kunnen zijn en ook niet behoeven te zijn dan 15 tot 20 baaltjes per week, hetgeen neerkomt op $\pm$ 500 tot 700 inwoners per bakkerij. In dorpen van 2000 inwoners zouden dan 3 tot 4 bakkers gevestigd zijn. Indien deze grootte van bedrijven voor het platteland bereikt kan worden, zal een zeer belangrijke besparing plaats kunnen hebben. Het kostprijsverschil tusschen twee plattelandsbakkerijen, één van 15 tot 20 baaltjes en één van 7 tot 8 baaltjes per week is, wanneer beide in hoofdzaak brood bakken, groot. In het algemeen genomen kan dit kostprijsverschil gesteld worden op minstens twee cent per brood van 800 gram. De technische outillage en de grootte van de bakkerij zijn voor beide vrijwel gelijk, zoodat de vaste kosten, zooals huur van de bakkerij, eventueel afschrijving en rente, afschrijving oven, machines en inventaris, per 100 brooden uitgedrukt, ongeveer de helft lager zijn in het grootere bedrijf dan in het kleinere. Ook de brandstoffen- en de algemeene kosten zijn belangrijk lager, terwijl de prestaties per man, gezien den veel minderen onproductieven tijd, aanmerkelijk hooger zijn, zoodat het loonbedrag, per 100 brooden uitgedrukt, aanzienlijk lager is.

In de steden is de saneering van het bakkersbedrijf meer een

distributieprobleem. Wij wezen er reeds op, dat tengevolge van de groote productie-, maar vooral van de groote distributiecapaciteit, door de groote meerderheid van de bakkersbedrijven over de geheele stad wordt bezorgd en deze bezorgkosten, gezien ook den eisch van den consument, dat het brood vóór 1 uur moet zijn thuisbezorgd, zeer hoog zijn. Voorts is het distributieprobleem in Amsterdam van geheel anderen aard dan b.v. te Rotterdam en 's-Gravenhage. In Amsterdam zullen door uitschakeling van het slijterssysteem en vermindering van het aantal bakkerijen de distributiekosten belangrijk lager worden, omdat de bedrijven daar meer ingesteld zijn op winkeldebiet, en de bezorging over de geheele stad door het kleinbedrijf veel minder zal plaats hebben. Want dit staat wel vast, en dit geldt voor alle steden, dat naar gelang het slijterssysteem meer en meer gaat verdwijnen en het aantal bakkerijen vermindert, en dus de productie-, maar vooral de distributiecapaciteit wordt ingekrompen, ook de bediening van ver afgelegen klanten meer en meer zal worden nagelaten. Het rechtstreeksch ingrijpen, door b.v. den bakkers een bepaald rayon toe te wijzen, waar buiten niet mag worden bezorgd, is praktisch onuitvoerbaar. Ook pogingen om door ruiling van klanten te komen tot een meer rationeele bezorging zijn op een mislukking uitgelopen. Alleen door beperking van de productie- en distributiecapaciteit zal op den duur een meer rationeele distributie, — tenzij men zeer ingrijpende maatregelen zou nemen —, worden bereikt.

Wij hebben hierboven enkele middelen aangegeven, die alle ten doel hebben te komen tot een meer rationeele broodvoorziening. Wij hebben ze gesplitst in twee groepen, t.w. eenerzijds de regeling van de broodprijzen, de arbeidsvoorwaarden en het wederverkooperssysteem, de voorgestelde vestigingseischen en de afschaffing van het credietstelsel; dit zijn maatregelen, die getroffen dienen te worden voor het geheele bakkersbedrijf en ook onder alle omstandigheden gehandhaafd moeten blijven, omdat ze het z.g. fundament vormen, waarop de gezondmaking en de gezondheid van het bakkersbedrijf moet plaats hebben. En anderzijds de fusioneering van bedrijven, het uitkopen van bakkers en de gedwongen sluiting; maatregelen, die toegepast kunnen worden naar gelang er plaatselijk een meer of minder

groote wanverhouding bestaat tusschen capaciteit en behoefte, en naar gelang van het tempo, waarin men deze met elkaar in evenwicht wil brengen.

Bestaat er geen gevaar, dat door de onder de eerste groep aangegeven maatregelen in een bepaalde stad of streek de capaciteit zoo sterk zal verminderen, dat de gezonde invloed van de concurrentie op de kwaliteit van het brood en de vereischte service aan de consumenten geheel of gedeeltelijk te loor zullen gaan? Gezien de groote overcapaciteit en het groot aantal adspirant-bakkers, — tot nu toe zijn ± 5500 diploma's „Vakbekwaamheid voor broodbakkers" afgegeven, vrijwel uitsluitend aan nog niet gevestigde patroons, en het aantal deelnemers aan den loopenden patroonscursus bedraagt bijna 2000 —, bestaat hiervoor nog weinig gevaar. Tengevolge van het vaststellen van de broodprijzen, waarbij er naar gestreefd wordt gezonde bedrijven met denzelfden omzet een zelfde nettowinst te garandeeren, is de kans zeer gering, dat in een bepaalde stad of streek het aantal bakkersbedrijven relatief te gering zou worden, terwijl in andere steden of streken nog een groote overcapaciteit zou bestaan.

Mocht dit gevaar zich toch hier of daar voordoen, dan zouden wij bij voorkeur een vestigingspremie geven, eerder dan over te gaan tot afschaffing van een of meer van de onder de eerste groep aangegeven maatregelen. Tast men een van deze maatregelen aan, dan komt men weer op het hellend vlak en is de gezondheid van het bakkersbedrijf niet verzekerd.

Voorts zij er op gewezen, dat gevaar voor prijsopdrijving door het bepalen van vaste prijzen is uitgeschakeld.

Bedrijfsorganisatie.

In het voorafgaande hebben wij aangegeven welke maatregelen getroffen dienen te worden, teneinde het gestelde doel, n.l. gezondmaking en gezondheid van het bakkersbedrijf, te bereiken. De vraag, die wij nu nader onder het oog willen zien, is: aan welke instanties moet de tot standkoming en uitvoering van deze maatregelen worden opgedragen? Het complex van de te nemen maatregelen is geheel gericht op het bereiken van een bepaald doel. Door wijziging van een bepaalden maatregel kan het effect

van een anderen maatregel gedeeltelijk te loor gaan of worden versterkt. Alvorens dus bepaalde maatregelen worden getroffen of gewijzigd, is het noodzakelijk, dat men er zich van vergewist, in hoeverre deze nieuwe maatregelen of wijzigingen het effect van andere maatregelen verminderen of vergrooten. Het is dus van groot belang, dat het nemen van maatregelen aan één instantie wordt overgelaten. Het bakkersbedrijf eischt de mogelijkheid van snel ingrijpen, zoodat aan de dagelijks zich voordoende moeilijkheden gemakkelijk het hoofd kan worden geboden.

Naar gelang van de omstandigheden en de plaatselijke verhoudingen moeten nu eens meer dan weer minder diepingrijpende maatregelen worden getroffen. De algemeene richtlijnen kunnen voor langen tijd dezelfde blijven, de toepassing er van eischt een zekere bewegingsvrijheid, zoodat binnen het raam van de algemeene richtlijnen telkens andere maatregelen kunnen worden genomen. De verbindendverklaarde ondernemersovereenkomst voor Amsterdam was tot in détails geregeld. In de praktijk bleek aldra, dat wijzigingen van ondergeschikte beteekenis moesten plaats hebben, aangezien enkele bepalingen tot groote moeilijkheden aanleiding gaven. Zoowel het Departement als de bakkers en de Nederlandsche Bakkerij Stichting waren het hier over eens; toch konden wijzigingen alleen tot stand komen, indien een gewijzigde ondernemersovereenkomst opnieuw ter verbindendverklaring werd voorgedragen. Aangezien het, ook bij een zeer vlotte behandeling, verscheidene maanden duurde eer de verbindendverklaring werd uitgesproken, bleven gedurende deze periode de onbillijkheden bestaan.

Soortgelijke moeilijkheden hebben zich ook voorgedaan met de vestigingseischen en de landelijke prijsregeling.

De door ons voorgestelde saneeringsmaatregelen zijn nogal veelzijdig en veelomvattend. Het zou ongewenscht zijn, indien van overheidswege dit geheele complex van maatregelen tot in détails zou worden geregeld. Nu ook in andere bedrijfstakken meer bindende regelingen tot stand moeten komen, zou de overheid bedolven raken onder de talloze detailkwesties. Alleen de groote lijnen van de te volgen economische politiek moeten door de overheid worden vastgesteld, de te nemen maatregelen voor het bedrijfsleven moeten door instanties uit het bedrijfsleven worden

bepaald. De algemeene richtlijnen behoeven dan preventief de goedkeuring van de overheid, de regelingen van détails en de uitvoering er van geschieden door instanties uit het bedrijfsleven en worden repressief door de Overheid gecontroleerd. De Overheid zal dus een groot deel van haar taak aan de instanties uit het bedrijfsleven moeten overdragen. Deze instanties hebben veel nauwer contact met het bedrijfsleven, hebben het vertrouwen van het bedrijfsleven, kennen het bedrijfsleven en plegen gemakkelijker overleg met het bedrijfsleven. Ook is van de zijde van de bedrijfsgeenooten meer medewerking te verwachten, indien hun eigen instanties zelf regelend kunnen optreden, omdat deze beter in staat zijn om het bedrijfsbelang met de belangen van een individueelen ondernemer te combineeren. De saneering van het bakkersbedrijf behoeft een landelijke regeling, maar in verband met plaatselijke omstandigheden en verhoudingen zal deze regeling in détails voor verschillende rayons anders moeten zijn. Zoowel wat de uitvoering als wat de voorlichting betreft zullen plaatselijke instanties niet kunnen worden ontbeerd. Ook hier moet het z.g. subsidiariteitsbeginsel worden toegepast, n.l. dat, wat lagere organen kunnen regelen, niet door hogere organen moet worden geregeld.

Door de Organisatie Commissie (de Commissie Woltersom) wordt het bakkersbedrijf gesplitst in „industrie” en „ambacht”. In verband met de saneering van het bakkersbedrijf en de broodvoorziening in het algemeen zullen deze horizontaal gesplitste groepen een toporgaan moeten vormen, dat bevoegdheden krijgt om maatregelen te nemen, waardoor alle bakkersbedrijven worden gebonden.

Voor verscheidene maatregelen, die genomen dienen te worden, zal de medewerking van andere bedrijfstakken, die in nauwe relatie staan met het bakkersbedrijf, niet kunnen worden gemist. Wij denken hier b.v. aan maatregelen betreffende de credietverleening en andere leveringsvoorwaarden. Regelingen ten aanzien van deze kwesties kunnen niet door „industrie” en „ambacht” in het bakkersbedrijf worden getroffen, omdat ze niet de bevoegdheid hebben daaromtrent regelen te stellen. Ze behoeven hiervoor de medewerking van de producenten en van den handel in bakkerijgrondstoffen en andere bakkerijbenodigdheden. Uit de door de Organisatie Commissie ingestelde of nog in te stellen

bedrijfs-, vak- of ondervakgroepen en „industrie” en „ambacht” in het bakkersbedrijf zal dus een bedrijfsorganisatie in verticale richting moeten worden samengesteld. Het Organisatiebesluit Voedselvoorziening 1941 opent hiertoe de mogelijkheid.

STELLINGEN

STELLINGEN

I.

De opvatting, dat minimumprijzen in schaarschtetijden geen betekenis hebben, is in zijn algemeenheid onhoudbaar.

II.

Bij de vraag, of bepaalde takken van landbouw of veehouderij moeten worden ingekrompen of uitgebreid, is de wereldmarktprijs als zoodanig geen richtinggever.

III.

Meer aandacht zal moeten worden besteed aan de opheffing van de seizoenwerkloosheid in den landbouw. Zoo zal onder meer het verwerken van vlas in eigen land moeten worden bevorderd.

IV.

In de bedrijfseconomische literatuur wordt bij de bespreking der liquiditeit te weinig aandacht geschonken aan de bedrijfsliquiditeit.

V.

Decentralisatie der industrie is een eerste eisch van ruimtelijke ordening.

VI.

Voor de individueele bedrijven moet onderbezetting als een element van hun kostprijs worden beschouwd.

VII.

Een wettelijke regeling van de Stichtingen is gewenscht.

VIII.

Een gefailleerde, wiens faillissement bij gebrek aan baten is opgeheven, heeft in den zin van de Vestigingswet niet opgehouden zijn bedrijf uit te oefenen en kan mitsdien zijn bedrijf voortzetten. Dit is als een hiaat in de Vestigingswet Kleinbedrijf te beschouwen.

IX.

In Nederland is de totstandkoming van een algemeen plan voor een gemeentelijke herindeeling een dringende eisch.

X.

De ontginningsmogelijkheden in Nederland zijn kleiner dan Westhoff aanneemt. (Ir. J. Th. Westhoff: Werkloosheidsbestrijdingen door uitvoering van cultuurtechnische werken).

BIJLAGE I.

	Aantal bakkers op 31 December ¹⁾						Aantal inwoners per bakkerij						Gemiddelde inslag in baaltjes (50 K.G.) per bakkerij per week in 1938
	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1933	1934	1935	1936	1937	1938	
Groningen	954	973	1.004	1.028	1.043	1.035	424	420	413	406	402	407	7.7
Friesland	1.188	1.211	1.245	1.281	1.293	1.293	345	340	340	326	325	327	7.6
Drente	555	578	586	599	620	617	418	407	407	403	392	398	9.—
Overijssel	1.087	1.113	1.164	1.203	1.234	1.239	497	492	475	464	450	460	11.6
Gelderland	2.210	2.285	2.325	2.352	2.460	2.449	393	386	384	382	368	373	10.2
Limburg	1.085	1.143	1.178	1.219	1.229	1.241	538	514	500	486	486	486	11.—
Noord-Brabant ...	2.104	2.183	2.237	2.319	2.263	2.257	447	439	437	426	444	451	13.—
Zeeland	701	716	735	751	753	745	357	352	344	338	337	342	9.1
Zuid-Holland	1.946	2.001	1.974	2.015	2.068	2.058	1.048	1.030	1.050	1.040	1.023	1.039	31.3
Utrecht	708	751	756	774	789	788	613	591	597	595	592	600	17.3
Noord-Holland ...	1.814	1.855	1.942	1.960	2.021	2.025	873	864	830	830	815	823	23.2
Nederland	14.352	14.809	15.146	15.501	15.773	15.747	578	567	560	550	548	554	15.1
Amsterdam	—	—	369	425	453	464	—	—	2.118	1.839	1.729	1.699	47.6
Rotterdam	—	—	215	226	232	244	—	—	2.767	2.635	2.580	2.483	79.2
's-Gravenhage ...	—	—	165	180	199	209	—	—	2.894	2.680	2.446	2.340	63.1
Leeuwarden	—	—	48	54	53	54	—	—	1.075	973	1.006	1.002	28.4
Groningen	—	—	118	120	126	131	—	—	957	960	927	904	21.4
Breda	—	—	64	66	69	73	—	—	763	749	722	690	22.6
Arnhem	—	—	103	105	113	115	—	—	816	810	765	762	20.8
Maastricht	—	—	72	76	79	81	—	—	910	867	841	828	22.9
Utrecht	—	—	135	139	149	152	—	—	1.191	1.159	1.086	1.072	34.2
Jaar	Aantal bakkerij-ondernemingen (1—100 baaltjes per week)			Aantal bakkerij-ondernemingen (101—1001 baaltjes per week)			Aantal bakkerij-ondernemingen (meer dan 1000 baaltjes per week)			Totaal			
1932	13.495			203			9			13.707			
1933	14.197			146			9			14.352			
1934	14.653			149			7			14.809			
1935	14.983			155			8			15.146			
1936	15.328			168			5			15.501			
1937	15.618			150			5			15.773			
1938	15.589			154			4			15.747			

¹⁾ Deze gegevens zijn ontleend aan het Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek, 34ste Jaargang, Afl. 6, 30 Juni 1939, blz. 1025.
Gegevens over 1939 en volgende jaren zijn niet verstrekt.

BIJLAGE II.

Provincie	Aantal bakkerijen per 31 December		Omzet in baaltjes ¹⁾ bloem en meel per bakkerij per week		Aantal inwoners per bakkerij		Gemiddeld verbruik per inwoner per week in K.G. bloem en meel	
	1909 ²⁾	1938	1909 ³⁾	1938	1909 ³⁾	1938	1909 ³⁾	1938 ⁴⁾
Noord-Brabant ...	1964	2257	12.1	13.—	320	452	1.89	1.45
Gelderland	1864	2449	14.2	10.2	347	373	2.05	1.37
Zuid-Holland	1914	2058	26.6	31.3	728	1039	1.82	1.51
Noord-Holland ...	1840	2025	19.5	23.2	600	823	1.62	1.42
Zeeland	658	745	7.9	9.1	355	342	1.11	1.34
Utrecht	593	788	17.4	17.3	488	600	1.75	1.45
Friesland	1104	1293	11.2	7.6	327	327	1.70	1.17
Overijssel	986	1239	17.6	11.6	391	460	2.27	1.27
Groningen	968	1035	14.3	7.7	344	407	2.08	0.96
Drente	454	617	14.9	9.—	386	398	1.94	1.14
Limburg	776	1241	12.9	11.—	439	486	1.47	1.13
	13121	15747	16.2	15.1	449	554	1.81	1.37

¹⁾ Een baaltje is 50 K.G.

²⁾ Onderzoek naar de Bedrijfstoestanden in de Nederlandsche Broodbakkerijen, 1911, blz. 68.

³⁾ „ „ „ „ „ „ „ „ , 1911, blz. 70.

⁴⁾ Maandschrift van het Centraal Bureau voor de Statistiek, 34ste Jaargang, Afl. 6, 30 Juni 1939, blz. 1025.

BIJLAGE III.

Hoeveelheden brood, verbruikt per jaar per gezinseenheid in grammen. ¹⁾

	Minder dan f 1.400	f 1.400 tot f 1.800	f 1.800 tot f 2.300	f 2.300 tot f 3.000	f 3.000 tot f 4.000	f 4.000 tot f 6.000	f 6.000 en meer
Melkwtitbrood	18.418	20.823	21.802	33.201	40.182	30.864	36.138
Waterwtitbrood	75.242	78.986	74.290	39.413	29.005	26.203	51.159
Bruinbrood	30.350	18.575	26.061	36.312	28.432	13.220	14.806
Roggebrood	32.990	23.783	17.413	13.490	19.437	6.350	5.876
Luxebrood en -broodjes.....	5.575	8.012	5.734	11.545	7.232	15.995	6.753
Beschuit	1.667	1.668	1.546	1.914	1.999	2.973	1.627
Totaal verbruik	164.242	151.847	146.846	135.875	126.287	95.605	116.359

Bedrag in guldens van het verbruik per jaar per gezinseenheid.

Melkwtitbrood	4.54	5.11	5.37	8.05	9.54	7.95	9.—
Waterwtitbrood	15.15	15.90	14.99	8.22	5.50	7.69	10.92
Bruinbrood	5.39	3.46	4.98	6.72	5.42	2.83	2.89
Roggebrood	4.10	3.27	2.51	1.91	3.90	0.88	0.87
Luxebrood en -broodjes.....	1.90	2.50	2.07	3.25	2.44	5.26	2.98
Beschuit	1.37	1.56	1.35	1.65	1.79	2.67	1.50
Totaal verbruik	32.45	31.80	31.27	29.80	28.59	27.28	28.16

¹⁾ „Huishoudrekeningen van 598 gezinnen uit verschillende deelen van Nederland over de perioden 29 Juni 1935 t/m. 26 Juni 1936 en 28 September 1935 t/m. 25 September 1936”, deel II, 1938, pag. 68; bewerkt door het Centraal Bureau voor de Statistiek; uitgegeven door de Algemeene Landsdrukkerij.

BIJLAGE IV.

Brutowinst per 100 brooden, uitgedrukt in guldens.

	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	Bruto- winst bij Prijzen- schema ¹⁾	
Amsterdam	6.56	5.55	6.43	7.62	7.15	8.48	8.67	7.64	6.84	7.35	6.60	6.32	6.47	7.41	6.53	6.15	Amsterdam
's-Gravenhage ...	9.52	9.66	10.56	11.04	10.34	11.11	10.56	9.94	8.48	8.54	8.33	8.22	8.83	8.61	8.27	6.90	's-Gravenhage
Groningen	7.45	7.88	8.30	8.34	8.57	8.10	7.60	7.28	7.14	7.57	7.51	7.01	7.89	8.01	7.77	8.15	Groningen
Haarlem	8.05	8.25	9.49	10.01	8.51	8.75	9.03	8.34	7.80	8.21	7.80	6.93	7.10	7.80	7.15	6.90	Haarlem
Rotterdam	8.58	9.21	10.20	9.90	9.09	10.13	9.94	8.24	7.56	7.83	7.47	7.47	7.63	7.51	7.78	6.90	Rotterdam
Utrecht	6.63	7.25	7.91	7.98	7.93	9.45	9.36	8.04	7.51	7.75	7.30	6.83	5.68	6.85	7.45	6.90	Utrecht
Arnhem	7.15	6.41	7.49	8.21	7.03	7.50	7.75	6.74	6.43	6.96	6.85	6.64	5.99	6.74	6.84	7.15	Arnhem
Dordrecht	4.98	4.94	5.45	5.83	5.18	6.40	6.26	5.72	6.12	6.41	5.65	5.08	5.02	6.70	5.03	6.05	Dordrecht
Eindhoven	5.82	5.74	6.80	7.07	6.56	7.11	7.18	6.16	6.50	7.31	5.76	5.52	5.87	7.09	6.80	6.65	Eindhoven
Enschede	6.61	6.46	4.89	6.46	6.95	6.63	6.19	6.54	6.84	6.03	5.63	5.40	5.22	6.52	6.05	6.35	Enschede
Maastricht	6.05	5.88	7.01	7.50	6.47	7.26	6.94	5.36	5.47	6.29	6.09	6.28	6.15	6.82	7.—	6.65	Maastricht
Tilburg	7.09	7.65	7.32	7.83	6.98	7.95	7.85	6.67	6.77	7.63	7.17	6.52	6.40	7.25	7.—	6.65	Tilburg
Breda	5.59	4.69	4.33	7.61	7.85	6.24	6.42	4.59	5.49	5.54	4.59	4.75	5.12	6.51	5.86	6.35	Breda
Leeuwarden	9.62	9.28	9.41	9.51	9.46	9.51	10.16	8.92	9.13	9.72	8.30	8.74	9.24	10.02	9.12	7.95	Leeuwarden
Zwolle	5.35	5.67	6.85	7.69	7.37	8.40	8.33	8.64	7.31	7.24	6.83	6.61	7.47	8.02	7.59	7.15	Zwolle
Assen	9.27	9.71	10.51	9.19	8.72	9.66	9.72	8.39	8.16	8.60	8.43	8.25	8.13	8.46	6.54	7.65	Assen
Gemidd. bloem- prijs p. 100 K.G.	f 22.69	f 22.75	f 19.85	f 18.08	f 16.23	f 14.50	f 10.23	f 10.54	f 12.59	f 12.50	f 13.23	f 14.29	f 15.92	f 14.02	f 12.94	f 16.20	Gemidd. bloem- prijs p. 100 K.G.

¹⁾ Dit prijzenschema is in bijlage IX vermeld.

BIJLAGE V.

Gemiddelde broodprijzen per 800 gram, uitgedrukt in centen, van 1921 t/m 1939 in plaatsen met meer dan 15.000 inwoners.

Naam der gemeente	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	Naam der gemeente
Alkmaar	28.4	22.4	19.8	20.8	23.4	21.6	21.6	21.1	19.7	19.2	17.4	15.5	15.5	15.7	16.—	15.7	17.7	17.7	16.8	Alkmaar
Almelo	26.3	22.—	19.2	19.2	21.8	21.8	20.5	20.—	18.6	17.2	15.6	13.3	14.—	14.3	14.7	15.1	17.—	17.3	16.4	Almelo
Alphen a/d Rijn	—	—	20.—	20.6	22.8	20.4	20.2	21.—	19.3	17.9	16.—	14.9	15.6	16.—	16.2	17.—	17.9	18.—	16.1	Alphen a/d Rijn
Amersfoort	28.1	22.—	20.3	20.—	22.4	21.—	20.9	18.8	17.1	17.2	15.7	14.2	15.3	15.6	15.5	15.5	17.4	17.6	16.7	Amersfoort
Amsterdam	25.6	20.8	19.—	19.1	21.—	19.1	18.9	19.—	17.9	17.5	15.7	14.8	15.—	15.6	15.3	15.6	16.7	16.5	15.—	Amsterdam
Apeldoorn	26.3	22.8	21.8	20.9	22.6	21.1	20.—	18.8	18.—	18.8	16.—	14.8	16.2	16.8	16.8	16.1	18.1	17.4	15.9	Apeldoorn
Arnhem	26.1	21.6	19.—	20.—	21.9	20.2	20.2	19.7	17.9	16.7	14.9	14.—	14.8	15.3	15.6	16.—	17.1	15.9	15.4	Arnhem
Assen	26.4	22.1	19.8	21.3	24.2	23.8	23.4	21.—	19.9	19.1	17.1	15.9	16.8	17.2	17.5	17.9	18.7	18.—	16.8	Assen
Barneveld	26.3	23.—	20.4	21.2	23.7	22.8	22.8	21.6	19.3	19.4	17.4	15.—	16.1	17.—	17.—	17.—	17.4	15.5	14.2	Barneveld
Bergen op Zoom	27.1	20.—	18.2	19.2	21.7	20.5	20.—	18.5	17.4	16.2	14.8	12.—	14.4	15.—	15.—	15.—	15.—	15.—	15.—	Bergen op Zoom
De Bilt	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15.3	16.—	16.2	16.2	16.1	16.8	17.—	17.—	De Bilt
Bloemendaal	22.6	23.—	21.—	19.8	22.4	22.5	22.5	22.—	20.2	19.2	17.2	15.1	15.7	16.—	16.1	16.5	17.—	16.9	16.1	Bloemendaal
Breda	24.2	17.7	17.5	16.6	20.—	18.2	16.8	18.9	18.5	15.2	13.3	11.6	13.7	13.7	13.2	13.9	15.2	15.5	14.3	Breda
Bussum	30.2	23.6	20.—	21.6	24.—	24.—	24.—	23.4	21.5	20.1	17.9	17.—	17.3	18.—	18.—	18.—	18.7	18.9	18.2	Bussum
Delft	27.7	22.4	20.3	19.6	21.2	21.1	21.1	20.6	19.3	18.3	15.4	15.1	16.4	16.6	16.5	16.4	17.2	17.1	17.1	Delft
Deventer	26.1	21.2	19.2	19.7	20.8	19.4	19.3	18.8	17.3	16.2	14.1	13.6	14.2	15.3	15.4	15.4	17.1	16.9	15.7	Deventer
Doetinchem	25.3	21.5	18.2	19.—	23.4	22.2	21.1	19.2	18.—	16.6	15.1	14.3	14.7	16.—	16.—	16.—	17.1	17.—	16.1	Doetinchem
Dordrecht	24.1	18.1	16.3	16.5	19.5	18.6	17.9	17.2	15.9	15.4	13.2	12.8	14.3	14.6	14.3	14.3	15.2	14.7	13.5	Dordrecht
Ede	28.9	22.9	21.4	21.7	22.4	22.—	21.9	20.5	19.4	18.2	15.—	15.3	15.9	16.6	16.4	16.6	17.7	17.1	16.9	Ede
Eindhoven	25.1	21.—	17.6	17.2	20.4	19.4	19.4	18.5	17.3	16.2	14.1	13.3	14.8	15.5	14.4	14.8	16.1	16.2	15.3	Eindhoven
Emmen	25.7	19.6	19.4	20.7	21.3	19.9	21.9	20.8	19.3	17.7	15.4	14.3	14.5	14.—	13.8	13.8	15.6	15.8	15.8	Emmen
Enschede	24.1	19.4	15.5	16.6	21.3	20.3	17.6	18.—	17.9	15.8	13.3	13.8	14.4	14.4	14.4	14.8	15.5	15.5	14.7	Enschede
Epe	21.8	20.5	20.—	21.1	23.6	22.—	22.—	20.—	19.9	17.5	15.7	12.4	15.8	16.—	16.1	13.9	16.7	16.8	16.—	Epe
Ermelo	23.6	20.6	19.7	19.9	22.7	21.8	21.—	20.5	18.2	17.7	15.1	15.7	16.—	16.—	16.—	16.—	17.4	17.6	16.—	Ermelo
Geleen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13.3	14.4	14.6	14.6	14.6	16.4	16.4	15.9	Geleen
Ginneken en Bavel ...	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	11.9	13.9	13.8	13.4	14.—	15.4	15.8	13.5	Ginneken en Bavel
Gouda	26.2	19.1	18.4	18.9	21.5	21.—	19.7	19.—	17.6	17.—	15.5	14.2	14.4	15.2	15.2	15.8	16.4	16.7	16.7	Gouda
's-Gravenhage	29.9	22.5	21.2	20.4	23.—	22.6	22.8	21.8	20.5	19.4	16.9	15.9	15.9	16.—	16.4	16.8	17.7	17.5	16.—	's-Gravenhage
Groningen	28.1	22.1	19.9	20.7	22.6	22.1	21.5	20.4	19.—	17.9	15.4	15.2	16.2	16.6	17.—	17.—	18.8	17.9	17.—	Groningen
Haarlem	28.1	22.3	20.5	20.1	22.6	21.9	21.9	21.4	19.3	17.8	16.—	15.5	16.1	16.5	16.5	16.2	17.3	16.9	16.4	Haarlem
Haarlemmermeer	28.5	22.8	21.—	21.4	23.6	21.9	20.7	20.6	20.—	18.8	17.—	14.4	15.6	15.8	15.9	16.—	17.—	16.9	15.9	Haarlemmermeer
Heemstede	23.9	22.9	20.8	20.5	23.2	22.8	22.8	22.5	20.4	19.2	17.3	16.6	17.1	17.4	17.5	17.1	19.2	18.7	17.5	Heemstede
Heerlen	27.—	20.5	18.5	18.8	20.2	19.4	19.5	19.—	17.6	17.6	15.2	11.—	13.2	15.2	15.1	15.3	17.—	16.2	15.7	Heerlen
Den Helder	25.7	21.3	18.7	19.7	22.4	21.8	21.8	21.6	20.8	18.5	14.4	14.3	15.1	15.3	15.3	15.5	16.8	16.9	13.6	Den Helder
Hellendoorn	23.7	20.1	22.—	18.—	20.1	19.—	18.1	17.9	16.—	15.7	13.1	13.9	14.5	15.—	15.2	15.4	16.8	16.8	15.6	Hellendoorn
Helmond	28.1	19.—	17.—	18.5	21.6	20.—	20.—	19.3	16.2	16.2	14.1	14.1	15.—	15.3	15.8	15.8	16.7	16.—	15.4	Helmond
Hengelo	23.3	20.2	17.—	17.1	20.6	20.7	19.—	18.7	17.7	15.9	14.6	13.7	14.6	15.7	15.8	15.7	16.5	16.6	15.6	Hengelo
's-Hertogenbosch	25.8	19.3	18.2	19.3	20.7	20.7	20.6	19.9	18.1	17.7	16.—	14.4	15.1	13.8	14.6	15.4	17.1	17.3	17.3	's-Hertogenbosch
Hillegersberg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13.8	15.3	15.9	15.7	16.2	16.5	16.6	16.6	Hillegersberg
Hilversum	27.4	22.9	20.2	20.3	21.3	21.—	21.—	20.4	19.1	18.7	16.1	15.3	16.4	17.1	16.9	16.5	19.4	17.6	16.7	Hilversum

Kampen	27.1	20.1	19.6	19.5	20.9	20.9	20.2	16.5	16.5	15.5	15.6	12.—	13.3	13.8	13.9	13.9	15.3	15.7	15.7	Kampen	
Katwijk	25.—	21.3	19.9	18.3	22.8	21.4	21.4	20.9	19.5	17.7	15.6	14.5	15.6	15.6	15.7	16.1	17.4	17.1	15.6	Katwijk	
Kerkrade	22.8	17.3	17.1	16.4	21.9	20.7	19.1	18.5	17.6	17.4	16.3	14.9	15.7	16.6	15.5	13.6	15.2	15.3	14.6	Kerkrade	
Leeuwarden	28.—	22.3	21.2	21.6	24.—	22.9	22.—	21.—	20.3	18.7	17.2	16.1	17.5	18.—	17.1	18.1	19.8	18.8	17.7	Leeuwarden	
Leeuwarderadeel	28.8	23.2	22.1	18.3	25.—	23.5	22.5	21.6	21.1	19.6	18.—	16.6	18.3	18.8	19.—	19.4	20.9	20.1	19.—	Leeuwarderadeel	
Leiden	27.8	21.5	18.9	20.2	22.3	19.9	20.8	20.7	19.4	17.7	15.3	13.9	15.8	16.1	14.8	15.6	17.3	17.1	15.—	Leiden	
Losser	23.8	18.1	16.8	18.—	20.7	18.7	18.—	17.5	17.5	15.8	14.—	13.6	14.3	14.6	14.9	16.5	16.3	16.2	15.5	Losser	
Maasbree	—	19.—	17.6	18.7	21.—	19.5	19.4	18.2	16.5	16.1	13.2	13.1	13.4	14.—	15.3	16.1	17.7	17.2	16.5	Maasbree	
Maastricht	25.2	18.—	17.8	17.9	20.7	19.6	19.6	18.9	17.2	16.2	13.8	12.1	13.6	14.4	14.7	15.4	16.3	15.8	15.4	Maastricht	
Middelburg	22.5	18.2	17.1	16.8	20.1	18.9	18.—	17.4	15.9	15.6	13.8	13.7	13.8	13.9	14.3	15.—	16.5	16.1	15.—	Middelburg	
Nieuwer-Amstel	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	14.2	15.2	15.2	15.2	15.9	16.1	15.3	Nieuwer-Amstel	
Nijmegen	26.—	22.6	20.4	21.1	23.—	22.—	22.2	21.7	19.6	18.9	16.—	14.8	15.2	16.6	14.7	15.3	16.1	16.—	15.3	Nijmegen	
Onstwedde	26.4	23.—	20.7	20.6	21.6	21.3	22.—	21.2	20.—	19.3	16.—	16.—	16.5	16.8	16.4	16.4	17.9	17.4	15.2	Onstwedde	
Oosterhout	29.1	19.4	16.3	16.9	19.—	18.1	18.1	18.—	16.2	14.9	13.3	13.1	13.1	13.1	13.1	14.—	14.2	14.1	13.3	Oosterhout	
Ooststellingwerf	28.7	21.7	20.—	21.4	23.—	22.3	22.2	21.6	19.9	16.7	15.9	15.6	16.2	17.5	17.5	17.5	19.2	19.5	17.7	Ooststellingwerf	
Opsterland	28.8	22.1	22.—	22.9	24.7	23.2	22.6	21.9	20.6	20.5	18.9	16.5	17.9	18.2	18.5	18.7	19.9	20.—	19.2	Opsterland	
Renkum	27.6	23.—	18.5	20.5	22.8	21.2	21.1	20.4	18.6	17.—	15.1	13.9	14.4	15.8	15.7	15.7	16.8	16.6	16.—	Renkum	
Rheden	28.3	22.2	20.—	21.2	22.6	21.2	21.8	21.1	19.5	17.4	15.—	14.2	15.—	16.—	15.9	16.6	17.9	17.5	15.5	Rheden	
Ridderkerk	23.3	19.9	18.7	18.—	19.9	18.8	18.9	18.1	16.9	15.6	14.—	12.8	13.3	13.9	14.6	15.7	16.1	16.2	15.9	Ridderkerk	
Rijswijk (Z.-H.)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16.3	15.4	15.4	15.4	15.6	16.1	18.2	18.—	16.5	Rijswijk (Z.-H.)	
Roermond	28.—	21.1	20.—	21.1	22.7	21.8	21.9	21.5	20.3	19.7	16.4	14.4	15.7	17.2	17.—	16.8	18.8	19.1	18.2	Roermond	
Roosendaal en Nispen	25.3	18.8	17.8	17.8	20.2	19.4	20.—	18.2	18.—	16.3	14.1	12.3	13.6	13.9	14.1	14.5	15.3	15.5	15.5	Roosendaal en Nispen	
Rotterdam	26.9	21.2	19.7	19.8	22.2	21.4	21.6	20.6	19.1	18.3	15.6	13.8	15.—	15.8	15.5	16.1	16.6	16.5	16.2	Rotterdam	
Schiedam	26.7	21.6	19.9	19.2	22.6	22.1	21.4	20.7	18.7	17.2	14.9	13.8	15.2	15.9	15.8	15.2	16.1	15.9	14.1	Schiedam	
Sittard	—	20.1	19.1	19.2	21.1	20.5	20.5	19.7	18.9	18.4	16.4	16.—	16.3	16.8	16.6	17.9	18.5	16.6	16.—	Sittard	
Smallingerland	26.8	22.—	22.—	22.6	25.3	24.—	22.9	21.4	20.1	18.3	16.9	16.4	18.—	18.—	18.—	18.1	19.7	19.9	19.—	Smallingerland	
Sneek	27.5	21.8	22.—	22.5	24.8	22.—	22.—	21.6	21.3	19.7	17.9	16.2	17.9	18.4	18.—	18.2	18.5	18.2	16.6	Sneek	
Soest	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15.2	16.7	16.5	16.—	16.—	16.9	17.1	16.2	Soest
Tietjerksteradeel	28.6	22.8	21.2	20.9	23.8	24.—	22.6	21.2	20.5	19.6	18.—	16.—	17.8	18.1	18.4	19.4	20.7	20.—	19.—	Tietjerksteradeel	
Tilburg	26.9	20.—	17.7	18.9	22.—	21.6	20.2	19.5	18.1	17.3	15.1	14.1	15.3	16.2	16.2	16.—	16.9	16.6	15.9	Tilburg	
Utrecht	28.—	21.3	19.—	19.1	21.1	20.9	20.5	19.4	18.7	18.5	16.4	15.2	15.8	16.—	16.—	16.1	15.9	16.—	16.—	Utrecht	
Velsen	26.7	22.5	19.6	18.7	21.2	21.3	20.8	19.7	18.6	17.3	15.2	14.7	15.5	15.5	15.7	15.6	16.3	16.2	15.9	Velsen	
Venlo	27.2	20.8	18.6	18.6	20.1	19.5	19.5	19.5	18.2	17.1	13.7	13.2	13.2	13.2	13.4	13.5	14.6	14.6	14.8	Venlo	
Vlaardingen	24.3	19.4	15.9	17.9	22.—	20.9	20.—	19.9	18.6	16.3	15.2	13.—	14.1	15.2	15.2	15.2	15.9	16.1	16.1	Vlaardingen	
Vlagtwedde	27.3	20.4	20.7	20.8	22.1	22.2	22.7	22.1	20.5	19.5	16.4	15.6	16.4	17.3	16.9	16.6	18.7	18.—	16.2	Vlagtwedde	
Vlissingen	26.—	19.4	17.6	17.9	20.2	19.—	19.—	18.3	17.1	16.8	13.6	13.2	13.8	14.—	14.3	15.1	17.1	16.6	15.4	Vlissingen	
Voorburg	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	17.5	15.—	15.9	16.1	16.3	16.1	17.1	17.1	16.6	Voorburg	
Voorst (Gld.)	27.6	21.5	20.—	20.9	20.5	20.1	19.9	18.7	18.—	16.6	14.1	13.8	14.7	16.—	16.—	16.—	17.—	17.—	16.—	Voorst (Gld.)	
Wassenaar	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	16.2	16.2	16.2	16.2	16.6	17.—	18.—	17.8	16.7	Wassenaar	
Weert	22.1	20.—	20.—	21.4	20.3	20.—	20.6	20.—	19.1	17.4	16.—	15.4	17.—	18.4	18.4	17.3	17.—	16.4	16.4	Weert	
Weststellingwerf	28.5	21.4	19.2	21.3	23.1	22.1	22.—	21.6	21.1	19.8	16.1	16.—	16.4	17.6	17.5	17.5	19.3	19.5	19.5	Weststellingwerf	
Winterswijk	24.3	20.3	17.1	17.4	19.6	19.—	19.—	18.—	17.5	16.—	14.4	14.3	13.5	14.3	14.4	14.9	15.7	16.2	16.2	Winterswijk	
Zaandam	27.3	22.4	19.8	20.5	22.8	22.6	21.4	20.1	18.3	18.4	15.7	15.—	14.3	14.8	15.—	15.5	16.5	16.5	15.5	Zaandam	
Zeist	29.6	20.2	20.—	20.8	23.6	24.—	23.1	21.1	20.7	20.3	16.9	14.7	16.—	16.3	16.6	16.2	18.—	17.8	17.4	Zeist	
Zuilen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	15.3	14.9	15.5	15.7	15.7	15.7	16.1	16.2	16.2	Zuilen	
Zutphen	26.4	21.1	20.—	19.9	21.9	20.9	21.—	19.6	18.—	16.4	14.—	13.3	14.9	15.2	15.2	15.2	17.—	16.7	15.2	Zutphen	
Zwolle	26.1	19.7	19.—	19.4	18.8	19.5	19.5	19.2	18.3	17.6	15.4	15.9	15.7	15.6	15.6	16.—	17.8	17.2	16.2	Zwolle	

BIJLAGE VI.

Verloop der prijzen van de voornaamste grondstoffen, uitgedrukt in guldens.

Jaar	Inlandsche bloem per 100 KG.	Amerikaan- sche bloem per 100 KG.	Konings- gist per KG.	Zout per KG.	Melk per L.	Melk- poeder per KG.	S.O. olie per 100 KG.	Steen- kolen per 1000 KG.
1900	9.80	10.52	—	—	—	—	—	—
1901	10.30	10.98	—	—	—	—	—	—
1902	10.—	11.19	—	—	—	—	—	—
1903	10.25	11.65	—	—	—	—	—	—
1904	10.85	12.05	—	—	—	—	—	—
1905	11.05	12.19	—	—	—	—	—	—
1906	10.90	11.32	—	—	—	—	—	—
1907	11.57	11.26	—	—	—	—	—	—
1908	13.08	12.27	—	—	—	—	—	—
1909	14.29	14.22	—	—	—	—	—	—
1910	13.05	13.03	—	—	—	—	—	—
1911	11.93	12.62	—	—	—	—	—	—
1912	12.69	13.47	0.35	—	—	—	—	—
1913	12.34	12.84	0.35	—	—	—	56.—	—
1914	13.25	13.52	0.40	—	—	—	—	—
1915	20.68	20.10	0.50	—	—	—	—	—
1916	20.01	19.30	0.44	—	—	—	—	—
1917	29.—	25.71	0.59	—	—	—	—	—
1918	34.—	32.96	0.65	—	—	—	—	—
1919	35.25	41.80	0.65	0.126	0.162	—	—	59.25
1920	39.54	39.19	0.77	0.123	0.184	—	—	66.18
1921	25.65	25.87	0.74	0.098	0.178	—	80.—	33.—
1922	18.40	19.04	0.68	0.095	0.129	—	72.—	26.50
1923	17.14	17.54	0.67	0.086	0.127	—	70.—	20.—
1924	19.05	19.60	0.59	0.08	0.133	0.90	68.—	20.—
1925	22.69	23.04	0.61	0.08	0.128	0.86	68.—	17.50
1926	22.75	21.50	0.60	0.08	0.12	1.—	66.—	17.—
1927	19.85	19.68	0.57	0.079	0.106	—	60.50	15.—
1928	18.08	17.74	0.55	0.077	0.115	—	60.50	14.50
1929	16.23	16.65	0.55	0.077	0.113	0.954	60.50	15.75
1930	14.50	13.82	0.50	0.078	0.107	0.943	55.—	16.25
1931	10.23	9.45	0.50	0.077	0.089	0.77	—	15.—
1932 ¹⁾		10.54	0.475	0.077	0.062	0.508	38.—	12.75
1933		12.59	0.45	0.077	0.068	0.501	—	13.75
1934		12.50	0.45	0.077	0.067	0.457	33.—	14.50
							57.—	
1935		13.23	0.445	0.077	0.055	0.294	75.—	15.25
1936		14.29	0.40	0.072	0.057	0.367	69.—	15.20
1937		15.92	0.40	0.067	0.063	0.478	88.70	15.—
1938		14.02	0.40	0.067	0.064	0.49	79.57	15.60
1939		12.94	0.40	0.065	0.068	0.474	82.45	15.25
1940		14.84	0.428	0.071	0.075	0.592	94.53	17.35
1941		16.33	0.435	0.12	— ²⁾	— ²⁾	103.40	18.—

¹⁾ Invoering van de Tarwewet 1931, waarbij werd voorgeschreven, dat buitenlandse en inlandsche tarwe vermengd moesten worden, per 4 Juli 1931 in de verhouding 75: 25, per 13 Februari 1933 in de verhouding 65: 35. In den loop van 1940 en 1941 werd deze verhouding nog enkele malen gewijzigd.

²⁾ Gedurende het geheele jaar 1941 was het verboden melk of melkpoeder te gebruiken bij de vervaardiging van brood.

Handwritten text at the top of the page, possibly a title or header.

Handwritten text in the upper left section of the page.

Handwritten text in the middle left section of the page.

Handwritten text in the lower left section of the page.

Handwritten text in the lower middle section of the page.

Handwritten text at the bottom of the page.

Handwritten text in the upper right section of the page.

Handwritten text in the middle right section of the page.

Handwritten text in the lower middle right section of the page.

Handwritten text in the lower right section of the page.

BIJLAGE VII.

Loonen bankwerkers, uitgedrukt in guldens. ¹⁾

Afdeeling:	1912 tot en met 1914	1915	1916	1917	1918	1919	1920	1921	1922	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935 t/m 1936	1937 t/m 1939	1940 t/m 1941	Opmerkingen	Afdeeling:
Alkmaar	12.— à 13.—	14.—	15.—	16.—	19.—	19.—	32.50	32.50	32.50	32.50	31.—	31.—	31.—	31.—	30.—	30.—	30.—	30.—	28.—	28.—	28.—	26.—	26.—	26.—	* Coöp. f 35.—	Alkmaar
Almelo	—	—	—	—	—	19.—	30.—	31.—	33.50	33.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	30.50	30.50	30.50		Almelo
Amersfoort	10.— à 14.—	15.—	17.—	17.—	17.—	17.—	30.50	30.50	30.—	30.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	26.—	26.—	26.—		Amersfoort
Amsterdam	14.50	15.50	16.—	20.—	23.50	27.50	36.—	36.—	36.—	36.—	36.—	36.—	36.—	36.—	36.—	36.—	36.—	36.—	32.50*	32.50*	32.50*	28.—	28.—	28.—		Amsterdam
Apeldoorn	12.—	14.—	15.—	15.50	18.50	18.50	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	30.40	30.40	30.40	27.—	27.—	27.—		Apeldoorn
Arnhem	12.—	13.50	14.50	15.50	18.— à 20.—	18.—	30.33	30.33	32.—	31.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	29.75	29.75	30.—		Arnhem
Assen	13.—	14.—	15.—	16.—	17.—	19.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	27.—	27.—	28.—		Assen
Baarn	—	—	—	—	—	32.—	32.—	32.50	32.50	32.50	32.50	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	28.—	28.—	30.—		Baarn
Beverwijk	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	34.—	34.—	34.—	34.—	34.—	34.—	34.—	34.—	34.—	34.—	28.—	28.—	28.—		Beverwijk
Breda	12.—	13.—	13.50	14.—	15.—	17.—	31.—	30.—	29.—	29.—	28.—	28.—	28.—	25.50	25.50	25.50	25.50	25.50	25.50	25.50	25.50	25.50	25.50	25.50		Breda
Bussum	14.—	15.—	15.50	16.—	17.—	19.—	19.—	36.—	33.—	33.—	33.—	28.—	28.—	28.—	27.—	27.—	27.—	27.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	* Alleen Coöp.	Bussum
Delft	13.—	14.—	14.50	15.—	17.—	18.50	32.50 à 35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	34.—	34.—	34.—	29.—	29.—	30.—		Delft
Delfzijl	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—		Delfzijl
Deventer	10.— à 13.—	14.—	14.50	14.50	15.—	20.—	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	32.50	28.75	28.75	29.—		Deventer
Dieren	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	26.—	26.—	26.—	26.—	26.—	26.—	26.—	27.—		Dieren
Dordrecht	15.— à 17.—	18.—	19.—	19.50	20.—	20.—	36.—	36.—	36.—	35.—	33.—	33.—	33.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—		Dordrecht
Drachten	—	—	—	—	—	—	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	28.50	24.50	24.50	24.50		Drachten
Ede	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—	25.—		Ede
Eindhoven	12.50*	13.50*	15.—*	16.—*	17.—*	19.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	33.—*	31.—*	31.—*	31.—*		Eindhoven
Enschede	9.— à 11.—	12.—	12.50	13.—	15.—	21.—	34.—	34.—	34.—	33.50	33.50	33.50	33.50	33.50	33.50	33.50	34.50	34.50	34.50	34.50	34.50	31.50	31.50	32.—	* Coöp. f 36.— * Coöp. f 34.50 * Coöp. f 31.—	Enschede
Gorinchem	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	30.—		Gorinchem
Gouda	13.— à 14.—	15.—	16.—	16.50	17.—	17.— à 18.—	17.— à 18.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—	32.—		Gouda
's-Gravenhage ...	14.—	16.—	17.—	21.—	22.—	23.—	36.—	36.—	36.—	36.—	35.—	34.—	34.—	33.50*	33.50*	33.50*	33.50*	33.50*	33.50*	33.50*	33.50*	28.—	28.—	29.—		's-Gravenhage
Groningen	13.—	14.—	16.—	17.—	18.—	20.— à 22.—	34.—	34.—	34.—	33.—	32.—	32.—	32.—	32.—*	32.—*	32.—*	32.—*	32.—*	31.—	30.—	30.—	28.—	28.—	28.—		Groningen
Haarlem	13.— à 16.—	15.— à 17.—	18.—	19.—	20.—	23.—	36.—	36.—	36.—	35.—	34.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	35.—	30.—*	30.—*	30.—*		Haarlem
Harlingen	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	30.—	30.—	30.—	29.—	30.—	30.—	30.—	30.—	30.—	28.—	27.—	27.50		Harlingen
Heerenveen	13.—	13.50	14.—	14.50	15.—	17.—	17.—	30.—	30.—	30.—	28.—	28.—	28.—	28.—	28.—	28.—	28.—	28.—	27.—	27.—	27.—	27.—	26.—	26.—		Heerenveen
Heerlen	—	—	—	—	—	22.50	38.—	38.—	38.—	38.—	38.—	38.—	38.—	38.—	38.—	38.—	37.—	35.—	34.—	33.—	33.—	29.—	29.—	30.—		Heerlen
Den Helder	13.—	14.—	15.50	16.—	17.—	17.75	17.75	20.—	30.—	31.—	30.—	30.—	24.—	±30.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	29.—	28.—	28.—		Den Helder
Hengelo	—	—	—	—	—	—	34.—	34.—	34.—	34.—	30.—	28.—	27.—	27.50	27.50	27.50	27.50	27.50	27.50	27.50	27.50	27.—	26.—	27.—	{ * Coöp. f 1.— hooger † Coöp. f 35.—	Hengelo
Hilversum	13.—*	14.—*	14.50*	16.—*	17.—*	21.—*	34.—*	35.—*	35.—*	35.—*	35.—*	35.—*	35.—*	35.—*	35.—*	35.—*	33.50†	33.50†	33.50†	33.50†	33.50†	31.—†	31.—†	31.—†		Hilversum
Hoogezand	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	24.50	24.50	24.50	24.50	24.50	24.50	22.—	24.—		Hoogezand

[illegible]

BIJLAGE VIII.

ONDERNEMERSOVEREENKOMST VOOR HET BAKKERIJBEDRIJF TE AMSTERDAM.

Ondergetekenden,

.....

.....

.....

allen bakkers, wonende, althans hun bedrijf uitoefenende in het hierna te omschrijven rayon

en

de „NEDERLANDSE BAKKERIJ STICHTING'', te dezer zake overeenkomstig haar Stichtingsbrief vertegenwoordigd door haar Voorzitter, Prof. Mr. P. S. Gerbrandy,

Overwegende:

dat bij de Wet op het algemeen verbindend en onverbindend verklaren van ondernemersovereenkomsten 1935 Stbl. 310 1935, verder te noemen de „Wet-1935'', de mogelijkheid is geopend om aan afspraken tussen ondernemers algemeen bindende kracht te geven;

dat ondergetekenden van oordeel zijn, dat in het Bakkerijbedrijf in het na te noemen rayon verschillende economisch-ongezonde toestanden heersen, waardoor enerzijds de kostprijs van het brood aldaar te hoog is, en dienengevolge de consument een te hoge prijs moet betalen, en/of anderzijds voor den producent en de hem behulpzame personen het uitoefenen van het bedrijf niet die materiële en immateriële voordelen afwerpt, als wanneer bedoelde economisch-ongezonde toestanden niet zouden bestaan;

dat ondergetekenden een overtreding van de Warenwet 1919 Stbl. 587 beschouwen als een daad van deloyale concurrentie, waardoor de overtreder schadelijktig wordt aan de Bakkers;

dat ondergetekenden menen, dat o.m.

1. Het bestaan of het doen ontstaan van een te grote ovencapaciteit;
2. Het distribueren van brood via een te groot aantal personen of verkoopsplaatsen;
3. Het geven van cadeaux;
4. Het berekenen van in verband met de kostprijs van het brood te lage prijzen, om een bepaald afzetgebied te behouden of een groter afzetgebied te veroveren;
5. Het toestaan van allerlei ongewenste kortingen;
6. Het anders dan tegen contante betaling verkopen van brood;
7. En andere deloyale concurrentie-methoden;

evenzovele misstanden zijn, die uit de weg geruimd dienen te worden, zulks ten voordele van producent en consument;

dat zulks mogelijk schijnt door het stellen van bedrijfsregelen dien-
aangaande;

dat de Nederlandse Bakkersorganisaties, te weten:

- A. De NEDERLANDSCHE VEREENIGING VAN WERKGEVERS IN HET BAKKERSBEDRIJF, gevestigd te 's-Gravenhage en aldaar kantoorhoudende;
- B. De NEDERLANDSCHE BAKKERSBOND, gevestigd te Amsterdam en aldaar kantoorhoudende;
- C. De NEDERLANDSCHE R. K. BAKKERSPATROONSBOND, gevestigd te Utrecht en kantoorhoudende te 's-Gravenhage;
- D. De BOND VAN CHRISTELIJKE BAKKERSPATROONS IN NEDERLAND, gevestigd te Utrecht en kantoorhoudende te Bilthoven;

tezamen met andere, te weten:

- A. De COOPERATIEVE GROOTHANDELSVEREENIGING DE HANDELSKAMER „HAKA" G.A., gevestigd te Rotterdam;
- B. De CENTRALE BOND VAN NEDERLANDSCHE VERBRUIKS-COOPERATIES, gevestigd te 's-Gravenhage;
- C. De FEDERATIE VAN DIOCESANE BONDEN VAN R. K. COOPERATIEVE VEREENIGINGEN, gevestigd te Utrecht;
- D. De VEREENIGING „CHRISTELIJKE BOND VAN VERBRUIKS-COOPERATIES", gevestigd te Utrecht;

deze overwegingen hebben onderschreven en, teneinde het stellen en doen naleven van die bedrijfsregelen te vergemakkelijken, hebben opgericht „DE NEDERLANDSE BAKKERIJ STICHTING", verder te noemen „DE STICHTING";

dat de Stichtingsbrief en overige reglementen van de Stichting aan ondergetekenden bekend zijn, zodat vermelding van de inhoud te dezer plaatse achterwege kan blijven;

dat de Stichting krachtens haar doelstelling en de bedoelingen van ondergetekenden bij de totstandkoming, uitvoering en naleving van de hierna volgende ondernemersovereenkomst heeft een belang, gelijk o.m. in art. 2 lid 3 van de Wet-1935 omschreven;

dat ondergetekenden hun, hierna volgende, ondernemersovereenkomst willen tot stand brengen, doen uitvoeren en aan de naleving de hand willen houden, op de wijze als in de Statuten en Reglementen van de Stichting omschreven, terwijl de Stichting bereid is gevonden om onder deze voorwaarde de haar in deze overeenkomst toegedachte taak te vervullen;

Verklaren te zijn overeengekomen:

HOOFDSTUK I.

Algemene bepalingen.

Art. 1.

In deze overeenkomst wordt verstaan onder

Bakker: iedere natuurlijke of rechtspersoon, die als ondernemer of daarmee gelijk te stellen figuur, handelingen verricht, welke naar haar aard

behoren tot de uitoefening van het Broodbakkerijbedrijf in het rayon dezer overeenkomst: (Amsterdam);

Vers brood: alle brood, gebakken op de dag, of door bevrozing of op andere wijze vers gehouden tot op de dag, waarop het wordt verkocht, met dien verstande, dat het deze benaming behoudt, tot de eerste daarop volgende werkdag 10 uur des voormiddags;

Oud brood: alle brood, dat verkocht wordt na het tijdstip van 10 uur des voormiddags van de eerste werkdag, volgende op die waarop het is gebakken, ontdooit, opgewarmd of op andere wijze is gebracht in de toestand van vers brood;

Bezorger: ieder, die van een bakker brood ontvangt ter distributie zonder wederverkoper te zijn;

Wederverkoper: ieder, die van een ander brood koopt, niet uitsluitend voor consumptie in eigen gezin en/of inrichting bestemd, daaronder dus o.a. begrepen depôthouders, slijters, karrijders, enz.; deze worden niet beschouwd als te zijn bakkers in de zin van deze overeenkomst;

Bakkersartikelen: brood, banket en andere geheel of gedeeltelijk uit meel en/of bloem bereide artikelen, welke door den Bakker gemeenlijk zelf worden vervaardigd;

Verkopen: het verkopen, doen of laten verkopen, leveren, afleveren, doen of laten leveren of afleveren;

Het Rayon: De gemeente Amsterdam;

terwijl voor het overige wordt overgenomen de terminologie van de Wet-1935, de Stichtingsbrief en de Reglementen der Stichting.

Art. 2.

De bakkers verbinden zich tot nauwkeurige naleving van de hierna gestelde voorschriften.

Art. 3.

De bakkers zullen geen ondernemersovereenkomsten, het bakkerijbedrijf betreffende, en bevattende regelen omtrent onderwerpen, in deze overeenkomst geregeld, sluiten anders dan de onderhavige, noch ook tot zodanige andere ondernemersovereenkomsten toetreden, tenzij zulks geschiedt na voorafgaande schriftelijke toestemming van de Stichting.

Art. 4.

De bakkers erkennen de Stichting als de Centrale instelling, bevoegd om al datgene te doen wat nodig en/of dienstig is om deze overeenkomst bindend te doen verklaren, de naleving dezer overeenkomst te controleren, te handhaven en in en buiten rechte af te dwingen.

Art. 5.

Ht recht om tot nakoming dezer overeenkomst en tot het opeisen van schadevergoeding in rechte te ageren tegen de bakkers zal, met uitsluiting van alle anderen, worden uitgeoefend door de Stichting.

Art. 6.

De Stichting beschouwt de uitoefening van de in art. 4 bedoelde be-

voegdheid als behoorende tot haar taak, zoals deze in haar Stichtingsbrief is omschreven.

Zij heeft bij de uitoefening van deze bevoegdheid en bij de uitoefening van het in art. 5 bedoelde recht, zich te houden aan haar Stichtingsbrief en Reglementen.

HOOFDSTUK II.

De Plaatselijke Bakkerij Commissie.

Art. 7.

1. Er zal worden in het leven geroepen een Plaatselijke Bakkerij Commissie voor het rayon.
2. De Plaatselijke Bakkerij Commissie bestaat uit ten hoogste 10 leden. De Plaatselijke Bakkerij Commissie wordt benoemd op de wijze als neergelegd in het rayonreglement van de Stichting.

Art. 8.

1. De Plaatselijke Bakkerij Commissie is, onder leiding en verantwoordelijkheid van de Stichting, belast met de uitvoering, toepassing en zorg voor de naleving dezer overeenkomst, voor zover de Stichting haar daarmede belast.
2. Zij treedt daarbij uitsluitend op als orgaan der Stichting.

HOOFDSTUK III.

Minimumprijzen.

Art. 9.

1. De bakkers zullen in het rayon geen brood, geschikt voor de menselijke consumptie, verkopen, uitgezonderd in de in deze overeenkomst genoemde gevallen, dan tegen de navolgende prijzen of hogere prijzen:
  - A. waterbrood per 800 gram 14 cent, indien afgehaald in een vaste verkoopsplaats;
  - B. waterbrood per 800 gram 15 cent, indien verkocht elders dan in een vaste verkoopsplaats;
  - C. melkbrood, per 800 gram 16 cent, indien afgehaald in een vaste verkoopsplaats;
  - D. melkbrood, per 800 gram 17 cent, indien verkocht elders dan in een vaste verkoopsplaats;
  - E. tarwebrood per 800 gram 13 cent, indien afgehaald in een vaste verkoopsplaats;
  - F. tarwebrood per 800 gram 14 cent, indien verkocht elders dan in een vaste verkoopsplaats;
  - G. kleinbrood 2½ cent per stuk, wegende gaar gebakken ten hoogste 70 gram;
  - H. krentenbollen 3½ cent per stuk, wegende gaar gebakken ten hoogste 70 gram;
  - K. galles, per 400 gram 8 cents.
  - L. Luxe galles, per 400 gram 9 cents.
2. Wanneer het brood gesneden wordt afgeleverd zullen bovengenoemde minimumprijzen met 1 cent worden verhoogd.

3. Brood, bereid met krenten en/of rozijnen, en/of sucade en/of gember, zal niet worden verkocht tegen prijzen, lager dan 3 cent per 100 gram, wanneer het betreft eenheden van meer dan 100 gram.
4. Paas- en Kerstbrood zal niet worden verkocht tegen prijzen lager dan 7 cent per 100 gram.
5. Oud brood mag uitsluitend verkocht worden of tegen de in dit artikel voor vers brood vastgestelde prijzen, of tegen prijzen, gelegen precies 6 cent beneden die prijzen, in de gevallen sub A. t/m F. genoemd, en 4 cents beneden die prijzen, in de gevallen sub K. en L. genoemd. Het is geen bakker veroorloofd meer dan 5 % van zijn brood-productie als oud-brood te verkopen.

Art. 10.

1. De in art. 9 lid 1 en 2 sub A. t/m D. en K. en L. genoemde broodprijzen zijn gebaseerd op een prijs van Tarwebloem, van f 13.22 per 100 K.G. netto, binnenslands gemalen Tarwebloem, van standaardkwaliteit, geleverd af fabriek, contant zonder korting, zakken op rekening, directe aflevering, in een hoeveelheid van 1000 K.G. Als prijs zal gelden de gemiddelde prijs, berekend door de toonaangevende Nederlandse Meelfabrieken.
2. In de eerste dagen van iedere maand zal door de Stichting worden vastgesteld wat de gemiddelde bloemprijs is geweest in de voorafgaande maand. Het verschil in positieve of negatieve zin tussen deze gemiddelde bloemprijs en de bovengenoemde prijs van f 13.32 wordt door de Stichting op een daartoe in te richten verschillenrekening genoteerd. Voor een positief verschil wordt de verschillenrekening gedebiteerd, voor een negatief, gecrediteerd. Bedraagt het saldo van de verschillenrekening f 1.60 of meer, dan worden de in art. 9, lid 1, sub A. t/m D. genoemde prijzen met één cent, die sub K. en L. met $\frac{1}{2}$ cent, verhoogd of verlaagd, al naar gelang het een debet- of een creditsaldo is. Voor iedere maand en voor iedere cent, dat de prijzen hoger, respectievelijk lager zijn geweest dan de in art. 9 genoemde, wordt de bloemprijsrekening met een bedrag van f 1.60 gecrediteerd, resp. gedebiteerd.
3. Ten aanzien van de in art. 9 sub E. en F. genoemde prijzen geldt hetzelfde, met dien verstande dat deze prijzen zijn gebaseerd op een Tarwe-meelprijs van f 11.72.

Art. 11.

Bij de vaststelling van de verkoopprijzen, genoemd in artikel 9 is in de kostprijscalculatie rekening gehouden met de loonbasis in het bakkerijbedrijf, zoals die gold in de jaren 1926 tot 1930, met dien verstande, dat die loonbasis is verlaagd in evenredigheid met de daling van de loonstandaard in Nederland, zoals die daling zich manifesteert in de indexcijfers voor het uurloon in een aantal bedrijven in Nederland, welke indexcijfers gepubliceerd worden in het Maandblad van het Centraal Bureau voor de Statistiek, o.m. in dat van November 1935, pag. 1770.

Als uitgangspunt is aangenomen een index, gelegen twee punten beneden de voor het eerste halfjaar van 1935 geldende index.

Bij de berekening van de broodprijzen zal in den vervolge rekening gehouden worden met wijzigingen in bovengenoemde index op de navolgende wijze:

Zodra en zovaak bedoelde index door het Centraal Bureau voor de Statistiek wordt gepubliceerd, zal door de Stichting de in artikel 10 genoemde verschillenrekening worden gecrediteerd of gedebiteerd.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 85 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 6 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 84 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 12 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 83 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 16 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 82 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 22 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 81 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 28 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 80 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 32 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 79 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 38 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 78 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 44 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 77 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 50 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 76 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 56 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 75 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 62 cts.

Voor iedere maand, dat de index is geweest 74 wordt de verschillenrekening gecrediteerd met een bedrag van 66 cts.

Art. 12.

1. De bakkers zullen aan instellingen en inrichtingen, voorkomende op een door de Stichting op te maken lijst, die in één of meer weken meer dan 150×800 gram brood per week afnemen (onverschillig of dit groot- of kleinbrood is), en deze hoeveelheid aan één adres laten bezorgen, in die weken een korting mogen geven van de boven vastgestelde bezorgprijzen, niet hoger dan 1 cent per 800 gram brood.
2. Is de in één of meer weken afgenomen hoeveelheid brood groter dan 500×800 gram per week, dan wordt de in het eerste lid bedoelde maximumkorting verhoogd tot 2 cent per 800 gram.
3. Is de hoeveelheid groter dan 1000×800 gram per week, dan wordt de maximumkorting tot 3 cent per 800 gram verhoogd.

Art. 13.

1. De bakkers zullen in geen enkele vorm, hetzij bij gewone koopovereenkomst, hetzij bij inschrijving ter gelegenheid ener aanbesteding, hetzij op andere wijze, direct of indirect, kortingen geven hoger dan de hierboven vastgestelde.
2. In zeer bijzondere gevallen kan het Moderamen, na overleg met de P.B.C. eventueel onder door haar te stellen voorwaarden, van deze bepaling vrijstelling geven.

Art. 14.

1. Wanneer een bakker, wiens bakkerij is gevestigd in het rayon dezer overeenkomst, kan aantonen, dat in zijn onderneming de kostende prijs van de broodsoorten, genoemd in art. 9 sub A. tot en met F., K. en L. van zodanige aard is, dat hij in staat is deze broodsoorten te verkopen tegen prijzen, lager dan de in dat artikel genoemde, dan kan hij tot het Bestuur der Nederlandse Bakkerij Stichting het verzoek richten om hem toe te staan die broodsoorten tegen een lagere prijs te verkopen.
2. Het Bestuur der Nederlandse Bakkerij Stichting stelt in zodanig geval een onderzoek in naar de kostprijs van bedoelde broodsoorten in de onderneming van den aanvrager. De berekening van de kostprijs en de beantwoording van de vraag of inderdaad deze kostprijs van die aard is, dat het verzoek moet worden ingewilligd, geschieden aan de hand van een daartoe door de Stichting, onder goedkeuring van den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, op te stellen reglement. De verzoeker is verplicht bij het onderzoek de daarvoor gewenste medewerking te verlenen.
3. Het Bestuur der Stichting neemt zijn beslissing binnen de termijn, te stellen in het in lid 2 bedoelde reglement. Van deze beslissing staat den aanvrager beroep op den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart open.
4. Wanneer het verzoek, al dan niet in hoger beroep, wordt ingewilligd, kan het Bestuur der Stichting in overleg met de P.B.C. bepalen, dat voor het geheel, of een gedeelte van het rayon de prijzen, genoemd in art. 9, worden gewijzigd en gebracht in overeenstemming met de prijzen, aan den verzoeker verleend.
5. Een verzoek, als bedoeld in het eerste lid van dit artikel, kan niet worden gedaan, dan tenminste zes maanden na het inwerkingtreden dezer overeenkomst.

HOOFDSTUK IV.

Cadeaustelsel.

Art. 15.

1. Bij de verkoop van bakkersartikelen zullen de bakkers geen cadeau- of premiestelsel toepassen, noch ook cadeaux of premies geven, direct of indirect, ter vergroting van hun brooddebiet.
2. Of een overtreding van dit artikel is gepleegd, wordt beslist door de P.B.C.
3. Als overtreding zal o.a. worden beschouwd:
  - A. het colporteren met gratis proefbrood;
  - B. het beschikbaar stellen van goederen tegen een lagere dan de normaal geldende verkoopprijs;
  - C. het geven of beloven van voordelen enz.;
  - D. het verstrekken van kaartjes voor Paas- en Kerstbrood, zelfs wanneer de prijs dezer kaartjes in de broodprijs wordt verdisconteerd of apart wordt berekend.
4. Het Moderamen kan, zowel in bepaalde gevallen als in het algemeen, vrijstelling van dit artikel verlenen, eventueel onder door hem te stellen voorwaarden.

HOOFDSTUK V.

De Wederverkopers.

Art. 16.

1. De bakkers verbinden zich om vanaf de datum der inwerkingtreding dezer overeenkomst:
  - A. Ten behoeve van hun bakkerijbedrijf geen personen meer als arbeider in dienst te zullen nemen, die wederverkoper zijn, op enigerlei wijze bij de wederverkoop van brood betrokken zijn of wier gezinsleden bij de wederverkoop van brood zijn betrokken. Deze bepaling treedt in werking op de derde Maandag na het in werking treden dezer overeenkomst.
  - B. Geen bakkersartikelen meer te zullen gaan verkopen, anders dan voor consumptie in eigen gezin, aan personen, die op 1 Januari 1936 geen wederverkoper waren.
2. In zeer bijzondere gevallen kan, na overleg met de P.B.C., het Moderamen, eventueel onder door hem te stellen voorwaarden, van deze bepalingen vrijstelling geven.

Art. 17.

1. De bakkers zullen geen personen als broodbezorger in dienst nemen, evenmin aan hen als wederverkopers direct of indirect, bakkersartikelen verkopen, of aan hen direct of indirect de gelegenheid verschaffen tot het bakken en/of verkopen van brood, wanneer deze personen hetzij als broodbezorger bij een bakker in dit rayon of elders in dienst zijn geweest, hetzij als wederverkoper bij een bakker in dit rayon of elders bakkersartikelen hebben betrokken, na het inwerkingtreden dezer overeenkomst.
2. Deze bepaling lijdt uitzondering in de navolgende gevallen:
  - A. Wanneer de persoon, die als bezorger in dienst wordt genomen, van dat tijdstip af, geen bakkersartikelen bezorgd of tracht te bezorgen bij de personen, aan of bij wie hij voordien bakkersartikelen verkocht of bezorgde.
  - B. Wanneer de persoon, aan wien als wederverkoper bakkersartikelen ten wederverkoop worden verkocht, die bakkersartikelen niet verkoopt of tracht te verkopen aan personen aan wie of bij wie hij voordien bakkersartikelen verkocht of bezorgde.
  - C. Wanneer de in het 1ste lid in de tweede plaats genoemde bakker daartegen geen bezwaar heeft.
  - D. Wanneer de betrokken bezorger of wederverkoper of een der betrokken bakkers bezwaren heeft tegen toepassing van deze bepaling en de Slijterscommissie, nadat die bezwaren haar ter kennis zijn gebracht, deze gegrond oordeelt. Als gegrond bezwaar van den betrokken wederverkoper zal in ieder geval moeten gelden het feit, dat deze wederverkoper niet geniet de maximumkorting, genoemd in art. 18.
3. De Slijterscommissie is een vaste commissie, bestaande uit drie personen. Een daarvan wordt aangewezen door het Moderamen, een door de P.B.C., en een door de ter plaatse leden tellende landelijke organisaties van arbeiders in het bakkerijbedrijf. De slijterscommissie geeft haar

- uitspraak over de krachtens het tweede lid sub D. bij haar te kennen gegevene bezwaren binnen een week na die kennisgeving. Zij zal alle daarbij betrokken partijen moeten horen, althans ten verhoore oproepen.
4. De bakkers zullen geen personen als controleur voor de broodverkoop als controleur, of als broodbezorger in dienst nemen, wanneer een bakker in het rayon deze personen als colporteur of als controleur in dienst heeft gehad.

Deze bepaling lijdt uitzondering:

- A. Als de vorige dienstbetrekking sedert zes maanden of langer heeft opgehouden te bestaan.
- B. Als de bakker, bij wien de betrokkene in dienst is geweest schriftelijk verklaard daartegen geen bezwaar te hebben.
- C. Als de Slijterscommissie zulks bepaalt.

De Slijterscommissie doet uitspraak op de wijze als in lid 2 en 3 geregeld.

Art. 18.

1. Aan wederverkopers zal door de bakkers geen provisie worden gegeven, hoger dan 15 % van de bezorgprijs van de aan hen verkochte bakkersartikelen, wanneer het betreft brood verkocht elders dan in een vaste verkoopsplaats en niet hoger dan 10 % van de afhaalprij, wanneer het betreft brood verkocht in een vaste verkoopsplaats.
2. De bakkers zullen op generlei wijze direct, noch indirect, aan hun wederverkopers een provisie geven hoger dan de in lid 1 genoemde, met name niet door broodvervoermiddelen gratis of tegen verminderde prijs ter beschikking te stellen of door onverkochte artikelen tegen inkoopsprijs terug te nemen.
De Stichting kan in bijzondere gevallen op voorstel van de Plaatselijke Bakkerij Commissie dispensatie verlenen ten aanzien van het tegen verminderde prijs beschikbaar stellen van vervoermiddelen en/of ten aanzien van tegen inkoopsprijs terug nemen van overkochte bakkersartikelen.
3. Wanneer de wederverkoper krachtens bijzondere vergunning tevens is arbeider in de bakkerij van dengeen van wien hij zijn bakkersartikelen betreft, dan zal deze bakker hem voor zijn arbeid niet hoger mogen belonen, dan in het onderhavige geval een gewoon arbeider zou worden beloond.

Art. 19.

1. De bakkers zullen niet tezamen met of meer andere bakkers aan een en dezelfde wederverkoper bakkersartikelen leveren.
2. Wanneer zij dit bij de inwerkingtreding dezer overeenkomst doen, dan wordt aan hen gedurende twee maanden na die inwerkingtreding de gelegenheid gegeven onderling uit te maken, wie van hen alleen aan dien wederverkoper bakkersartikelen zal verkopen.
3. Indien binnen de sub 2 genoemde termijn tussen de daar bedoelde bakkers geen overeenstemming is bereikt, kan elk dier bakkers een beslissing van de P. B. C. vragen. De P. B. C. geeft deze beslissing niet dan nadat zij de bedoelde bakkers en de betrokken slijter heeft gehoord, althans behoorlijk ten verhoore heeft opgeroepen.

Art. 20.

1. De bakkers zullen geen bakkersartikelen verkopen aan wederverkopers die niet tenminste 6 dagen van iedere week bij hen al hun bakkersartikelen betrekken.
2. Zij zullen aan wederverkopers geen verse bakkersartikelen verkopen op die dagen, dat de wederverkoper overeenkomstig zijn godsdienstige gezindheid een rustdag heeft.
3. Zij zullen in geen geval aan een en dezelfde wederverkoper zowel des Zaterdags als des Zondags bakkersartikelen verkopen.

Art. 21.

1. Het verkopen van bakkersartikelen door een wederverkoper zal worden beschouwd als verkopen door den bakker, die deze bakkersartikelen aan den wederverkoper verkocht.
2. De bakker is derhalve aansprakelijk voor de handelingen van zijn wederverkoper alsof hij zelve ze had verricht.

Art. 22.

1. Wanneer een bakker weigert verder bakkersartikelen te verkopen aan een wederverkoper, kan die wederverkoper op de wijze als in art. 17 geregeld, aan de Slijterscommissie verzoeken hem toe te staan bakkersartikelen bij een anderen bakker te gaan betrekken.
2. De Voorzitter der P.B.C. kan in zodanig geval aan den betrokken wederverkoper een bakker aanwijzen, van wien hij tot de uitspraak der Slijterscommissie zijn brood moet betrekken.
3. Wanneer de weigering om bakkersartikelen te leveren, in het eerste lid bedoeld, geschiedt op grond van:
  - A. herhaald overtreden, door den wederverkoper, van de bepalingen voor de bakkers krachtens dit contract geldende, of
  - B. het door den wederverkoper op grove wijze nalatig blijven in het nakomen zijner financiële verplichtingen jegens den aan hem verkopenden bakker, dan mag de Slijterscommissie dien wederverkoper geen verlof geven van leverancier te veranderen.

Art. 23.

1. De bakkers zullen geen bakkersartikelen verkopen aan wederverkopers die niet op voor controleurs duidelijke en blijvend zichtbare wijze bij de verkoop hunner bakkersartikelen aangeven bij welken bakker zij die artikelen gekocht hebben.
2. De P.B.C. beoordeelt of aan dit voorschrift al dan niet is voldaan en kan, ter uitvoering dezer bepaling nadere instructies geven.

Art. 24.

1. De bakkers, die aan wederverkopers bakkersartikelen verkopen, zullen van een nader door de Stichting te bepalen tijdstip af hun desbetreffende administratie inrichten en bijhouden overeenkomstig een door de Stichting in overleg met de P.B.C. vast te stellen methode.
2. De Stichting stelt de daarbij vereiste boeken en bescheiden desgewenst voor de bakkers beschikbaar tegen de kostende prijs.

HOOFDSTUK VI.

Deloyale Concurrentie.

Art. 25.

De bakkers zullen zich houden aan de bepalingen en voorschriften, gesteld bij of krachtens de Warenwet 1919, Stbl. 587.

Art. 26.

1. De bakkers zullen geen brood verkopen, anders dan tegen contante betaling.
2. In afwijking van het sub 1 bepaalde, is het geoorloofd om krachtens met hem gemaakte afspraak, aan een afnemer toe te staan, om eens per week of eens per maand te betalen.
3. In zeer bijzondere gevallen, van algemene aard, kan het Stichtingsbestuur dispensatie van het sub 1 bepaalde verlenen.

Art. 27.

1. De bakkers zullen, zodra het aan een bakker door bijzondere omstandigheden van tijdelijke aard onmogelijk of zeer moeilijk is geworden om aan zijn wederverkopers of afnemers bakkersartikelen te verkopen, aan deze afnemers en wederverkopers geen bakkersartikelen verkopen, tenzij de P. B. C. daartoe vergunning heeft verleend.
2. De P. B. C. stelt vast, of een geval als in het eerste lid genoemd, zich voordoet. Zij verleent de daar bedoelde vergunning aan een of meer door haar aangewezen bakkers, zulks voor een bepaalde tijd en onder door haar te stellen voorwaarden.

HOOFDSTUK VII.

Financiën.

Art. 28.

De bakkers zullen in de kosten van de totstandkoming en uitvoering van deze overeenkomst en de contrôle op de naleving daarvan, bijdragen, door aan de Stichting te betalen een bedrag per 50 kg. door hen verwerkte tarwebloem en/of tarwemeel, welk bedrag door de Stichting wordt vastgesteld, doch ten hoogste 4 cents per 50 kg. zal mogen bedragen.

HOOFDSTUK VIII.

Contrôlebepalingen.

Art. 29.

De contrôle op de naleving dezer overeenkomst wordt uitgeoefend door alle bakkers, doch behoort meer speciaal tot de taak der Stichting.

Art. 30.

De bakkers zullen, indien hun enige overtreding van de bepalingen dezer overeenkomst bekend wordt, daarvan onmiddellijk opgave doen aan de P. B. C., de Stichting, of aan de door een van beiden daarvoor aangestelde personen. De nadere regeling der contrôle wordt gegeven in het rayon-reglement.

Art. 31.

De bakkers zullen de Stichting bij haar contrôlewerkzaamheden zoveel in hun vermogen ligt terzijde staan. Zij zullen aan de Stichting of de door deze daartoe aangewezen personen alle gevraagde inlichtingen prompt, getrouwelijk en naar waarheid verstrekken. Zij zullen toestaan, dat hun personeel ondervraagd wordt. Zij zullen inzage geven van hun boeken en bescheiden, voorzover deze ter contrôle op de naleving dezer overeenkomst van belang zijn.

HOOFDSTUK IX.

Sancties.

Art. 32.

De Stichting zal overal, waar zij zulks nodig oordeelt, de nakoming dezer overeenkomst en van de daarin gestelde bedrijfsregelen afdwingen op de wijze, als bepaald in het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering en andere wetten, met alle middelen, daartoe in die wetten gegeven.

HOOFDSTUK X.

Inwerkingtreden en Duur.

Art. 33.

1. Deze overeenkomst treedt in werking op een door de Stichting te bepalen tijdstip, doch niet dan nadat de overeenkomst ingevolge de Wet-1935 algemeen bindend is verklaard.
2. Wanneer de bindendverklaring vervalt, wordt de werking dezer overeenkomst geschorst.

Art. 34.

1. Deze overeenkomst is aangegaan voor de tijd van een jaar. Zij wordt geacht met eenzelfde termijn te zijn verlengd indien zij niet tot en met 1 maand voor het verstrijken van dat jaar is opgezegd en zo vervolgens telkens.
2. Opzegging kan alleen geschieden door een aantal bakkers tezamen uitmakende tenminste de helft van de in het rayon gevestigde bakkers en tezamen verbakkende tenminste de helft van het aantal balen bloem dat door alle in het rayon gevestigde bakkers wordt verbakken.

Art. 35.

1. Wanneer de wens om tot opzegging over te gaan bestaat, moet dit tenminste twee maanden voor het einde dezer overeenkomst aan de Stichting worden medegedeeld.
2. De Stichting is verplicht, wanneer de wens tot opzegging door 20 % der in het rayon gevestigde bakkers wordt geuit, uiterlijk 6 weken voor het einde der overeenkomst een vergadering te beleggen, waartoe alle in het rayon gevestigde bakkers worden uitgenodigd, teneinde over het al dan niet opzeggen te doen beslissen.

HOOFDSTUK XI.

Slotbepalingen.

Art. 36.

1. De bakkers zullen de Stichting terzijde staan bij haar pogingen om over het bakkerijbedrijf zoveel en volledig mogelijk gegevens te verzamelen.
2. Zij zullen op schriftelijk en mondeling daartoe gestelde vragen naar beste weten en kunnen antwoorden. De Stichting draagt zorg, dat op deze wijze door haar verzamelde gegevens nooit zó ter kennis van derden komen, dat daardoor bijzonderheden uit het bedrijf van een specialen bakker bekend worden.

Art. 37.

De bakkers machtigen de Stichting om na overleg met de P.B.C. in deze overeenkomst zodanige wijzigingen aan te brengen als de Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart nodig of gewenst acht alvorens hij de overeenkomst algemeen verbindend verklaart.

Art. 38.

De Statuten en Reglementen der Stichting worden, als bijlagen dezer overeenkomst, mede overgelegd aan den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart, ter algemeen verbindendverklaring van die bepalingen daaruit, waarnaar in deze overeenkomst wordt verwezen.

Art. 39.

1. Wijzigingen aangebracht in de Statuten en Reglementen der Stichting zullen overeenkomstig de bepalingen dezer overeenkomst voor de bakkers bindend zijn vanaf het oogenblik, dat zij in werking zijn getreden.
2. Wijzigingen in die bepalingen der Statuten en Reglementen der Stichting, waarnaar in deze overeenkomst wordt verwezen, treden niet in werking dan nadat zij door den Minister van Handel, Nijverheid en Scheepvaart zijn goedgekeurd.

Art. 40.

1. Van de beslissingen en besluiten, die de P.B.C., steunend op de inhoud dezer overeenkomst neemt, zal hoger beroep open staan bij het Moderamen van de Stichting.
  2. Dit hoger beroep moet worden ingesteld binnen 7 dagen nadat de beslissing of het besluit is afgekondigd of aan de betrokkene kenbaar gemaakt. Het Moderamen zal in hoogste ressort een uitspraak doen en wel binnen 14 dagen, nadat het beroepschrift aan hetzelfde is kenbaar gemaakt.
  3. Het hoger beroep schorst niet de bindende kracht van de beslissing waartegen beroep wordt ingesteld, tenzij de Voorzitter van het Bestuur der Stichting zulks bepaalt.
  4. Het Moderamen kan bepalen, dat de beslissing in hoger beroep genomen zal worden door het gehele Stichtingsbestuur. In dit geval wordt de termijn, sub 2 genoemd, met 14 dagen verlengd.
-

VESTIGINGSEISCHEN.

Art. 24.

1. De bakkers zullen geen bakkerij-onderneming vestigen, noch ook de ovencapaciteit van een bestaande onderneming vergroten, of het aantal winkels van een bestaande bakkerij-onderneming vergroten, dan met schriftelijke toestemming van de Keuringsraad.
2. Onder het vestigen van een nieuwe bakkerij-onderneming wordt niet begrepen het onder algemene titel opvolgen in alle rechten en verplichtingen van een bestaande bakkerij-onderneming.
3. Onder het vergroten van de bakecapaciteit van een bestaande onderneming wordt niet verstaan het uitbreiden van de bakecapaciteit van die onderneming, indien dit gepaard gaat met gelijktijdige vernietiging in dezelfde onderneming of in een andere onderneming in dit rayon van een bakecapaciteit, gelijk aan of groter dan de voorgenomen uitbreiding.

Art. 25.

1. In het rayon bestaat een Keuringsraad. De leden worden benoemd door de Stichting, gehoord de Plaatselijke Bakkerij Commissie.
2. De Stichting bepaalt het aantal leden van de Keuringsraad. De Voorzitter van de Keuringsraad moet de hoedanigheid van Mr. in de Rechten bezitten. De Leden moeten zijn of accountant, of bakkerij-deskundige.
3. De Keuringsraad geeft beslissingen met drie leden, te weten: de Voorzitter, een accountant en een bakkerij-deskundige. De laatste wordt al naar de aanvrager van een beslissing al dan niet een onderneming op coöperatieve grondslag is, al dan niet gekozen uit Coöperatieve kringen. Voor iedere beslissing worden door den Voorzitter de leden aangewezen.

Art. 26.

1. De Keuringsraad is belast met het geven of weigeren van de toestemming bedoeld in art. 24, lid 1.
2. De Stichting bepaalt, welke vergoeding aan de leden van de Keuringsraad wordt toegekend. Zij zorgt, in overleg met de P.B.C., dat de gelden, nodig voor de uitvoering dezer bepalingen, ter beschikking zijn.

Art. 27.

1. Een belanghebbende, die een toestemming van de Keuringsraad, als bedoeld in art. 24 wenst, wendt zich daartoe, onder overlegging van de nodige bescheiden en gegevens, tot den Voorzitter van de Keuringsraad.
2. De Keuringsraad hoort, alvorens te beslissen, den aanvrager, althans roept hem behoorlijk ten verhoore op.
3. De Keuringsraad zelf stelt vast op welke wijze het nodige overleg met den aanvrager plaats vindt. Hij is bevoegd de naar zijn oordeel nodige onderzoeken in te stellen of te doen instellen.
4. Het verzoek, bedoeld in art. 24, kan worden afgewezen indien de aanvrager niet behoorlijk medewerkt bij de door de Keuringsraad ingestelde onderzoeken.
5. De beslissing van de Keuringsraad wordt schriftelijk, met redenen omkleed, binnen een maand nadat de aanvraag bij de Keuringsraad binnenkwam, aan den aanvrager toegezonden.

6. Een afschrift van de beslissing wordt gezonden aan de Stichting en aan den Voorzitter van de P.B.C.

Art. 28.

1. Binnen 14 dagen nadat de beslissing van de Keuringsraad hem ter kennis werd gebracht, kan de aanvrager in hoger beroep komen van die beslissing bij de Stichting. Dit hoger beroep staat ook open voor den Voorzitter van de P.B.C.
2. De Stichting bepaalt zelf de wijze, waarop het hoger beroep wordt behandeld. Hij hoort, zo deze dit wenst, den aanvrager, althans roept hem behoorlijk ten verhoor op.
3. De Stichting geeft haar beslissing binnen 1 maand nadat het beroep bij haar binnenkwam. De beslissing wordt schriftelijk, met redenen omkleed, en in hoogste ressort gegeven.

Art. 29.

1. De Keuringsraad verleent niet de in art. 24 bedoelde toestemming, wanneer niet op redelijke wijze is voldaan aan de hierna te noemen eisen:
  - A. Bij vestiging van een nieuwe onderneming:
    - a. De oven, de bakkerij-inventaris en, indien aanwezig, de winkel-inventaris moeten eigendom zijn, of voor de ingebruikstelling worden, van den aanvrager.
    - b. Het kapitaal, in de vorm van roerende goederen en ovens geïnvesteerd in de onderneming, mag, indien dit door derden is verschaft, door die derden niet kunnen worden opgeëist binnen de afschrijvingstermijnen, voor die goederen geldende. De afschrijvingstermijn voor ovens en machines wordt gesteld op tien jaar, voor de andere goederen wordt hij bepaald naar goed koopmansgebruik.
    - c. De gebouwen, voorzover eigendom van den aanvrager, mogen belast zijn met een hypotheek, bedragende hoogstens 60 % der geschatte verkoops waarde, vast te stellen door een beëdigd taxateur.
    - d. De gebouwen, voorzover door den aanvrager gehuurd, moeten door hem in huur kunnen worden behouden gedurende een termijn van 5 jaren, met een optie op 5 jaren bovendien.
    - e. De te vestigen onderneming moet voldoen aan alle technische eisen betreffende de inrichting van het bedrijf, bij of krachtens wetten gesteld.
  - B. Bij uitbreiding van de ovencapaciteit van een bestaande onderneming:
 de eisen hierboven sub A., a. t/m e. gesteld.
  - C. 1. Bij uitbreiding van het aantal winkels, waarin bakkersartikelen worden verkocht:
    - a. de eisen hierboven sub A. onder a., b., c., d. en e. gesteld.
    - b. de te vestigen winkel moet gelegen zijn op een afstand van tenminste 300 Meter van een bestaande, door een bakker geëxploiteerde zodanige winkel. De afstand wordt gemeten van deur tot deur lang de kortste, begaanbare weg.

2. De hierboven in het eerste lid sub b. gestelde eis vervalt wanneer de aanvrager ten genooege van de Keuringsraad kan aantonen:
  - a. dat de door hem te vestigen winkel is gelegen op een afstand van meer dan 500 Meter van elke andere, door hem geëxploiteerde zodanige winkel, en
  - b. dat hij, binnen de cirkel, bepaald door de drie dichtstbijzijnde winkels, door hem geëxploiteerd of, zoo hij geen drie winkels reeds exploiteert, binnen een cirkel, met de te vestigen winkel als middelpunt en een straal van 750 M., een omzet heeft, die de f 250.— per week te boven gaat, en
  - c. dat de wekelijkse omzetten van door hem reeds geëxploiteerde winkels, gelegen op of binnen de sub b. genoemde cirkel, door de vestiging der nieuwe winkel niet zullen dalen beneden f 400.— voor iedere winkel.

Art. 30.

1. De Keuringsraad verleent niet haar toestemming in de gevallen van art. 29 sub A. en B., wanneer de bestaande wekelijkse bakecapaciteit in de gemeente, waar de te vestigen of uit te breiden onderneming is gelegen, groter is dan 60 balen per 1000 inwoners.¹⁾
2. In afwijking met het sub 1. bepaalde verleent de Keuringsraad, wanneer overigens aan de eisen van art. 29 wordt voldaan haar toestemming wèl, wanneer:
  - a. De aanvrager aantoonst dat hij reeds onder eigen naam een bakkerij-onderneming drijft, die gedurende de laatste zes maanden gemiddeld 80 % van haar bakecapaciteit in bedrijf heeft gehad.
  - b. De aanvrager is een Coöperatieve Verbruiksvereniging die een bakkerij wil vestigen, en rekenen kan op ..... gezinnen als vaste afnemers, en bovendien de Landelijke Coöperatieve Bonden, medeoprichters der Stichting, aan die vestiging hun goedkeuring hebben gehecht.

¹⁾ Berekend was, dat een bakecapaciteit van 30 balen per 1000 inwoners ruimschoots in de behoeften voorziet. Pas nadat de overcapaciteit 100 % bedroeg zou dus het behoefte-element in werking treden.

Tabel behorende bij de Broodprijzenbeschikking 1941.

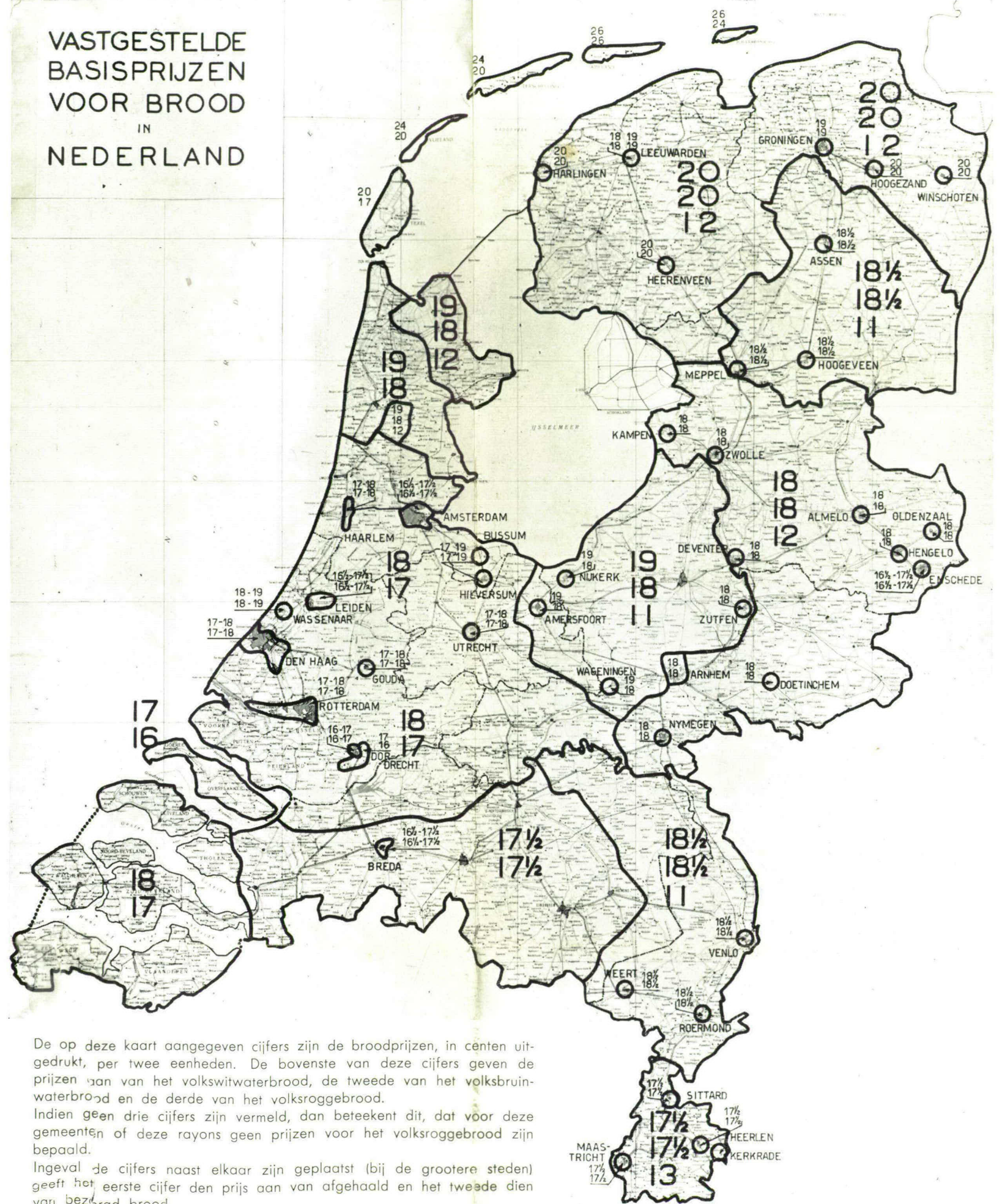
Prijs- klasse	GEMEENTEN OF ONDERDEELLEN VAN GEMEENTEN	Basisprijs per twee eenheden in centen				
		Volks- witbrood		Volks- bruinbrood		Volks- roggebrood
		Af- gehaald	Be- zorgd	Af- gehaald	Be- zorgd	Afgehaald of bezorgd
I	In de provincie Groningen: Groningen	19	19	19	19	—
II	In de provincie Groningen: Winschoten, Hoogezand. in de provincie Friesland: Harlingen, Heerenveen	20	20	20	20	—
III	In de provincie Friesland: Leeuwarden. Huizum	18	19	18	19	—
IV	In de provincie Friesland: Schiermonnikoog	26	26	24	24	—
V	In de provincie Friesland: Ameland	26	26	26	26	—
VI	In de provincie Groningen: alle gemeenten, met uitzondering van die, ge- noemd in de prijsklassen I en II; in de provincie Friesland: alle gemeenten en onderdeelen van gemeenten met uitzondering van die, genoemd in de prijsklassen II, III, IV en V; in de provincie Overijssel: Kuinre, Blankenham, Oldemarkt, Steenwijk, Steenwijkerwold, Blokzijl, Vollenhove, Ambt-Vollenhove—Giethoorn, Wanneperveen	20	20	20	20	12
VII	In de provincie Drenthe: Assen, Meppel, Hoogeveen	18½	18½	18½	18½	—
VIII	In de provincie Drenthe: alle gemeenten met uitzondering van die, ge- noemd in prijsklasse VII	18½	18½	18½	18½	11
IX	In de provincie Overijssel: Enschede	16½	17½	16½	17½	—
X	In de provincie Overijssel: Deventer, Hengelo, Oldenzaal, Almelo, Zwolle, Kampen. in de provincie Gelderland: Zutphen, Doetinchem, Arnhem, Nijmegen.....	18	18	18	18	—
XI	In de provincie Overijssel: alle gemeenten met uitzondering van die, ge- noemd in klassen VI, IX en X; in de provincie Gelderland: Gorssel, Warnsveld, Steenderen, Doesburg, Rheden, Rozendaal, Huissen, Elst, Valburg, Ewijk, Bergharen, Wijchen, Overasselt, en de gemeenten, welke ten Oosten van de hiergenoemde liggen, met uitzondering van die, genoemd in prijsklasse X	18	18	18	18	12
XII	In de provincie Gelderland: Wageningen, Nijkerk; in de provincie Utrecht: Amersfoort	19	19	18	18	—
XIII	In de provincie Gelderland: Hattem, Heerde, Epe, Voorst, Brummen, Olde- broek, Elburg, Doornspijk, Ermelo, Harderwijk, Putten, Hoevelaken, Barneveld, Apeldoorn, Scherpenzeel, Ede, Renkum, Kesteren, Heteren, Hemmen, Dodewaard; in de provincie Utrecht: Bunschoten, Hoogland, Soest, Stoutenberg, Leus- den, Woudenberg, Renswoude, Maarn, Doorn, Leersum, Amerongen, Veenendaal, Rhenen	19	19	18	18	11
XIV	In de provincie Noord-Holland: Vlieland, Terschelling	24	24	20	20	—
XV	In de provincie Noord-Holland: Texel	20	20	17	17	—
XVI	In de provincie Noord-Holland: Wieringen, Wieringermeer, Hoogwoud, Abbekerk, Twisk, Opperdoes, Medemblik, Sijbekarspel, Midwoud, Wer- verschoof, Andijk, Wognum, Nibbixwoud, Hoorn, Zwaag, Westwoud, Hoogkarspel, Grootebroek, Bovenkarspel, Enkhuizen, Blokker, Schel- linkhout, Wijdenes, Venhuizen, Schermerhorn, Zuid- en Noord-Scher- mer, Graft, de Rijp	19	19	18	18	12
XVII	In de provincie Noord-Holland: Castricum, Uitgeest, Akersloot, Alkmaar, Oudorp, Oterleek, Ursem, Beemster, Purmerend, Ilpendam, Monniken- dam, Marken en de gemeenten, die ten Noorden van de hiergenoemde liggen, met uitzondering van die genoemd in de prijsklassen XIV, XV en XVI	19	19	18	18	—
XVIII	In de provincie Zuid-Holland: Dordrecht, Zwijndrecht	16	17	16	17	—
XIX	In de provincie Zuid-Holland: Leiden; in de provincie Noord-Holland: Amsterdam, Diemen	16½	17½	16½	17½	—
XX	In de provincie Noord-Holland: Haarlem, Heemstede; in de provincie Zuid-Holland: 's-Gravenhage, Rijswijk, Voorburg, Delft, Rotterdam (met uitzondering van Hoek van Holland en Rozenburg), Schiedam, Vlaardingen, Maassluis, Gouda; in de provincie Utrecht: Utrecht	17	18	17	18	—
XXI	In de provincie Noord-Holland: Hilversum, Bussum, Naarden	17	19	17	19	—
XXII	In de provincie Zuid-Holland: Wassenaar	18	19	18	19	—
XXIII	In de provincie Zuid-Holland: Ouddorn. Goedereede, Stellendam, Melis-					

VASTGESTELDE BASISPRIJZEN VOOR BROOD IN NEDERLAND

De op deze kaart aangegeven cijfers zijn de broodprijzen, in centen uitgedrukt, per twee eenheden. De bovenste van deze cijfers geven de prijzen van van het volkswitwaterbrood, de tweede van het volksbruinwaterbrood en de derde van het volksroggebrood. Indien geen drie cijfers zijn vermeld, dan beteekent dit, dat voor deze gemeenten of deze rayons geen prijzen voor het volksroggebrood zijn bepaald. Ingeval de cijfers naast elkaar zijn geplaatst (bij de grootere steden) geeft het eerste cijfer den prijs aan van afgehaald en het tweede dien van bezorgd brood.

Bibliotheek K. U. Brabant

17 000 01145472 6